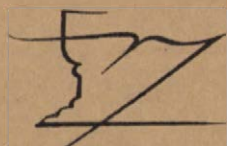

ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

Még egyszer az Adásztevelen működő „Pápai Árva Oskoláról” – A Dunántúli Református Egyházkerület statisztikája 1817-ben – A zirci apátsági könyvtár és múzeum sorsa 1945-46-ban – Kozma Andor egy betiltott verse – Márton Gábor református esperes méhészeti szakműveinek kiadása és olvasói

Negyedik évfolyam (2004) 3-4. szám

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő

Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Postafiók: 48.

Tel/fax: (89) 324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben

Egy összevont szám ára: 700.- Ft

Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 1400.- Ft / év

E számunk kiadását támogatta:

PÁPA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
VESZPRÉM MEGYE KULTÚRÁJÁÉRT KÖZALAPÍTVÁNY

KÖBLÖS JÓZSEF

Még egyszer az Adásztevelen működő „Pápai Árva Oskoláról”

ADÁSZTEVEL KÖZSÉG Pápától mindössze öt kilométerre fekszik délkeleti irányban. Ez a kismanesi település azzal írta be nevét a magyarországi református egyház történetébe, hogy kereken harminc éven át otthont adott a Pápáról száműzött kollégium maradáknak. A kiűzés 181. és a visszaköltözés 150. évfordulóján útra kerekedtek a pápai diákok, hogy gyalogosan az adászteveli templomba zarándokoljanak. Az október 15-i emlékbálgás csúcspontján, az istentiszteleten a pápai egyházmegye és egyházközség történetírója, Tóth Endre ünnepi beszédet tartott, melyben az Adásztevelen működő „pápai árva oskola” krónikáját ismertette. Az emlékbeszéd külön kis könyvecskében is megjelent.¹ Tóth sokban Kis Ernő iskolatörténeti alapművére támaszkodott, emellett leginkább a pápai egyházközség két legrégebb jegyzőkönyvét forgatta. Azóta ez a rövid munka a legfontosabb hivatkozási alap minden esetben, amikor szóba kerül a pápai kollégium adászteveli korszakának története: kérdéses esetekben Lampérth Géza és Trócsányi Zsolt is az abban megfogalmazott megoldásokat fogadja el.

„A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861” című forráskiadványunk készítése során kezünkbe kerültek az adászteveli „árva oskola” diáknévsorai is. Ezek tanulmányozása olyan újabb kérdéseket is felvetett, melyeknek tisztázása során szükségessé vált az eddigi nézetek kiigazítása. Jelen tanulmányunkban vizsgálódásunk eredményeit mutatjuk be.

Először nézzük, milyen vázlatos kép bontakozik ki az eddigi szakirodalom eredményei alapján a pápai adászteveli iskolájáról. A döntő pontokon elsődleges forrásokat is idézünk, ahol pedig az egyes írók véleménye eltér, más források bevonásával is állást foglalunk.

Mária Terézia rendelete nyomán 1752. május 12-én Veszprém vármegye megszüntette a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlatát. Ők – az 1718–20. évi eljáráshoz hasonlóan² – sorozatos kérvényezésbe kezdtek. Maximális programjuk a pápai nyilvános vallásgyakorlat helyreállítása, de közben kialakult egy minimális program is: ennek célja, hogy egy Pápához közeli olyan faluban folytathassák vallásgyakorlatukat és építhessenek iskolát, ahol

¹ TÓTH 1933. 19.

² KÖBLÖS 2001–2003.

van nyilvános vallásgyakorlat. Némi keresgélés után választásuk Adásztevelre esett.

Most nem feladatunk az adászteveli templombővítéssel és a második lelkesízi állás létesítésével kapcsolatos küzdelmek ismertetése, összpontosítunk az iskola kérdésére!

Már első felségfolyamodványukban azt kérték a pápai reformátusok, hogy Adásztevelen ugyanolyan iskolát működtethessenek, amilyen Pápán volt.³ Ez későbbi kérvényeikben is újra visszhangzik, annak ellenére, hogy a királynő egyszer már állást foglalt: a pápaiak számára Adásztevelen csak a grammatikai osztályig terjedő oktatást, tehát csonka kisgimnázium felállítását engedélyezi.⁴ Az ellenfelek időhúzása miatt az ügy végleges elintézését az egész korszak folyamán nem nyert.⁵

Mi történt a pápai kollégium felsőbb diákjaival? Kénytelenek voltak szétzéledni. Tóth szerint alighanem Debrecenbe, Patakra mentek,⁶ ebből csak Debrecen igazolható forrásokkal,⁷ a sárospataki anyakönyvekben nem tűnik fel egy név sem a Pápán 1749 és 1752 között subscribáltak közül.⁸ Trócsányi arról hoz adatokat, hogy a győri református gimnáziumban is tűnnek fel volt

³ 1752. május 30. ... *exoramus, ut in proxima nobilitari possessione Tevely alias Adaß Tevely (ubi caeteroquin in actuali usu Helveticæ confessionis publici exercitii incolæ existerent) aut per sufficientem eodem in loco existentis oratorii ampliationem et extensionem, aut si secus fieri non posset, novi oratorii pro parte nostra fiendam extructionem, scholæque erectionem modalitate ea, qua Papæ gaudebamus, tum cultum Divinum exercere, tum vero juventutem nostram in dogmaticis et philosophicis studiis ... instrui facere ... Sacratissima Maiestas Vestra clementissime indulgere dignetur.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 306. sz. 4.

⁴ A helytartótanács 1753. július 9-i rendelete: ... *in præfata possessione Adász-Tevely comitatui Veszprimiensi adiacente actu existens oratorium Helveticæ confessioni addictorum iudem ex solidis materialibus in tantum ampliare possint, ut populum eo confluentem Helveticæ confessioni addictum capiat, ... et scholas quoque veluti accessorium publici exercitii usque gramaticam inclusive, et nullatenus ultra tradere ... possint.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 318. sz. 2. Ez a rendelkezés teljesen összhangban van azzal a kancellárián titkos utasításként kezelt intézkedéssel, melyet az 1731-es Carolina resolútiót megelőző miniszteri konferencián fogalmaztak meg, és a király is jóváhagyott. Eszerint „*a triviális iskolák mint nyilvános vallásgyakorlathoz tartozók bármely artikuláris helyen a grammatikáig bezárólag a nem katolikusoknak is engedélyezendők. A magasabb iskolák ellenben – hacsak e tekintetben külön királyi szabadság és engedély fenn nem áll –, mivel enélkül a katolikusoknak sem szabad felsőbb iskolákat állítani, egyszerűen beszüntetendők.*” FINÁCZY 1899–1902. I. 31.

⁵ KIS 1896. 66–68. TÓTH 1933. 6–9. TÓTH 1941. 173–182. TRÓCSÁNYI 1981. 69–72.

⁶ TÓTH 1933. 9.

⁷ 1749–1752 közt 36 aláíró diák neve olvasható a pápai első törvénykönyvben. Ezek közül négyen tűnnek fel később Debrecenben, közülük kettőnél van megjegyezve, hogy a pápai iskolából érkezett (Arácsi Sámuel 1751-ben ír alá Pápán, 1753. november 24-én Debrecenben; a csöglei Barcza Mihály pedig 1752-ben Pápán, 1754-ben Debrecenben), kettő pedig az aláírás előtt még Debrecenben is tanult, tehát lehet, hogy már a pápai kollégium felszámolása előtt odamentek (a császári Szokolyai János és a nemesdédi Kulcsár János 1750-ben ír alá Pápán, 1754-ben pedig Debrecenben). DREKK O. 353. 107. THURY 1908. 236–239.

⁸ 1754. április 2-án ír alá a sárospataki anyakönyvben a pápai Pápai Mihály, de az ő aláírása a pápai anyakönyvben nem szerepel. HÖRCSIK 1998. 271.

pápai diákok,⁹ de az általa idézett keltezetlen forrást helytelenül datálja,¹⁰ így erre nem építhetünk.

Az eddigi szakirodalom szerint a királynői rendelet kihirdetése után aztán az adászteveli elemi iskola mellé megszervezték a pápaiak csonka kisgimnáziumát is.¹¹ Vezetője Nagy Mihály lett, akit a pápai források „teveli preceptorunkként”¹² emlegetnek. Mellette az adászteveli elemi iskola mestere is kapott némi javadalmazást a pápai árva ekkleziától. Ezt a szakirodalom többféleképpen magyarázta. Tóth Endre korábban úgy értelmezte, hogy ezt a pápai iskola elemistáinak tanítása fejében kapta; így vélekedett Trócsányi Zsolt is.¹³ Egy évtizeddel később azonban Tóth módosította néze-

⁹ TRÓCSÁNYI 1981. 75., 85. (161. sz. jegyzet).

¹⁰ Keltezés nélkül. *Catalogus juventutis scholasticae cum specifica singulorum quoad originem, conditionem et media subsistendi declaratione ad mandatum excelsi Consilii Regii erga insinuationem spectabilis domini vicecomitis huius inclityi comitatus Jaurinensis per me, infrascriptum scholae Helveticae confessioni addictorum suburbanae rectorem apposita*. Fogalmazvány. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. XVIII:75. Trócsányi 1753–54-re keltezi, azonban szövege kísértetiesen hasonlít Szoboszlai István pápai rektornak a helytartótanácsához 1739. január 9-én elküldött jelentése szövegezésére. *Series juventutis scholasticae cum specifica singulorum declaratione quoad originem, conditionem et media subsistendi ad mandatum excelsi consilii regii erga insinuationem spectabilis domini vicecomitis huius inclityi comitatus Weszprimiensis per me, infrascriptum scholae Helveticae confessioni addictorum Papensis rectorem modo sequenti apposita*. MOL, Helytartótanácsi Levéltár. C 42. Acta miscellanea Fasc. 29. Nr. 192. (Studiosorum cathalogus et regulatio). 86. csomó, fol. 235–237. Kiadva *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. című tervezett kötetünkben lesz a 4. sz. alatt. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a győri jegyzék is 1739-ben készült. A datálást megerősíti az is, hogy az iratban szereplő, és Trócsányi által is említett két pápai közül az egyik, Sándor István valamikor 1735 és 1739 között irt alá Pápán, a neve melletti utólagos feljegyzés szerint elment (nyilván a győri iskolába), majd meghalt. DREKK O. 353. 101. A másik diákot, a miszlai Őri Sámuel, aki a győri jegyzék szerint Páparól érkezett, nem találtam a pápai aláírók között.

¹¹ „Végül még felemlitem, hogy azon alkalommal, midőn a pápai református hitrokonok isteni tiszteletre idejártak, Adás-Tevelen két iskola volt: az egyikben tanultak a kisebb növendékek s tanított a teveli tanító, a másikban tanultak a nagyobb tanulók s tanítottak a pápaiak tanítói (sic!)...” BALLA 1890. 114. Tóth Endre szerint a helyiek „kis iskolának” hívták a teveli elemi iskolát, és „nagy iskolának” a Tevelen működő pápai kisgimnáziumot. Hivatkozásai között azonban nem sikerült fellelnem azt a forrást, amiből információját merítette. TÓTH 1927. 14.

¹² *Teveli Preceptorunk számadása pro anno 1772. és Teveli Preceptorunk számadása pro anno 1773*. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1772:10. és 1773:13.

¹³ „Úgy a pápai, mint a teveli elemistákat a teveli egyház iskolamesterére bízták, külön fizetést is adtak ezért a pápaiak a teveli iskolamesternek.” TÓTH 1931. Később már úgy fogalmaz, hogy a pápai gyermekek tanítása mellett a harangozásért és a szupplikánsok, legátusok befogadása fejében is kapta a pápaiaktól fizetségét. 107. TÓTH 1933. 9–10. Trócsányi Tóth korábbi vélekedését teszi magáévá: „Csak az elemi oktatást sikerült úgy megoldani, hogy a korábban is meglevő s változatlanul működő adászteveli elemi fokú iskola tanítója kb. a korábbi osztálytanítói fizetésének megfelelő külön javadalmazásért elvállalta a „pápaiak iskolája” kezdő osztályának (ekkor lectoroknak hívják őket) tanítását is.” TRÓCSÁNYI 1981. 76. Van egy forrásunk, mely látszólag ezt támasztja alá: az adászteveliek egy javaslata a pápaiakkal való megegyezés érdekében. *Mi, Nemes Adás Tevelyen Lakozo Nemes és Agilis Birák és az egész Communitás ... meg edgyeztünk abban, hogy jo Urainkkal, kégyelmetékkal eggyüdgyek legyünk, De illy Conditional, hogy Tiszt-életes Praedicátor Urunknak mustani egész fizetésének felét (míg egy Tanito léfien) kégyelmetek adgya*

tét: a források tanulmányozása során arra jutott, hogy az adászteveli iskolamester elsősorban kántorságáért kapott bért a pápaiaktól.¹⁴ Ekkor úgy látta, hogy a pápai kisgyerekek elemi oktatása az egész korszak folyamán megoldatlan maradt: a pápai katolikus iskolába nem jártak, a messzi Adásztevelre nem tudtak naponta kimenni¹⁵, így végkövetkeztetése: adatok hiányában nem is tudjuk elképzelni, hogy mi történt a pápai gyermekekkel”.¹⁶ Mi Tóth Endrének e későbbi nézetével tudunk egyetérteni, annál is inkább, mert a pápai presbitérium második jegyzőkönyvének két bejegyzése is világosan kifejti, miért fizeti az egyházközség a teveli iskolamester: a kántorsághoz a nagy terhet jelentő harangozás is hozzá tartozik, emellett ő fogadja be a szupplikáns és legátus diákokat is.¹⁷

meg, ugy szintén az Oskola Mesterét is. 1756. január 3. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszky-gyűjtemény, 345. sz. A következő jegyzetben szereplő források azonban inkább azt valószínűsítik, hogy a adászteveliek ezen javaslatát a pápaiak nem fogadták el. Az 1754-1755-ös években a második lelkész beállítása és az iskolák ügyében folyamatosan tárgyalásban állt a két helység református közössége, a másik oldalnak is tudunk olyan javaslatokról, melyeket az érintettek elvetettek. A pápaiak például 1755-ben tettek egy ajánlatot a tevelieknek arra nézve, hogy kaphassanak tőlük egy nemesi telket, amelyen felépíthetik saját iskolájukat és a második lelkész paplakát. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1755:7-8. Végül nem az általuk javasolt módon, hanem egy sokkal bonyolultabb eljárás révén jutottak telekhez, melyre később felépíthették iskolájukat. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszky-gyűjtemény, 358-359. sz. V.ö. TRÓCSÁNYI 1981. 75.

¹⁴ Ezt alátámasztja két forrás is. Az egyik *Baksai Miklós A[dász] Teveli Oskola Mester és Cántor* panaszlevele a pápai árva egyháznak, miszerint már három éve nem fizetik járandóságát. Végül kifizetik, erről 1763. április 3-án ír nyugtát. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1763:2. A másik *Ersek Miklós A[dász] Tevelyi Református Oskola Mester 1776. március 24-én kiállított nyugtája*, melyben világosan kimondja járandóságának jogcímét: ... a Pápai árva Szent Eklésiától *Cántorságomért rendelt 10 Rhénes Forintokat ... fel vettem ...* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1776:6.

¹⁵ Ezt egy másik fontos forrás támasztja alá, melyre Tóth is hivatkozik. 1768-ban Bende Péter a pápai reformátusok nevében kérvényt fogalmaz az uralkodónak, hogy vegye tekintetbe betegjeiket és öregjeiket, akik nem tudnak messze vándorolni vallásuk gyakorlása érdekében, továbbá apró gyermekeiket is, akik iskolai nevelés nélkül maradnak (*accederet his etiam, Celsissime Domine, quod tenellae proles nostrae, quas e gremio materno, paternaque cura aetas imbecillis avellere haud pateretur, ut mature Creatoris sui notitia et Christianae religionis principis, reuerentiaque erga parentes debita imbuerent, eruditorem exposcerent.*) Ezért kéri egy iskolamester működésének engedélyezését, aki naponta könyörgéseket végez, és tanítja a kicsinyeket (*dignetur Maestas Vestra Sacratissima ... ludi magistrum quendam hic in oppido Papa intertenendum clementissime indulgere, qui ... proles nostras tenellas in Christianae religionis principis inbuat, quid Deo, quidque Caesari juxta dulcissimi Salvatoris nostri monitum solvendum sit, mature eas instruat ...*). DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszky-gyűjtemény, 398. sz.

¹⁶ TÓTH 1941. 207.

¹⁷ 1755. 1. pont: *Mivel hogy ezen Teveli Oskola Mester panaszkodik azon, hogy holmi peregrinus Deakok és alamisnát kéri Praedikátorok feles számmal járván hozzája, azokra nagy consumptiot kell nékie tenni, mind pedig azonis, hogy a' Falu Harangozot nem tartoán, a' harangok pedig magas helyen lévén sok bajja vagyón a' harangozással, főkeppen estve és reggel, azért instálván előttünk, hogy ezeket méltó respectusba vévén valamivel recompensálnánk. Melyre nézve közönséges akarattal reszolváltatott, hogy ezekre nézve fiztetetik néki 10 floreni estvendőnként ...* PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 1. 1773. január 30. 4. pont: ... *közöttünk az vala a' szokás, hogy a Teveli*

Az elemista korú apró gyermekek iskoláztatása tehát nehézséget jelentett a pápai szülőknek a hatvanas-hetvenes években is. Az idősebbek elé azonban nem tornyosultak elháríthatatlan akadályok az Adásztevelre járással kapcsolatban. Hol tanultak ők?

A szakirodalom egyöntetű állítása szerint¹⁸ a „pápaiak iskolája”, a csonka kisgimnázium először a helybeli adászteveli iskola épületében működött, ahol a diákok a teveliekkal felváltva tanultak.¹⁹ Közben azonban folytak a tárgyalások épületek vagy telkek vásárlásáról a „pápai iskola” és a második lelkész számára. Végül 1757-ben a pápaiak megszerezték egy nemesi telket, ahol 1761-re vályogból felépült saját iskolájuk. Ezt 1776 nyarán kőből is újraépítették. Ebben az épületben működött iskolájuk egészen a Pápára történő visszaköltözésig.²⁰

Az adászteveli elemi iskola épületéről az eddigi szakirodalomban nem találtam említést. Most felszínre került adatok szerint egy boltozatos kis házacská lehetett a teveli paplak telkén, utoljára 1739-ben építették újjá.²¹ Miután a pápaiak 1761-ben felépítették saját iskolájukat, a teveliek is nekiálltak a sajátjuk tatarozásának: 1764-ben teljesen újra is építették.²²

Amit még feltárt a korábbi szakirodalom, az a pápaiak iskolájának felépítése. A királyi rendelet szerint ebben a grammatista osztály lehetett a legfelső csoport. Egy 1769-es névsor szerint a tanulók 7 csoportra lettek felosztva:

Mesternek a' harangozásért és gyűvő menő Deákoknak intertentiójüért a Pápai Ecclesia fizetett eftendőnként 10 forintot ... Uo. 32.

¹⁸ Leszámítva Tóth Endre e témában született legkorábbi írását, ahol még azt állította, hogy „az iskola részére egy teveli házat béreltek ki.” TÓTH 1931. 107. Tévedése onnan eredhetett, hogy figyelmetlenül olvasta el a második jegyzőkönyv egyik pontját, mely szerint a teveliek pénzt kértek annak fejében, hogy iskolaépületükben működött a pápaiak iskolája. 1758. december 30. 2. pont. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 17. Szövegét a függelékben 1. sz. alatt közlöm.

¹⁹ TÓTH 1933. 9–10. TÓTH 1941. 208. TRÓCSÁNYI 1985. 75. Ezt alátámasztja az adászteveli és a pápai gyülekezet között 1754-ben létrejött szerződés 3. pontja, melyre Tóth is hivatkozik. Eszerint a pápaiak is megtartják az iskolai tanítás eddigi rendjét. 1754. április 22. *Az Ecclesiai igazgatásban a' minémű rendelt és modott tartottak Ő Kegyelmek, mind a' Tanított [értsd: a lelkészek], mind az Oskola eránt, azt meg zavarni nem kívánjuk, sem nagyobb terhel terhelenni nem igyekesszük.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 326. sz.

²⁰ TÓTH 1933. 10–15. TÓTH 1941. 207–209. TRÓCSÁNYI 1981. 75. A nemesi telkek megszerzéséről szóló források a 13. jegyzetben vannak felsorolva. Az 1761-es építkezéssel szóló határozat szövegét a függelékben 2. sz. alatt közlöm. Az 1776-os újjáépítés határozata: 1776. január 31. 5. pont. *A' Teveli Oskolánknak sovény falai, mivel igen meg romladoztak, és majd ki is dűlnek, azért el végeztetett, hogy a' nyáron kőből rakattassék fel.* PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 35.

²¹ 1739. *Ugyan azon Esztendőben a Parochialis háznál lévő kö boltocská vagy Tanuló házacská az alatta lévő pinczésekével edjűtt ex fundamento ujjonnan épitetett ...* DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 342.

²² Anno 1764. *Pétér István Uram Curatorsága alatt kezdetett épitettni Az Oskola Ház, Konyha, Classis, Kamara fundamentomától köbül, és azon esztendőben fedél alá vètetett.* DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 328.

a legalsó, a lectorok, és a legfelső, a grammatisták között még további négy működött (declinisták, diversisták, comparisták, coniugisták), emellett, nem tudjuk, mikor, de – nyilvánvalóan engedély nélkül – egy syntaxista osztályt is indítottak a grammatista felett, ami ekkor, 1769-ben már létezett,²³ így a latin nyelvtanos oktatás teljessé vált, az iskola valódi kisgimnáziummá fejlődött.²⁴ 1771-től vannak adataink arra nézve is, hogy Nagy Mihály praeceptor németet is tanított.²⁵

Ez a csoportbeosztás is némi magyarázatra szorul. A nyelvtanos szemléletű alsó- és középfokú oktatásban országosan bevett gyakorlat volt a tanulócsoporthoz tartozó elnevezése, ki hol tart a latin nyelv elsajátításában. A *lector* (összefüggő olvasást tanuló), a *declinista* (névszóragozó), a *comparista* (melléknévfokozó), a *coniugista* (igeragozó), a *grammatista* (a teljes latin szótant rendszerező, ismétlő) és a *syntaxista* (mondattant tanuló) kifejezések más iskolákban is elterjedtek voltak. Nem találtam viszont nyomát másutt a *diversista* fogalmának. A *diversio* szétválasztást, elkülönítést jelent. Minthogy a főneveket a jelzők különböztetik meg egymástól, valószínűleg a pápaiak teveli iskolájában a *declinista* (névszóragozó) csoport lett kettéválasztva: az itteni declinisták alighanem főnévragozást, míg a **megkülönböztetőnek** fordítható diversisták melléknév-, számnév- és névmásragozást tanultak. (A melléknév fokozása már a *comparista* tananyaga.)

Kérdéses az is, milyen viszonyban állt egymással a teveli és a pápai isko-

²³ DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 402. sz. KIS 1896. 88. LAMPÉRTH 1931. TÓTH 1931. 108. 130. TÓTH 1933. 17. TÓTH 1941. 210. Trócsányi az 1769-es forrást csak korábbi publikációkra hivatkozva ismerteti, alighanem kezében nem volt, ezért írhatja róla – helytelenül –, hogy nem jelzi, „honnan kerültek ki az iskola növendékei”. TRÓCSÁNYI 1981. 77., 86 (182–184. sz. jegyzet).

²⁴ A kisgimnázium a teljes latinos anyag oktatását felölölő intézmény volt az elemista csoport(ok)tól a syntaxistáig, a nagygimnázium ezen felül poétikát és retorikát is oktatott. MÉSZÁROS 1988. 33–34.

²⁵ Tóth Endre 1773-tól, Trócsányi Zsolt 1771-től feltételezi a német nyelv oktatását. TÓTH 1941. 210. TRÓCSÁNYI 1981. 76. Mi három adatot is találtunk. 1771. március 19-én a nyilvános vizsgán már anyag a német nyelv. *Conspectus examinis anniversarii ludii Papensis anno 1771. die 19. Martii A[dász] Tevelini publice celebrati. [...] 8° Specimen profectus nostri in lingua Germanica expositionibus ac resolutionibus dabimus, et sic tandem 9° Productionibus sermone Germanico, Latino atque Hungarico enarrandis examini nostro finem imponemus.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1771:9. A pápai presbitérium 1772. február 8-án rendezi a teveli praeceptor fizetését, ekkor ismét kötelezi a német nyelv tanítására is. *Anno 1772. die 8° Februarii együtt léven elől Járo Uraink azt végezték, hogy a' mostani dragasagot considerationban véven titulo doni absque ulteriori consequentia et hac vice adassék Teveli Preceptor Urannak praeter ordinarium annuale sallarium Tiz forint, id est floreni 10, eő Kegyelme pedig az Oskolában líven forgodni, és nevezetessen a' Nemeth nyellectis tanítani Kőteless leßen. Signatum Papae die et anno, quibus supra. Sandor Gergely Fő Curator manu propria. A túldalton: Nota bene! Pro auctione sallarii instat: 1° decem discipulos Tevelienses. 2° Pro privata instructione linguae Germanicae a singulo discipulo in eadem lingua florenum 1.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 418. sz. 1773. január 30. 3. pont: Az egyházközség Nagy Mihály praeceptornak meghagyja, hogy a' kiknek capacitassa leß, a' német nyelvben is initiállja. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 32.

la elemi oktatása, ezért röviden a *lector* értelmezésére is kell térni.

Az elemisták jelölésére iskolatörténeti forrásaink tanúsága szerint számtalan kifejezés szolgál, ezek azonban nincsenek egymással teljes átfedésben. Az elemi oktatás célja eljutni a betűk felismerésétől az összefüggő szövegek olvasásáig. Mindez hosszabb folyamat, amit sok helyen több tanulócsoporthoz kialakításával oldottak meg.²⁶ A betűk felismerése, olvasása és írása az első szint, ez az *abecedarius*, *alphabeticus*, *alphabetarius*, *alphabetista* (ábécés, betűző) dolga.²⁷ Ezután a betűk szótagokká majd szavakká történő összevonása következett, ezt sokhelyütt külön szintként kezelték, az itt tanulót *collector* (szótagoló) névvel jelölve.²⁸ Az elemi oktatás felső szintjén már a szavak és mondatok folyamatos olvasása volt a cél, melyet a *lector* (olvasó) tanult.²⁹ A felsőbb szintű, nyelvtani anyagot tanulók csoportjaiba csak a folyamatosan

²⁶ Az 1677-es eperjesi tanrend külön kihangsúlyozza, hogy az iskola vezetőjének bölcs belátása szerint a kezdő osztálynak több tanítója is legyen. HÖRK 1896. 389.

²⁷ A pápai kollégiumban 1718-ban a legelső csoport neve *synopsistae vel alphabeticus* volt, a barsi egyházmegye egyik határozata is a kisiskolák legelső csoportját *synopsistae vel abecedarii* névvel említi. DREKK O. 1029. 8. DREL 25. a. 1. Barsi egyházmegye II. sz. jegyzőkönyve. 44. A synopsis egybevetést, összehasonlítást jelent. A *synopsista* név alighanem arra utal, hogy a betűzés folyamata a különféle betűk képének összehasonlításával történik.

²⁸ A szó abból a latin kifejezésből ered, amit a betűk szótaggá, illetve a szótagok szavakká történő összevonására használtak (*collectio literarum in syllabas*, *collectio syllabas*). Újfalvi Imre debreceni oktatási útmutatója 1597-ből. MÉSZÁROS 1981b. 209. Lőcsei iskolaszabályzat 1589-ből. Uo. 184. A kifejezésből igét is „magyarítottak”. *Giermek tanitastol (!), ha olvas vagi colligal, egi köből hort ad; az declinista két köblöt ad.* Az olaszliszkai református egyház jövedelmeinek felsorolása 1611-ből. ZSINKA 1927. 163.

²⁹ Az elemi oktatás többszintűségére, illetve az olvasástanulás szakaszaira: MÉSZÁROS 1972. 129. MÉSZÁROS 1981a. 389., 515., 596. MÉSZÁROS 2001. 41–43. Egyéb példák: 1696-ban a barsi egyházmegye egyik határozata a kisiskolák következő szintjeit különbözteti meg: *synopsistae vel abecedarii*, *collectores*, *lectores*, *rudimentistae*, *grammatistae*. 1747-ben a veszprémi és mezőföldi egyházmegyében lévő néhány kisiskola a következőképpen épült fel. Soponya: *collectores*, *lectores*, *declinistae*. Füred: *collectores*, *lectores*, *declinistae*, *comparistae*, *coniugistae*. Kenese: *collectores*, *lectores*, *declinistae*, *coniugistae*, *grammatistae*. A lőcsei iskola 1589-es és 1670-es szabályzata szerint az elemi ismereteket két tanulócsoportban oktatták. Az elsőben a betűk felismerését és a szótagolvasást (*litteras singulas discunt, ... syllabas colligere et legere discunt*), a másodikban az összefüggő olvasást (*lectura*) tanították. A pozsonyi gimnázium 1724-es tanrendje szerint szintén két osztályban oktatták az elemi ismereteket: az alsóban betűfelismerés, szótagolás, majd a folyamatos olvasás elsajátítása folyt, a felsőben következett többek között az írás és a számolás. Eperjesen az elemi ismeretek elsajátítására csak egy osztály volt, de – mint már említettük – az 1667-es tanrend szerint több tanítójuk volt, tehát alighanem több csoportban tanultak, előrehaladottságuk mértéke szerint. Az 1707 körüli tanrend fel is sorolja az elemi ismeretek több rétegét: betűfelismerés, szótagösszevonás, szavak és mondatok összeolvasása, írástanulás. A debreceni kollégium legelső osztályában a XVI–XVII. század fordulóján a tananyag hatrétegű volt: a latin ábécé betűinek felismerése, szótagok összevonása, példaszövegek, szótár és nyelvkönyv olvasgatása, egyszerű ragozások memorizálása, írástanulás, vallási ismeretek. DREL 25. a. 1. Barsi egyházmegye II. sz. jegyzőkönyve. 44. DREKK O. 669. Torkos Jakab 1747-es egyházlátogatási jegyzőkönyve. 13., 20., 32. A lőcsei gimnázium 1589-es iskolaszabályzata. MÉSZÁROS 1981b. 184. Az eperjesi gimnázium 1677-es és 1707 körüli tanrendje. HÖRK 1896. 389, 391. Újfalvi Imre debreceni oktatási útmutatója 1597-ből. MÉSZÁROS 1981b. 217. MÉSZÁROS 1981a. 227., 322., 362., 568–569.

olvasni tudókat engedték tovább.³⁰ A fenti kifejezések tehát fokozati különbségeket jelölnek, mindegyikük az *elementarius* és *parvosta* gyűjtőfogalmába tartozik.

Ami a pápaiak teveli kisgimnáziumát illeti, itt **nem említenek ábécéseket**, csak olvasókat. Ebből arra következtetnek, hogy valamiféle munkamegosztás épülhetett ki a két intézmény között: **az elemi oktatás alsó szintjével a pápaiak iskolájában nem foglalkoztak**, ez alighanem kizárólag az adász-teveli elemi iskola dolga volt.

A szakirodalom eddigi eredményeinek ismertetése után eljutottunk oda, hogy közelebről szemügyre vegyük az adászteveli korszak diáknévsorait.

Sajnos az adászteveli elemi iskola ekkori tanulóiról nincsenek adataink. A „pápaiak iskolájáról” azonban 1763–1781 közöttől 14 névsorunk is fennmaradt.³¹

Mindenekelőtt hasonlítsuk össze a létszám-adatokat!

Év	Összlétszám
1763	50
1768	69
1769	67
1770	58
1771	49
1772	46
1773	58
1775	65
1776	78
1779	61
1780	60
1781	61
<i>átlag</i>	<i>60</i>

Ha ezeket összevetjük a pápai kollégium első ismert összlétszámadataival (1718: 306 + 59 leány; 1737 után: 100),³² természetesen szembevetendő a különbség. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy az Adásztevelen

³⁰ Ezt külön kihangsúlyozza az 1707 körüli eperjesi tanrend, és a pozsonyi gimnázium 1724-es tanrendje is. HÖRK 1896. 391. MÉSZÁROS 1981a. 569.

³¹ Későbbi hivatkozások mellőzésével itt soroljuk fel mindegyik jelzetét. Vastag betűvel azokat szedtük, melyek a diákok származáshelyét is feltüntetik, ezért alaposabb vizsgálódás tárgyai voltak. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1763:8, 1768:3, 1769:9, 1769:10, 1770:4, 1771:17, 1772:10, 1773:13, 1775:5, 1776:11, 1779:4, 1780:6, 1781:16. Emellett még egy 1769-es, mely a származáshelyen kívül a tanulócsoportokat is feltünteti: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 402. sz. Trócsányi Zsolt ezeknek csak egy kis részéről tudott. TRÓCSÁNYI 1981. 77. Mindezek meg fognak jelenni *A pápai kollégium diákjai 1585–1861* című kiadványunkban.

³² 1718. december 21. DREKK O. 1029. Keltezés nélkül [1737 után]. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 226. sz. Mindezek szintén meg fognak jelenni *A pápai kollégium diákjai 1585–1861* című kiadványunkban 1. és 3. sz. alatt.

működő kisgimnáziumban nincsenek tógás deákok, és hiányoznak a gimnáziumi felsőbb csoportok (*logicus, rhetor, poeta*) is, már nem is tűnik olyan kevésnek a létszám. A togátusok az 1737 utáni névsorban húszan voltak, a felsőbb gimnazistákra is húszat számolva 60 kisdíák marad, ami pont megegyezik ismert adataink átlagával. Így megerősíthetjük Trócsányi Zsolt állítását, miszerint „az 1752 után megmaradt, illetve újra kiépült osztályok létszáma ... nem csökkent” az 1730-as évek végi állapothoz képest.³³

Mivel ezek a névsorok eredetileg a diákok által fizetett tandíjak kimutatása céljából készültek, érdemes egy pillantást vetnünk a fizetett összegekre, illetve a tandíjmentesség okaira is!

Az 1763-as és 1768-as névsor szerint az éves tandíj 11 garas volt, amit származástól függetlenül mindenkitől szedtek. Ha valaki nem a tanév elején, hanem később iratkozott be, részarányosan kevesebbet fizetett. 1769-től változott a helyzet: ettől kezdve a pápaiak és a teveliek éves tandíja 60 dénár, vagyis 12 garas, a máshonnan érkezőké (*extranei*) pedig 1 forint.³⁴ A tandíjfizetést a diákok két módon kerülhették ki. Az egyik, hogy bekerültek azok csoportjába, akik a praeceptornak teljesített munka fejében kaptak mentességet (*immunitas*), az ő tandíjukat az 1771-es névsor záradéka szerint a pápai egyházközség fizette ki. 1768-ban és 1771-ben kereken tízen voltak, lehet, hogy ez egy állandó létszámú csoport volt. A másik lehetőség az volt, hogy egyesek ingyenesen (*gratis*) tanulhattak, ezek voltak a *gratisták*. Az 1773-as, 1775-ös és 1776-os névsorok tanúsága szerint prédikátorok, iskolamesterek, egyházfik, lelkészözvegyek fiai, szolgálói és árvák kaphattak ingyenességet. 1779-ben pedig 11 pápai diáknak a városban pusztító tűzvész miatt³⁵ engedték el a tandíjat.

Három legértékesebb névsorunk a diákok származási helyeit is feltünteti, ami mélyebb vizsgálódásokat is lehetővé tesz.

Az 1769. évből az egyes tanulócsoportokon belül is láthatjuk a szülőhely feltüntetését:

³³ TRÓCSÁNYI 1981. 77. Nincs viszont igaza az általa ismert névsorok értelmezésében. Az 1769-es névsorral szemben az 1763-asról, valamint az 1780–81-esről azt állítja, hogy ezekben nincsenek benne a lectorok. Ezt azonban semmi sem támasztja alá: az összes névsor kivétel nélkül ugyanabban a formában készült, semmi sem indokolja, hogy azt feltételezzük, egyikben szerepel, másikban pedig nem az elemi osztály.

³⁴ A névsorok tanúbizonyosága mellett ezt presbitériumi határozat is rögzíti. 1773. január 30. 3. pont. PREL. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 32.

³⁵ 1779-ben két tűzvész is pusztított Pápán: az egyik március 4-én este keletkezett, 20 halottja volt, a fél város leégett. A másik szeptemberben déltájban támadt, több, mint 200 ház pusztult el. HUDI-MEZEI 2004. 30–37.

1769. év					
csoportok	összesen	pápai	teveli	egyéb	
				szám	helyszín
syntaxista	10	2	3	5	Böny 2, Csöngye, Sárkány, Tapolcafő
grammatista	9	1	3	5	Bödöge, Bölcsföldre, Mezőlak, Mihályháza 2
coniugista	11	0	7	4	Bödöge, Dém, Gyimót, Szemere
comparista	15	6	1	8	Bödöge, Csöngye, Dáka, Gyimót, Mezőlak, Tamási 2, Tapolcafő
diversista	6	2	3	1	Békás
declinista	6	1	5	0	-
lector	10	1	9	0	-
Összes	67	13	31	23	

Két másik tanévből az összlétszám származási helyeinek megoszlását tanulmányozhatjuk:

év	összesen	pápaiak	teveliek	egyéb	
				szám	helyszín
1770/71	58	8	30	20	Gyimót 5, Bödöge 3, Csöngye 2, Mezőlak 2, Tapolcafő 2, Békás, Csöngle, Dáka, Gyöng, Mihályháza, Sárkány
1773/74	58	9	37	12	Bödöge 2, Noszlop 2, Takácsi 2, Henye, Mezőlak, Nóráp, Tósok, Vámos, Veszprém

Az alábbi táblázat a diákok származáshely szerinti százalékos megoszlását tünteti fel a három ismert tanévből:

évszám	pápaiak	teveliek	egyéb
1769	20	46	34
1770/71	14	52	34
1773/74	15	64	21

Mi derül ki ezekből a táblázatokból?

Adataink világosan mutatják, hogy nem arról volt szó: egy az egyben a kisgimnáziummá csonkított pápai kollégium települt át Adásztevelre, hiszen a pápaiak erős kisebbségben voltak saját iskolájukban. 1769-ben a helybeli adászteveliekkel szemben a más településekről érkezőkkel együtt is csak szűk többséget (54%) tettek ki. A következő évben fordult a helyzet: a teveliek számaránya már meghaladta az ötven százalékot, ez később még tovább nőtt.

Csak összehasonlításképpen említjük, hogy az 1737 utáni névsor szerint a 100 diák között összesen 28 pápai és **mindössze 1 adászteveli** volt, Veszprém megyéből 28, a dunántúli egyházkerület többi vármegyéjéből 38, távolabbi területekről 5 diák érkezett;³⁶ 1797-ben pedig, mikor a pápai kollégium hivatalosan is az egyházkerület anyaiskolája lett, a 302 diákból 63 volt pápai (21%), **mindössze 3 adászteveli (1%)**, 62 Veszprém megyei (20%), 135 a dunántúli egyházkerület többi megyéjéből (45%) és 41 az ország távolabbi tájairól való (13%) diák.³⁷

A teveliek 1737 utáni és 1797-es 1%-os kollégiumi részaránya tehát az adászteveli korszak kisgimnáziumában 50–60%-ra emelkedett. Ami még feltűnőbb, hogy a két legelső osztályban: a lectorok és a declinisták között, ahol más településekről jött diákok egyáltalán nem voltak, szintén markáns többségben voltak a pápaiakkal szemben. **Ez azt mutatja, hogy a „pápaiak iskolájára” egyfajta kettősség volt jellemző.**

Egyfelől de jure, **jogilag** mint a pápai egyházközség tanintézménye a teveli iskolától független volt, ezt a források szóhasználata is tükrözi (ezt mutatja a pápaiak által iskolájuk jelölésére használt kifejezések közül: *Teveli oskolánk*, *Tevelen lévő oskolácskánk*, *ludus Papensis*, *Adáß Tevelen a Pápai Oskola*, *az Pápai árova Oskola*).³⁸

Másfelől azonban a pápaiak teveli iskoláját de facto, **ténylegesen** a helyi lakosok is sajátjuknak tekintették. Ezt támasztja alá az a már kifejtett jelenség is, hogy 1769-től ők is a pápaiakkal megegyező tandíjfizetési kedvezményt kaptak. (Ekkor már külön épületben volt a pápaiak iskolája, tehát a kedvezménynek nem lehetett indoka a teveli iskola épületének használata.) Sőt, erre jó példa a pápai presbitériumi jegyzőkönyv egyik korábbi megjegyzése is. Az egyházközség elöljárói 1758-ban azért határozták el saját iskola emelését, mert a teveliek bérleti díjat kértek tőlük a teveli iskolaépület használatáért. Ekkor említetik meg mellékesen az is, hogy egyszer már ezt a bérösszeget a teveliek elengedték azon a címen, hogy **az ő gyermekeik is oda járnak**.³⁹ (Itt a teveliek nyilván nem saját elemi iskolai intézményükre, hanem az ugyanabban az épületben működő pápaiak iskolájára gondoltak, hiszen csak így indokolt a bérmentesség.)

Elgondolkodtató az a tény is, hogy egy 1766-os megyei vizsgálat Adásztevelen csak **egy iskoláról** és az abban működő **két tanítóról** tud: az

³⁶ Az irat jelzete a 32. sz. jegyzetben.

³⁷ 1797. május 22. DREL I. 7. g. Pápai református gimnázium iratai. Felvételi könyv I. kötet (1797-1850/51.) 3–11. Szintén *A pápai kollégium diákjai 1585-1861.* című kiadványunkban fog megjelenni 23. sz. alatt.

³⁸ 1761. március 19, 1773. január 1. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 24., 35. 1757. december 24. Uo. 15. 1771. március 19. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1771:9. 1781. december 22. Uo. 1781:12. 1781. január 12. Uo. 1781:1.

³⁹ A határozat szövege a függelékben szerepel 1. sz. alatt. Lásd ugyanott a 2. számot is!

ott említett Vintze István rektor (*ludi magister*) a forrásainkban emlegetett *Teveli Mesterrel*, Nagy Mihály alárendelt segédtanító (*subalternus instructor*) pedig az ugyanott sűrűn előforduló *Teveli Praeceptorunkkal* azonos.⁴⁰ Ez azt sugallja, hogy a kérdőpontokra választ adó adászteveli nemesség tudatában a két intézmény egységes iskolaként élt, ahol ugyan a *praeceptor* (segéd-tanító) tanította a felsőbb csoportokat, mégis hivatala elnevezése alapján az elemistákat oktató *rector* (iskolamester) beosztottja volt. Valóban érdekes, hogy a pápaiak soha nem rektornak titulálják saját, jogilag független iskolájuk vezetőjét!⁴¹ Talán ők sem akarták bolygatni az adászteveli református nemesség érzékenységét, és még burkolt formában sem kezdeményeztek semmiféle hatásköri vitát.

Most vessünk egy pillantást az *extraneusokra* is, akik nem teveliek vagy pápaiak, hanem távolabbról érkeztek!

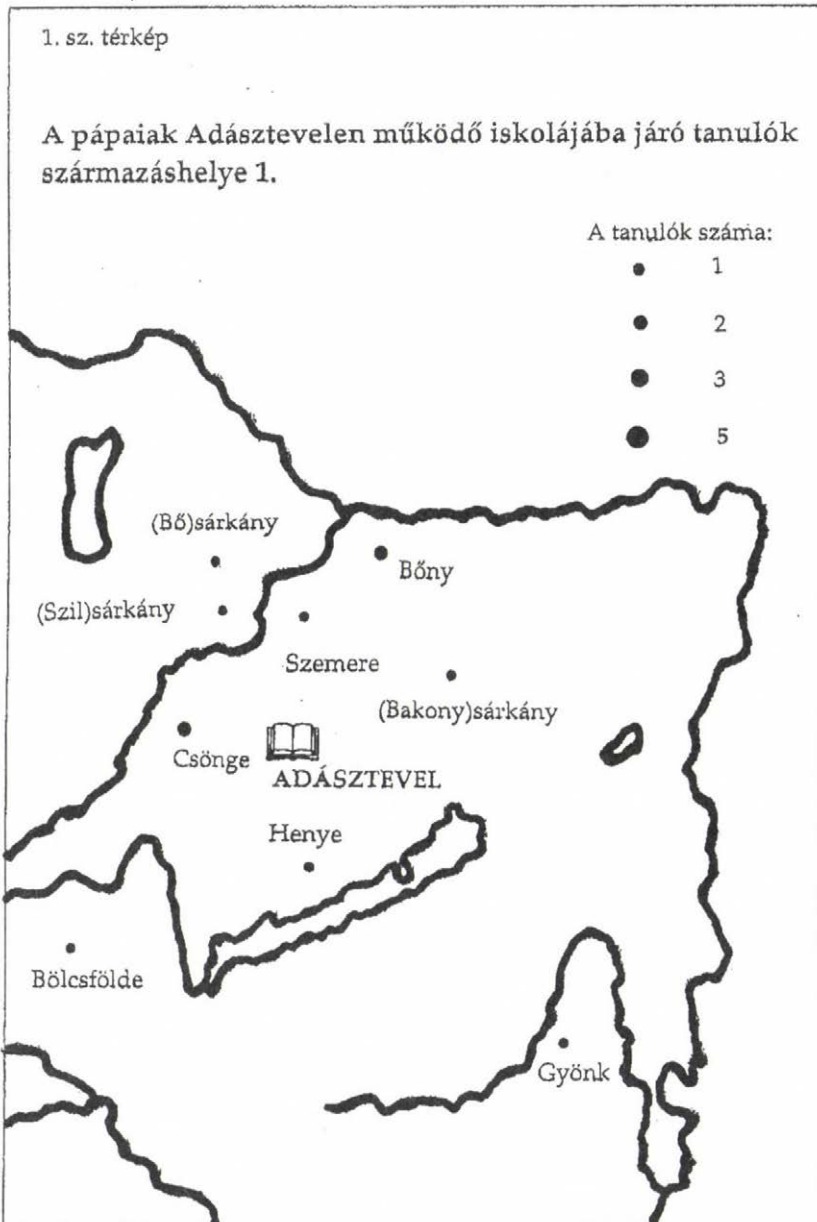
Ők érthető módon csak a felső öt csoportban találhatóak, hiszen korábban nyilván saját gyülekezetük elemi iskoláját végezték el, és továbbtanulni jöttek ide. Az Adászteveltől való földrajzi távolság alapján származási helyüket három koncentrikus körbe lehet rajzolni:

1. közvetlen közletről érkezők: Békás, Bödöge, Dáka, Nóráp, Gyimót, Mezőlak, Mihályháza, Tapolcafő, Takácsi;
2. távolabbi Veszprém megyei gyülekezetekből érkezők: Csögle, Dém, Noszlop, Tamási, Tósok, Vámos, Veszprém⁴²;
3. szomszédos vármegyékből: Bőny (Győr vm.), Bölcsfőldé (Vas vm.), Csöngé (Vas vm.), Gyöng (Tolna vm.), Henye (Zala vm.), Sárkány (Bősárkány vagy Szilsárkány, Sopron vm., vagy Bakonysárkány, Fejér vm.), Szemere (Győr vm.)

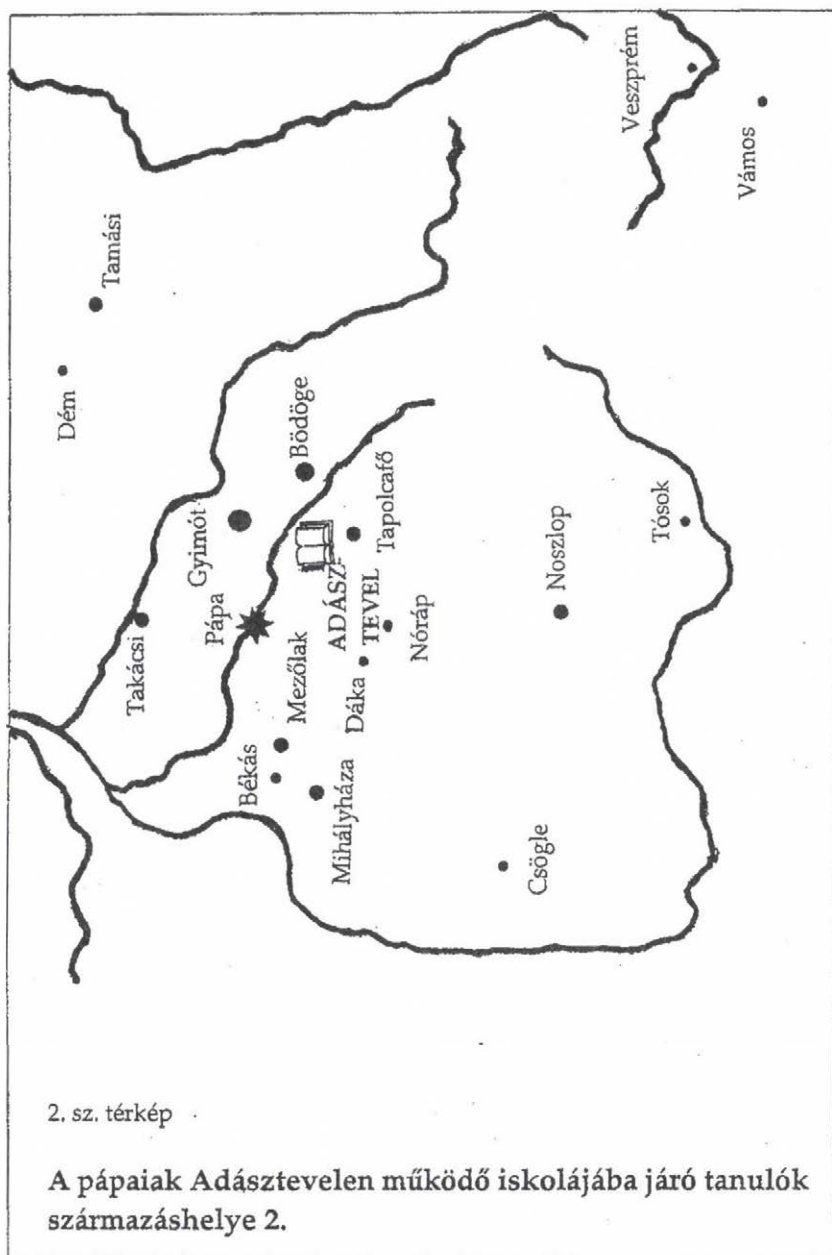
⁴⁰ A forrást a függelékben 3. sz. alatt közöljük. Trócsányi Zsolt is hivatkozik rá, ő azonban a benne található többi információt is pontatlanak bélyegzi („nem tud pl. az iskola alapítványairól” – bár helyesen mutat rá ennek okára: „ezeket feltehetőleg el is titkolták a vizsgálóbiztosok előtt”), így az *egy iskola-két tanító* felállást is – mint az összeírás nyilvánvaló tévedését – elveti. TRÓCSÁNYI 1981. 86. 174. sz. jegyzet. Mi inkább a jogi és a tényleges helyzet között feszülő kettősség alapján tudjuk értelmezni ezt a forrást is.

⁴¹ Egyetlen egyszer nevezi őt így az aláírók neveit is tartalmazó első törvénykönyvben a Nagy Mihály mint aláíró neve mellett szereplő két utólagos bejegyzés közül az elsőben (alighanem már az adászteveli korszak lezárultát követően Márton István által fogalmazott) ünnepélyes hangú rövid életrajz. *Michael Nagy praeceptor coniugistarum in hocce gymnasio anno 1751., anno vero 1752. syntaxistarum, post ereptum vero scholarum exercitium ab anno 1752. usque ad annum 1783. rector scholae Teveliensis, demum ab anno 1783. restitutus scholis nostris hic iterum coniugistas et declinistas indefessa diligentia docet. Vivat quam diutissime feliciter!* [A második bejegyzés:] *Obiit die 27. Maii 1794. Molliter ossa cubent!* DREKK O. 353. 106. Publikálta magyar fordítással együtt: KIS 1896. 87–88. A bejegyzést Márton Istvánhoz köti: BODOLAY 1981. 95. Nagy Mihály életpályáját röviden ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 77.

⁴² Veszprémben ezidőtájt nem működhetett református iskola. 1717-ben elűzték lelkészét és tanítóját, a vallásgyakorlatot csak 1783-ban állították vissza. THURY 1893. 33, 48, 83.

1. sz. térkép

2. sz. térkép

Az extraneusok származási helyeinek földrajzi megoszlását az **1. és 2. számú térképeken** is ábrázoltuk.

Feltűnő, hogy a külső kör helységei a Tolna megyei Gyöngy kivételével mind a dunántúli egyházkerület területére estek. Valamennyi tehát még most is megmaradt a köztudatban abból a felfogásból, amit az 1737 után keletkezett névsor jól láthatóan tükröz: a pápai kollégium ha jogilag, írásba fektetve még nem is, de ténylegesen már a dunántúli egyházkerület anyaiskolája volt.⁴³

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a fentiek tükrében a következőképpen látjuk az adászteveli korszak iskolai viszonyainak sajátosságait:

1. 1752. május 12-én megszüntetik a pápai kollégiumot. A felsőbb diákok egy része új iskolát keres, a többiek kivárnak.
2. 1753. július 9. után létrejön Adásztevelen a jogilag a teveli elemi iskolától független pápai csonka kisgimnázium. Kezdetben 6 tanulócsoportha van a lectoroktól a grammatistákig, de 1766–1769 között valamikor egy syntaxista csoporttal, majd 1771-ben német oktatással is bővül, így – illegálisan – teljes kisgimnáziummá fejlődik. Az összes csoportot Nagy Mihály praepceptor tanítja.
3. A pápaiak adászteveli iskolája 1753–1761 között helyileg az adászteveli elemi iskola épületében működik, diákjai a teveli elemistákkal felváltva használják. Az épületért bérleti díjat kell fizetni.
4. 1761-ben egy külön iskolaépület készül fából és vályogból egy, a pápai egyházközség kezébe került adászteveli telken. Ezt 1776-ban kőből újjáépítik. 1764-ben az adászteveliek iskolájának újjáépítése is megtörténik.
5. Az adászteveli kisdíákok a betűvetés alapjait saját elemi iskolájukban sajátítják el. Közülük sokan az elemi ismeretek felső szintjét, az olvasást már a pápaiak kisgimnáziumának *lector* csoportjában tanulják. A felsőbb csoportokban is kimagaslóan nagy számarányban tanulnak adászteveli diákok. A pápai elemista korúak helyzete viszont kilátástalan: a pápai római katolikus iskolába nem mennek, Adásztevel nekik még messze van, alig néhányuk tűnik fel itt; szüleik azért harcolnak, hogy Pápán is legyen elemi tanító. Feltételezésünk szerint a pápai református nemesek elemista korú gyermekeik tanítására házitánítókat fogadhattak fel. Adásztevelen csak a felsőbb csoportokban tűnnek fel pápai diákok, de számarányuk ott sem nagy, a máshonnan

⁴³ TRÓCSÁNYI 1981. 66–67.

- jövőikkel együtt is egyre inkább alulmaradnak az adászteveliekkel szemben.
6. Bár jogilag a „pápai árva iskola” a teveli iskolától független intézmény, az adászteveliek tudatában, a közfelfogásban a kettő mégis egybemosódott; vezetőjének a teveli rektort tekintették, Nagy Mihály praepceptor pedig, aki a külön épületben tanuló felsőbb csoportokat oktatta, az ő beosztottjának számított. (Így nyilatkoztak 1766-ban is a megyei vizsgálóbiztosoknak.) Ők tehát saját iskolájuknak tekintették a pápaiak kiskisgimnáziumát.
 7. Ennek ellenére a dunántúli reformátusság körében tovább élt az a (jogilag még ki nem mondott) közfelfogás, hogy a pápai kollégium volt az egyházkerület anyaiskolája, s ez, ha erősen redukált formában is, de Adásztevelen működött tovább. Ezért az egyházkerület továbbtanulni vágyó diákjai elemi ismereteik otthoni megszerzése után szívesen mentek a teveli kiskisgimnáziumba.

A két iskola felépítésével, egymáshoz való viszonyával kapcsolatos eredményeinket szemantikusan is ábrázoljuk (1. sz. ábra).

Végezetül függelékben soroljuk fel az Adásztevelen működő két iskola ismert tanítóit, majd közöljük a pápai presbitérium külön iskolaépület felhúzásáról szóló két határozatát és az 1766-os megyei vizsgálat adászteveli tanügyi viszonyaira vonatkozó részét.

1. sz. ábra
Az Adásztevelen működő két iskola felépítése
(1755–1783)

középső szint	pápaiak adászteveli kisgimnáziuma	syntaxistae
		grammatistae
		coniugistae
		comparistae
		diversistae
		declinistae
alsó szint	adászteveliek elemi iskolája	lectores
		[abecedarii]

FÜGGELÉK

I. AZ ADÁSZTEVELEN MŰKÖDŐ „PÁPAI OSKOLA” PRAECEPTORA

Nagy Mihály: 1749: a pápai kollégiumban tógás deák; 1751: a coniugisták, 1752: a syntaxisták osztálytanítója Pápán; 1753–1783: a „pápaiak iskolájának” praeceptora Adásztevelen; 1783–1794: a coniugisták és declinisták osztálytanítója Pápán; +1794. május 27.⁴⁴

II. AZ ADÁSZTEVELI ELEMI ISKOLA ISMERT REKTORAI 1752–1783 KÖZÖTT

1. **Nagy Ferenc** 1752⁴⁵

2. **Szűcs Mihály** 1756–1757⁴⁶

A pápai kollégiumban tanult, 1747-ben subscribált. 1752-ben Adorjánházán levita és tanító. Valamikor Csöglén is tanítoskodott.⁴⁷

3. **Baksai Miklós** 1760–1763⁴⁸

A pápai kollégiumban tanult, 1746-ban subscribált. Sopronban tanult tovább ösztöndíjasként, 1747–1748-ban Pápán a coniugis-

⁴⁴ Lásd a 41. sz. jegyzetet. 1761. március 12-én kelt díjlevele: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 382. sz. 1764-ben írt panaszlevele elégtelen ellátása miatt. K. n. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 391. sz. A pápai presbitérium 1764. május 5-én született határozata a korábbi díjlevél kiegészítéséről mindkét iratra rá lett vezetve. 1769. március 25-én kelt díjlevele: DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1769:5.

⁴⁵ 1752. május 22. Naszályi Szász István adászteveli lelkész egyik gyermekének keresztszülei Nagy Ferenc Uram, Oskolánknak akkori Mestere és felesége, Szalai Anna. Naszályi István pápai és Naszályi Szász István adászteveli lelkész lelkipásztori naplója. DREKK O.430. 185.

⁴⁶ Lehet, hogy már előbb is. Csak az ellene folyó fegyelmi vizsgálat nyomán bukkan fel neve. Káromkodást bizonyítanak rá, és feltehetőleg el is bocsátják. 1756. november 11. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 353. sz. 1757. január 22. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 6. 1757. február 18, 28. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 354. sz. Keltezés nélkül. Uo. 355.

⁴⁷ DREKK O. 353. 105. TÓTH 1927. 16.

⁴⁸ 1760. január 1. Baksai Miklós Teveli Mester a' mi részünkről is marasztassék ... PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 20. 1760. szeptember 6. Gyermekeit keresztelik. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 163. 1761. január. 15. Ugyanő panaszkodik, hogy 1 éve nem kapta meg járandóságát. Uo. 23. 1763. április 2. Újra panasolja, hogy már 3 éve nem kapott bért. Most végre kifizetik. Uo. 25. és DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1763:2.

ták és comparisták, 1751-ben a syntaxisták osztálytanítója.⁴⁹ Később, 1774-ben már Kupon rektor.⁵⁰

4. **Vintze István** 1766⁵¹
1773-ban már Görzsönyben rektor.⁵²
5. **Komáromi István** 1769-1773⁵³
6. **Érsek Miklós** 1775-1777⁵⁴

III. DOKUMENTUMOK

1.

1758. december 30.

A pápai presbitérium első döntése arról, hogy Adásztevelen külön iskolaépületet kell emelni a pápaiak iskolája számára.

Lelőhely: PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 17.
Megjegyzés: A kiemelések a tanulmány szerzőjétől erednek.

- 2° A' Teveliek az oskola házoktul valo arendát (**mellyet már ettzer el engedtek azért, hogy a' magok gyermekei is ott tanulnak**) mivel igen sürgetik, Torkos János Uram fizette ki két eřtendőre cum defalcatione tamen ad interesse levatorum 80 florenorum interesse. E felett pedig
- 3° Elvégeztetett az is, hogy azon Teveliek, mivel a' haztul arendátis vefőnek, nemis épittik, alkalmatlan és szoros is, és más több vefődségünk is van vélek, erre nézve a' magunk curialis fundusán (mellyet már perennaliter e' végre meg szerzettünk) épittsünk fabul egy Classist a' Gyermekeknek, a' rajta lévő házbul pedig Hering István kifizettetvén jo léřben a' Praeceptor lako helyének. Melly épületnek végben vitelére kértük és rendeltük Szaloki Andras és Eőř Mihály Uraimékat, hogy ő Kegyelmeik átollyában alkudjanak meg fel állittása eránt valami farago emberekkel.

⁴⁹ DREKK O. 353. 105. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1732:2.

⁵⁰ TÓTH 1927. 46.

⁵¹ Lásd a függelékben 3. sz. alatt.

⁵² TÓTH 1927. 34.

⁵³ 1769. december 8-án és 1770. december 28-án nyugtatja Torkos János pápai gondnokot járandósága átvételéről. DREL III. 62. f. Pápai református egyházközség iratai. Számadási iratok, pénztári nyugták. 1769-1770:1. 1769. október 31-én keresztapa. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 441. 1773. június 8-án leányát temetik. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 266.

⁵⁴ 1775. május 12-én és 15-én temetik fiát és lányát. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 269. 1775. október 20-án keresztelik ikreit. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 482. 1776. március 24-én nyugtatja a pápai egyházat az 1775/1776-os tanévi járandósága átvételéről. Ugyanarra a lapra írja rá a következő tanévi bérről szóló nyugta szövegét is 1777. március 26-án. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1776:6.

2.

1761. március 19.

A pápai presbitérium második döntése arról, hogy Adásztevelen külön iskolaépületet kell emelni a pápaiak iskolája számára.

Lelőhely: PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 24.

2° Juxta determinationem anni 1758. diei 30^{ae} Decembris mastan is meg nyugottunk azon, hogy mivel a' Teveli oskolánkban levő Gyermekneknek Classisok már tellyesseggel szoros és alkalmatlan, meg szaporodván Isten segedelmébül tanulo gyermekeink, erre nézve ugyan Tevelen a' Parochialis Ház mellett föl szélrül lévő Curialis fundusán ezen Szent Ekklesianak kéntelenítettünk a' Gyermekneknek egy jo nagy Classist, a' Praeceptornak pedig Egy bé nyilo szobát epíteni, jó lévén még egy szoba és konyha a' régi épületbül. Alkudtunk meg azért mái napon ezen épületnek és a' régi egy szobának és konyhának teteje ujra csinálásaért Csapo Mihály és Balog Péter Hitünkön lévő Molnár Mester Emberekkel in toto 50 Rhenes forintokban illy modon: Hogy azon egy 18 singü hoßsaságu Classist és egy szobát az utza Felöl ex fundamento ujra mind oldalát, mind tetejét, a' régi szobának és konyhának pedig csak a' tetejét és a' konyhának egyik oldalát állítsák fel jo fábul, egyedül csak a' mi a' fa munkát illeti, Sárzáson és nádverésen kívül, szoba ajto ragaßtokat, ajtokat, ablak rámaókat csinálván, és a' magunk deßkájával tisztességesen meg is padlásolván, az oldalátis tartoznak meg fonnyi, de azoknak magunk fogunk fonni valo veßßöt vitetni, ugy a' több épület fáknak az erdörül valo haza hordatása alá is magunk fogunk szekereket adni, ők pedig minden féle épület fákat meg vágni, faragni és Szent György napra fel is állítani köteleztetnek.

3.

Veszprém, 1766. július 8.

Veszprém vármegye továbbítja a Helytartótanácsnak többek között az adászteveli reformátusok válaszait, melyeket az iskolai vizsgálat kérdőpontjaira adtak.

Lelőhely: MOL C 39. Acta fundationalia. Lad. E. Fasc. 8/II. No 33. 1. melléklet.

Megjegyzés: A kiemelés a tanulmány szerzőjétől ered.

Infrascripti recognoscimus, quod nos virtute determinationis incltyi comitatus negotionem regulationis studiorum erga gratiosum excelsi Consilii Locumtenentialis Regii praescriptum disquirentes 1mo in oppido Papa processui huic superiori cum reverendis patribus Paulinis scholas tenentibus negotio in isto transmisso excelsi Consilii Locumtenentialis Regii

puncta communicavimus, ad quae has sub numero 1mo adnexas scripto exhiberant reflexiones, pariter 2do ex parte A catholicorum Adász Teveliensiū scholas usque gramaticam inclusive tenentium hanc replicam sub numero 2do advolutam recepimus, in reliquo, cum in aliis locis huiusmodi scholae non darentur, super his solum humillimam praesentamus reflexionem.

Signatum Weszpremier, die 8va Julii, anno 1766.

Josephus Terstyánczky incltyi comitatus
Weszprimiensis supremus iudex nobilium
manu propria
Josephus Lehem praefati incltyi comitatus
juratus assessor manu propria

Sub numero 1mo: Informatio Gymnasii Papensis reverendissimorum patrum ordinis Sancti Pauli primi eremitae.

[...7]

Sub numero 2do: Replica dominis scholarum investigatoribus danda.

Erga clementissimam Sacratissimae Caesareo Regiae ac Apostolicae Maiestatis voluntatem intuitu scholarum Helveticae confessioni addictorum in hocce comitatu Weszprimiensi reperibilium per excelsum Consilium Locumtenentiale Regium huicce incltyo comitatui ex consilio die 11^a Martii 1766. celebrato intimatam ac medio processualis domini iudicis nobilium cum incolis huius possessionis eandem Helveticam confessionem profitentibus communicatam nomine eorundem cum demissa subditali obligatione punctatim responsum est.

Ad punctum interrogatum

Responsio

1mo: Nominibus locorum, in quibus scholae confessioni Helveticae addictorum⁵⁵ publicae habeantur praevis designatis?

1mo: Nobilitaris hacce possessio nominatur Adász Tevel.

2do: Quando et per quem fundatio haec facta fuerit?

2do: Vetustate scholae huius humanam memoriam longe sperante quando? et per quem? schola haec fundata sit, ignoratur.

3°: Qua cum obligatione et conditionibus scholae hae constitutae habeantur?

3°: Foundationis sive erectionis huius scholae initio non constante, nec de conditionibus quidpiam constaret, obligatio vero eius praecise in instructione puerorum consisteret.

⁵⁵ Az eredetiben hibásan: *confessionis harum addictorum*. Az egész mondat alighanem azért van ablativusban, mert a parancslevélből szó szerint másolták.

4to: Quales sint proventus ex bonis? Quales ex capitalibus? Hisque ubi elocatis? Quales denique, ex quibusque emolumentis propter scholas a se traditas per professores aut alia studiorum requisita recipi soliti?

5to: Quae norma studiorum? Et qui, qualesve professores seu ludi magistri habeant? Hi demum professores an singillatim unam duntaxat vel plures scientias? Qualesve illae sint? Tradendi provinciam sibi concreditam habeant?

4to: Schola haec nulla bona habet, nulla itidem capitalia, nullosque professores, sed ludi magistrum Stephanum Vintze et subalternum unum instructorem Michaëlem Nagy, qui vicitant ex annuali discipulorum suorum solutione, intuitu cuiuslibet discipuli 12 grossos annuatim constituente.

5to: In hac schola usque gramaticam pueri instruuntur, ludi magisterque ac subalternus eius instructor normam studiorum per Albertum Molnár in sua Gramatica praescriptum sequuntur. Quod autem discipulorum subsistentiam adinet, huius mensa parentum, extranei vero conductio hospitum utuntur.

MAGYAR FORDÍTÁS

Alulírottak tanúsítjuk, hogy a tekintetes vármegye határozata szerint a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács kegyes előírása értelmében kivizsgáltuk a közoktatás szabályzásának ügyét: először ehhez a felső járáshoz tartozó Pápa mezővárosban közzöltük az iskolát fenntartó pálos atyákkal a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács által abban az ügyben átküldött kérdőpontokat, amelyekhez írásban ezeket az 1. szám alatt csatolt észrevételeket nyújtották be, majd másodsorban a grammatikai osztályig bezárólag iskolát fenntartó adásztevelői nem katolikusok részéről a 2. szám alatt mellékelt választ kaptuk, végül pedig, mivel más helyeken efféle iskolák nincsenek, ezekről csupán egy igen alázatos felterjesztést nyújtunk be.

Kelt Veszprémben, július 8. napján, az 1766. évben.

Terstyánszky József, a tekintetes Veszprém vármegye főszolgabírája saját kezűleg
Lehem József, a fenti tekintetes vármegye esküdt ülnöke saját kezűleg

Az 1. szám alatt: Tudósítás a Szent Pál első remete rendjének tisztelendő atyái [által fenntartott] pápai gimnáziumról.

[...]

A 2. szám alatt: Az iskolákat vizsgáló uraknak adandó felelet.

A Legszezségesebb Császári, Királyi és Apostoli Felség igen kegyes szándékának megfelelően, mely a helvét hitvallásnak elkötelezetteknek ebben a Veszprém vármegyében található iskoláira vonatkozik, és amelyet a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács révén az 1766. március 11-én tartott tanácsülésből továbbított ehhez a tekintetes vármegyéhez, ezen falunak a helvét hitvallást valló lakosaival pedig a járási szolgabíró úr által közzölt, ugyanezeknek a nevében alázatos alattvalói hűséggel pontról pontra a következő válaszok születtek.

A kérdőpontokra

adott válasz

1. [Melyek] a korábban megjelölt helységek nevei, amelyekben a helvét hitvallást követők nyilvános iskolái működnek? 2. Mikor és ki által történt ennek alapítása? 3. Milyen kötelezettséggel és feltételekkel lettek ezek az iskolák létrehozva? 4. Milyen jövedelmek vannak javakból? És milyenek tőkéből? Ezek hová vannak kihelyezve? Végül milyenek, és milyen forrásból származnak [azok a jövedelmek] és más, a tanításhoz szükséges dolgok, melyeket az általuk tanított iskolákért a tanárok kapni szoktak? 5. Milyen a tanítás rendje? És kik és milyenek a tanárok vagy iskolamesterek? Ezek a tanárok vajon külön-külön csupán egyetlen, vagy több tárgyat is oktatnak? Melyek ezek? A tanulóknak van-e rájuk bízott feladatkörük?	1. Ezen nemesi falu neve Adásztevel. 2. Mivel ezen iskola régisége az emberi emlékezetet messze túlhaladja, senki nem tudja, mikor és ki által lett ez az iskola alapítva. 3. Mivel ezen iskola alapításának és felépítésének időpontja nem ismert, a feltételekről sem tudható semmi, kötelezettségre pedig röviden a fiúk neveléséből áll. 4. Az iskolának semmiféle vagyona nincs, hasonlóképpen tőkéje sem, és tanár sincs, csak egy iskolamester, Vintze István, és egy alárendelt segédtanító, Nagy Mihály, akik tanulóik évente fizetett tandíjából élnek, ami mindegyik tanulóra nézve évente 12 garas. 5. Ebben az iskolában a gyerekeket grammatikáig tanítják, az iskolamester és a neki alárendelt segédtanító a Molnár Gergely által Grammatikájában⁵⁶ előírt oktatási rendet követi. Ami pedig a tanulók megélhetését illeti, a helybelieket szüleik látják el, az idegenek pedig bérelt szállást vesznek igénybe.

Rövidítések

DREK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
MOL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
PREI	= Pápai Református Egyházközség Irattára, Pápa

⁵⁶ A megyei hivatalnok hibásan *Molnár Albertet* ír, valószínűleg a szintén nyelvészettel is foglalkozó *Szenci Molnár Alberttel* keverte össze szerzőnket. A szóban forgó mű *Molnár, Gregorius: Elementa grammaticae Latinae pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis Grammaticorum praeceptis* című munkája, mely először Kolozsvárott jelent meg 1556-ban, de még több mint harmincszor kiadták másutt is. Könyvtárunkban is van öt példánya (Debrecen, 1749, Pozsony, 1772, Pozsony-Kassa 1780, Pozsony-Pest 1790.) DREK B. III. 2180, 1772, 2184, 2186, 2188. Molnár Gergely munkája *Melanchton Institutiones grammaticae Latinae* című műve nyomán készült, a latin nyelvtan mellett ötödik fejezete poétikát is tartalmaz. Anyagát kérdés-felelet formában adja elő. SZINNYEI 1891-1914. IX. 185-186. VARGA 1983. BARCZA 1988. 77.

A rövidítve közölt irodalom jegyzéke

- BALLA 1890.** = BALLA Gábor: Az adásteveli (!) ev. ref. egyház története. = Dunántúli Protestáns Lap 1890/7-9. 111-114, 128-131, 143-145.
- BARCZA 1988.** = A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. BARCZA József. Bp., 1988.
- BODOLAY 1981.** = RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. III. A türelmi rendelettlől a forradalom és szabadságharc leveréséig. 87-232.
- FINÁCZY 1899-1902.** = FINÁCZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I-II. Bp. 1899-1902.
- HÖRCSIK 1998.** = HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777. Sárospatak, 1998.
- HÖRK 1896.** = HÖRK József: Az eperjesi ev. ker. collegium története. Kassa, 1896.
- HUDI-MEZEI 2004.** = HUDI József-MEZEI Zsolt: A pápai tűzoltóság története. Pápa, 2004.
- KIS 1896.** = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531-1895. Pápa, 1896.
- KÖBLÖS 2001-2003.** = KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. = Acta Papensia 2001/1-2. 63-96., 2001/3-4. 215-252., 2003/3-4. 241-293.
- LAMPÉRTH 1931.** = LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531-1931. Pápa, 1931.
- MÉSZÁROS 1972.** = MÉSZÁROS István: Népoktatásunk 1553-1777 között. Bp., 1972. (Pedagógiai közlemények 14.)
- MÉSZÁROS 1981a.** = MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp., 1981.
- MÉSZÁROS 1981b.** = MÉSZÁROS István: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Bp., 1981. (Humanizmus és reformáció 11.)
- MÉSZÁROS 1988.** = MÉSZÁROS István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948. Általánosan képző középiskolák. Bp., 1988.
- MÉSZÁROS 2001.** = ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna-FLECKENSTEINÉ CSERVENKA Júlia-KÖNYVES-TÓTH Lilla-MÉSZÁROS István: A magyar olvasástanítás története. Szerk. Adamikné Jászó Anna. I. A magyar olvasástanítás története a kezdetektől 1777-ig. Bp., 2001. 11-43.
- SZINNYEI 1891-1914.** = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Bp. 1891-1914.
- THURY 1893.** = THURY Etele: A veszprémi református egyház története. Bp., 1893.
- THURY 1908.** = THURY Etele: A debreczeni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora. =

- Iskolatörténeti adattár. Szerk. Thury Etele. II. Pápa, 1908. 68–466.
- TÓTH 1927. = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. rész: Gyülekezetek és lelkészek. Pápa, 1927.
- TÓTH 1931. = TÓTH Endre: A négyszáz éves Alma Mater. A pápai főiskola történetének vázlata. 5. rész. = Pápai Kollégiumi Lapok V. évf. 7. sz. (1931. március) 107–108.
- TÓTH 1933. = TÓTH Endre: Az Adásztevelre száműzött pápai főiskola 1753–1783. Pápa, 1933.
- TÓTH 1941. = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1981. = RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. (II. A szatmári békétől a türelmi rendelethez, 43–86.)
- VARGA 1983. = VARGA András: Molnár Gergely, Melancthon magyar tanítványa. Szeged, 1983.
- ZSINKA 1927. = ZSINKA Ferenc: Miskolczi Csulyak István Diarium-ából. = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. Szerk. Zsinka Ferenc. XI. Bp., 1927. 119–168.

SUMMARY

JÓZSEF KÖBLÖS

Once again on the Pápa School in Adásztevel

The public religious practice of the Calvinists in Pápa was put to an end by the Queen Maria Theresa in 1752, as a result of which the College had to be closed. Trying to find a place for the College to survive, the Pápa Calvinists chose the nearby village of Adásztevel. Partly they were successful with their applications, since the queen allowed them to set up an incomplete (no syntax was taught) grammar school including a grammatica class.

The presentation clarifies how the elementary school of Adásztevel related to the incomplete grammar school of Pápa launched in Adásztevel. It examines the structure and the circle of students of the latter one.

At the beginning the Pápa school used to have 6 learning groups from lectors to grammaticists but some time in 1766–1769 a syntax group joined the school and then in 1771 German language teaching was started. Illegally, the school developed into a so-called 'small grammar school'. All the groups were instructed by praepceptor Mihály Nagy. Used in rotation by both schools, the building of the Adásztevel elementary school provided place for the Pápa school as well from 1753 to 1761, for which they paid rent. On a building site in Adásztevel owned by the Pápa Calvinist Church a separate school building made of wood and adobe was constructed in 1761. Out of stone, it was reconstructed in 1776.

The elementary school students of Adásztevel learned the basics of writing in their own school but many of them learned reading in the lector group of the grammar school of Pápa. The number of those students in upper classes coming from Adásztevel exceeded the number of students from Pápa and elsewhere.

Legally the Pápa school was independent from the Adásztevel school, yet people in Adásztevel saw the schools as one institution and the rector of the Adásztevel school was considered as the leader of the Pápa school. Praeceptor Mihály Nagy, who instructed students in the separate building, was thought to be under his supervision. So they saw the Pápa school as their own. But among Transdanubian calvinists it was commonly thought, though it was only later legally declared, that the Pápa College was the mother school of the Transdanubian District and the college, even if it was incomplete, would continue to work in Adásztevel. That is why that after completing their elementary studies, students from the District were glad to attend the grammar school of Adásztevel.

MEZEI ZSOLT

A Dunántúli Református Egyházkerület statisztikája 1817-ben

FOLYÓIRATUNK előző számában (2004/1–2. 67–72. oldal) közzétettük a Kézirattárunkban O.675.h jelzet alatt található, a reformáció 300. évfordulója alkalmából 1817-ben Pápán tartott ünnepségsorozat leírásának első részét. Ígéretünkhöz híven most a második részt közöljük, amely talán még az elsőnél is jelentősebb. Ebben ugyanis a szerző – *Tóth Ferenc* egyházkerületi főjegyző, pápai prédikátor – részletes kimutatásban rögzítette az egyházkerület 1817. évi tisztségviselőit (név és rang szerint), a pápai presbitérium tagjait, valamint a kollégium tanárait és diákjait ugyancsak név szerint. Az egyháztörténet kutatója számára azonban az igazi „csemegét” az a lajstrom jelenti, amely összeírásának második felében szerepel: ebben „Azoknak a’ Mater és filialis Ekklesiáknak” statisztikai adatait (az egyházköztség nevét, státuszát, a lelkipásztor és iskolamester nevét, a vármegyét, amelyben a település fekszik, valamint a református vallású lakosok lélekszámát) adja, „mellyek a’ Reformátiónak 1817dik Esztendőben December Holnap 7dik napján tartatott harmadik százados Innepének alkalmatosságával ezen Túl a’ Dunai Helvétziai Vallástételt tartó Főtiszteletű Superintendentia kebelében voltak és virágzottak”. Ez a részletes statisztika nemcsak azért jelentős, mert megismerhetjük belőle a lelkészek és tanítók névsorát,¹ hanem azért is, mert lehetőséget ad arra, hogy a Dunántúli Egyházkerület reformátusainak lélekszám-adatait összehasonlítsuk a 43 évvel korábbi, 1774-ben – még a türelmi rendelet előtt – készült részletes összeírás adataival.² Ha a számoszlopokat egymás mellé írjuk, a következő táblázatot állíthatjuk össze:

¹ Az első nyomtatott egyházkerületi almanach 1820-ben látott napvilágot („*Egyházi Almanach. A’ helvétziai vallástételt-tartó túl a dunai főtiszteletű superintendentia az 1820. esztendőre. Készítette Tóth Dániel lak-szakállasi ref. prédikátor.*” Pest, 1820. 108 p.), ezt követte Fábíán József és Nagy István esperesek javaslatai alapján 1833-ban közzétett második almanach. A névtárak az 1850-es évektől kezdve évi rendszerességgel jelentek meg.

² Az összeírás megjelent: Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból: a Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. Hudi József et al. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.) (A továbbiakban: EGYHÁZLEÍRÁSOK 2002.)

1. sz. táblázat

A Dunántúli Református Egyházkerület területén élő református lakosság lélekszáma (1774–1817)

	Egyházmegye	Reformátusok lélekszáma 1774-ben	Reformátusok lélekszáma 1817-ben	Növekedés
I.	PÁPAI	25.544 ³	17.898	12%
II.	ŐRSÉGI		10.559	
III.	BELSŐSOMOGYI	24.429	35.679	46%
IV.	PEREMARTONI (Mezőföldi)	19.500	24.308	25%
V.	TATAI	17.335	20.667	19%
VI.	VESZPRÉMI	18.806	19.180	2%
VII.	KOMÁROMI	5.813	34.869	600%
VIII.	BARSI	12.031	17.813	48%
IX.	DRÉGELYPALÁNKI	[–]	5.105	[–]
	Összesen:	123.458	186.078	51%

Az adatokat összevetve úgy tűnik, hogy az 1774 és 1817 között eltelt 43 esztendő alatt a dunántúli reformátusok lélekszáma több mint 50%-kal emelkedett. Az adatokat azonban több szempontból is óvatossággal és kellő körültekintéssel kell kezelnünk, mivel 1774-ben nem készült teljességre törekvő felmérés. A drégelypalánki egyházmegye összeírása nem került az egyházmegyei levéltárba. A fennmaradt összeírások eltérő pontosságúak. Az összeírást végző esperesek nem mindegyik helységről nyertek adatokat, s ahol elvégezték az összeírást, ott sem mindenkit vettek nyilvántartásba: „az összeírók számos helyen csak az adózó (contribuens) népességet vették számba, így nem kerültek az összeírásokba a jobbágyfalvakban élő uradalmi alkalmazottak (árendások, uradalmi tisztek stb.), akik között protestánsok is lehettek.”⁴

Egyéb tényezők is szerepet játszottak abban, hogy a statisztika torzít. A megfélemlítettség légkörében az összeírók az 1770-es évek közepén egyes kistrégiókba el sem jutottak. A nyilvános vallásgyakorlattól megfosztott helységek reformátussága némelykor egyszerűen „eltűnt” az egyházleírásokból, s a belőlük összeállítható statisztikákból. Ezért hangsúlyozta a bevezető ta-

³ Az őrsegi egyházmegye 1808-ban vált ki a pápaiból. Történetéről lásd: PATAKY László: Az őrsegi református egyházmegye története. H. n., 1992.

⁴ EGYHÁZLEÍRÁSOK 2002. 20.

nulmány, hogy az egyes összeírások összegzésével készült statisztika az egyházkerület népességének csupán a minimális lélekszámát jelenti.⁵

Különösen kiugró eltérés mutatkozik a Komáromi Egyházmegye 1774-es és 1817-es adatai között: eszerint ezen a területen hatszorosára nőtt volna a reformátusok létszáma. Azonban – az előbbi okok mellett – ne feledkezzünk meg arról, hogy a Komáromi Egyházmegye szinte teljes egészében az Esztergomi Érsekség területén fekszik, s az esztergomi érsek vármegyei segédlettel mindenütt igyekezett felszámolni vagy ellehetetleníteni a reformátusok vallásgyakorlatát. Ebben támogatói voltak a régióban élő egyházi és római katolikus világi földesurak.

1774-ben „*A Komáromi Szent Társaságban élő Helvetica confessionián lévő Tiszteendő Atyák neveiknek, szolgálattjok esztendeinek és fizetéseknek rendi*”⁶ címmel az összeírás élén álló táblázatban 32 település szerepel, a tényleges leírásban azonban csupán 16 helységről kapunk bővebb információt. A XIX. század elején a lajstromban – a filiákkal együtt – már 103 település adatai olvashatók.⁷

Komárom vármegye területén a legtöbb református egyházközségben – a különböző háborgatások és üldöztetések következtében – a XVII. század végétől, XVIII. század első harmadától a türelmi rendeletig szünetelt a szabad vallásgyakorlat. Azok a községek, amelyek lelkészt nem tarthattak, arra törekedtek, hogy legalább református jegyzőt válasszanak, aki – még ha titokban is – a gyermekeket a hittan alapjaira megtaníthatta.⁸ Mivel a hatóságok az érintett vármegyékben tiltották tanítók alkalmazását, a preoráns tanítók meglétét az összeírók igyekeztek eltitkolni. Az 1774-es összeírások a tanítókról csak hozzávetőleges képet adnak – igazából ott megbízhatóak, ahol a nyilvános vallásgyakorlatot nem háborgatták, s az adott közösségnek nem kellett közvetlen támadástól tartania. Hiba lenne tehát az összeírt 88 református tanító adataiból következtetéseket levonni a reformátusok iskoláztatási viszonyaira.⁹ A forráskiadvány használójának az egyes települések adatait a jogi státusz és egyéb körülmények figyelembe vételével lehet és kell értelmeznie.

⁵ EGYHÁZLEÍRÁSOK 2002. 20. Vö. még HUDI József: A Dunántúli Református Egyházkerület leírása 1774-ből. = Comitatus XIV (2004) 4. sz. 35–44., különösen 37.

⁶ EGYHÁZLEÍRÁSOK 2002. 217–218.

⁷ Egyházi almanak. Pest, 1820. 13–18.

⁸ Komárom vármegye. (Magyarország vármegyei és városai). Szerk. Borovszky Samu. Bp., é. n. [1907] 504. (A továbbiakban: KOMÁROM VÁRMEGYE.)

⁹ EGYHÁZLEÍRÁSOK 2002. 27. Vö. HUDI: i. m. (2004) 42.

A komáromi egyházmegyétől eltérően a többi egyházmegye esetében nem ilyen kiugróak az eltérések, de a tendencia azért egyértelműen látható belőlük. Ha az egyes oszlopok számaikat összesítjük, képet alkothatunk az egyházkerület változásairól. Az összeírás értelmezése szempontjából az őrségi egyházmegye adatai jelentenek problémát. A feljegyzést készítő feltehetőleg az egyházkormányzati besorolásnál feltehetőleg a történeti érvelést vehette alapul, amikor 32 anyaegyházat és 74 leányegyházat jelölt. A későbbi összeírásokból ugyanis kiderül, hogy valójában a száznál több települést mindössze 11 anyaegyházhoz soroltak be.¹⁰ Az anyaegyházak többsége – a Zalához tartozó Barabásszeg-Kustánszeg és Szentgyörgyvölgye kivételével – Vas megye területén feküdtek, így az esperesség tényleg joggal viselte az „őrségi” nevet. Helyi jellegzetességnek számított, hogy egy-egy anyaegyházhoz 5–10 vagy még annál is több település tartozott. Következzék tehát az összesítés:

2. sz. táblázat
A Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezetei
és szolgálattevői 1817-ben

	<i>Egyházmegye</i>	<i>Mater</i>	<i>Filia</i>	<i>Lelkész</i>	<i>Tanító</i>
I.	PÁPAI	28	35	37	28
II.	ŐRSÉGI	32	74	10	11
III.	BELSŐSOMOGYI	62	14	62	59
IV.	PEREMARTONI	35	2	35	34
V.	TATAI	28	2	28	30
VI.	VESZPRÉMI	36	6	36	38
VII.	KOMÁROMI	44	59	48	46
VIII.	BARSI	26	35	26	36
IX.	DRÉGELYPALÁNKI	8	1	9	8
	Összesen:	299	228	291	290

Az összeírás szerint 1817-ben a Dunántúli Református Egyházkerületben 299 anyagyülekezet és 228 filia létezett, összesen tehát 527 településen éltek reformátusok. 1774-ben – a hiányzó drégelypalánkit nem számítva – a kerületben „*mintegy 310 virágzó és árva ekléziában éltek reformátusok, lélekszámuk meghaladta a*

¹⁰ Az újonnan szervezett őrségi egyházmegye első közgyűlését 1808. szeptember 21-én tartotta 11 gyülekezet részvételével. Vö.: PATAKY 1992. 130.

125.000 főt. Összességében a gyülekezetek mintegy 55%-ában volt szabad a vallásgyakorlat, 45%-ában pedig szünetelt.”¹¹

A fenti táblázatból is látható, hogy a türelmi rendelet (1781) utáni negyedszázad minőségi változást hozott az egyházkerület életében. Újjászerveződtek a régi anyaegyházak és filiák, melyek templomot, iskolát, parókiát építettek, tanítót és papot fogadtak. Óriási áldozatot vállaltak, amikor az 1783-ban Pápara visszahozott kollégiumot bő egy évtized leforgása alatt a grammatikai iskola szintjéről a hat osztályos gimnázium és a teológiai akadémia fokozatos kiépítésével ismét főiskolai rangra emelték, s 1804-ben a többi egyházkerülettel elismertették, hogy a pápai kollégium a debrecenivel és a sárospatakiival egyenrangú intézmény, „anyaoskola”.

1817-ben már semmi sem akadályozta az adatszolgáltatást, így az ünnepi alkalommal készült kimutatás realisabb viszonyokat tükrözhetett. Az őrségi egyházmegyét kivéve, minden esperességről elmondható, hogy minden anyaegyházban volt lelkész és tanító, s a leányegyházak javarészában működött preoráns tanító. A statisztika legfeljebb annyiban torzít, amennyiben az adatszolgáltatás pontatlan volt. Ha kéziratos adatokat összevetjük az 1820-as egyházkerületi sematizmus adataival – az említettekén túl – különösebb változás nem találunk. Az egyházigazgatási beosztásban, a gyülekezetek lélekszámában, a lelkészek és tanítók számában (és személyében) alig történt változás.¹²

Az alábbi kéziratos összeírást azért érdemli meg az utókor figyelmét, mert hűen tükrözi az egyházkerület állapotát egy adott időpontban, a reformáció 300. évfordulójának évében. Bízunk abban, hogy ez a forrás segíti majd a gyülekezetek történetíróit, a helytörténészeket, és mindazokat, akik az egyháztörténeti kérdések iránt érdeklődnek.

A kézirat szövegén – a nyilvánvaló elírások javításán túl – nem változtattunk, az eredeti helyesírást megtartottuk. A tisztségviselők személyazonosságát igyekeztünk felderíteni, sajnos, ez nem minden esetben sikerült. Ahol ezt külön nem jelöltük, ott minden esetben *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I–XIV.* (Bp., 1891–1914) c. művéből vettük az életrajzi adatokat.

¹¹ EGYHÁZLEÍRÁSOK 2002. 20.

¹² Itt jegyezzük meg, hogy az egyházkerület igazgatástörténeti változásainak tisztázása a soron lévő kutatások feladata.

[...]

[Énekek, könyörgések, prédikációk: 7–27. oldal]

[Folytatódik a 28. oldalon]:

Emlékezetül feljegyeztetik ide az is, hogy:

1. A' Reformátiónak ezen harmadik Százados Innepén kik voltak ezen kilentz Tractusokra vagy Esperestségekre kiterjedett Túl a' Dunai Fő Tiszteletű Superintendentia¹³ Fő Consistoriumának Tagjai, mind a' Belső mind a' Külső Rendből valók.

2. Kikből állott a' Pápai Reformáta Ekklesiának, mellynek kebelébe ez a' Solemnis Innep tartatott, Presbytériuma.

3. A' Pápai Reformátum Collégium Népeisége mi volt ebben az Esztendőben.¹⁴

I. A' SUPERINTENDENTIALE FŐ CONSISTORIUMNAK¹⁵ TAGJAI.

Fő Curatora ez idő szerént a' Superintendentiának, Méltóságos Szilasi és Piliusi Szilassy József¹⁶ Úr, Tsászári Királyi Tanácsos, és Nádor Ispányi Itélő Mester.

Püspöke a' Fő-Tiszt: Superintendentiának, Fő Tisztelendő Tóth Pápai József,¹⁷ Dadi Prédikátor, és Tettes Fehér Vármegyének Tábla Birája.

Egyházi Generális Fő Nótárius Tóth Ferentz¹⁸ Pápai Prédikátor.

¹³ *superintendentia* (latin) = egyházkerület. Az egyházkerület közigazgatási beosztása az idők folyamán többször változott. Vizsgált korszakunkban (a XIX. század elejétől 1920-ig) a Dunántúli Református Egyházkerületnek kilenc egyházmegeje volt.

¹⁴ A diákság névsorának közlésétől most eltekintünk, mivel a közeljövőben megjelenő „A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861” c. kiadványunkban ez is olvasható lesz.

¹⁵ *consistorium* (latin) = egyháztanács, az egyházkerületet irányító választott testület

¹⁶ Szilassy József (1755–1836) Losoncon született, hivatali pályáját Nógrád vármegyében kezdte, ahol 1790-ben főszolgabíró, majd főjegyző lett. Tizenöt évi vármegyei szolgálat után a királyi tábla ülnöke, személynöki, országbírói és nádori ítélőmester lett. 1810-től a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka, később főkurátora, 1819-ben a hétszemélyes tábla bírájává, titkos tanácsossá, Tolna vármegye főispánjává nevezték ki. Az 1832/36-os országgyűlésen a Szent Korona örévé választották. Pesten halt meg 1836-ban, 82 éves korában.

¹⁷ Tóth-Pápai József (1758–1827) szuperintendens, Tóth-Pápai Ferenc esperes-lelkész fia. Tanult Debrecenben, ahol 1775. április 27-én iratkozott be a felső osztályba, 1785. március 12-től főiskolai senior volt. Ezután külföldi utazást tett: meglátogatta a lipcei, hallei, göttingeni, marburgi és erlangeni egyetemeket. 1788-ban kömlödi, majd dadi lelkész, 1811-ben esperes lett. 1814. június 30-án a Dunántúli Egyházkerület szuperintendensévé választották. Fehér és Somogy megyék táblabírája volt. Meghalt 1827. február 15-én Dadon (Komárom vm.) Arcképe: rézmetszet Possinitől Tóth Dániel első egyházi almanachjában (vö.: 1. sz. jegyzetünkkel!) – Nekrológia: Tudományos Gyűjtemény 1827. I. 122.

Secularis Fő Notárius, Tettes Pázmándy Dienes¹⁹ Tábla Biró
Tiszteletes Buzás Pál,²⁰ a' Pápai Egyházi Megye Esperestye, és Tapóltzafői
Prédikátor.

Tiszteletes Vásárhelyi Sámuel²¹ a' Belső Somogyi Egyházi Megye Espe-
restye, és Csokonai Prédikátor.

Tiszt: Vecsei Miklós²² a' Tatai Egyházi Megye Esperestye, és Kotsi Pré-
dikátor.

Tiszt: Szalai Mihály²³ Drégel Palánki Egyházi Megye Esperestye és
Szokolai Prédikátor.

Tiszt: Fábíán József²⁴ a' Veszprémi Egyházi Megye Esperestye és Tót-
vásonyi Prédikátor.

Tiszt: Katona Mihály²⁵ a' Rév Komáromi Egyházi Megye Esperestje és
Bútsi Prédikátor.

¹⁸ Tóth Ferenc (1768–1844) 1801-től teológiai tanár Pápán, az egyházkerület 1816-ban főjegyzővé választotta. 1817 tavaszától pápai lelkész, 1823-tól a pápai egyházmegye esperese, 1827 nyaratól az egyházkerület püspöke volt. Vö.: BENEDEK Sándor: Tóth Ferenc gyakorlati teológiája: tanulmány a gyakorlati teológia köréből. Debrecen, 1933. (Theológiai tanulmányok 30.)

¹⁹ Pázmándy Dénes, idősb (1781–1854) jogász, politikus. 1802-ben Komárom vármegye szolgálatába lépett, alügyész, majd 1810-től főszolgabíró lett. Az 1825/27. évi, és a többi reformkori országgyűlésen Komárom vármegye követeként vett részt. 1837-ben a Dunántúli Református Egyházkerület világi főgondnokává választották. 1848-ban a magyar kormány Fejér vármegye főispánjává nevezte ki, s így a főrendiháznak is tagja lett. Részt vett a Honvédelmi Bizottmány munkájában, de Debrecenbe már nem ment el. Baracska (Fejér vm.) birtokán élt haláláig.

²⁰ Buzás Pál tapolcafői, később csöglei lelkész 1795–1823 között volt a pápai egyházmegye esperese. ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. (3. jav., bőv. kiad.) Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 457. (A továbbiakban: ZOVÁNYI 1977.)

²¹ Vásárhelyi Sámuel csoknyai lelkész 1807–1827 között volt a belsősomogyi egyházmegye esperese. ZOVÁNYI 1977. 64.

²² Vecsei Miklós kotsi lelkész 1814–1820 között volt a tatai egyházmegye esperese. ZOVÁNYI 1977. 623.

²³ Szalai Mihály szokolyai lelkész 1807–1820 között volt a drégelpalánki egyházmegye esperese. ZOVÁNYI 1977. 157–158.

²⁴ Fábíán József (1761–1825) a veszprémi egyházmegye esperese (1805). Debrecenben, Genfben és Bernben tanult, Nagyszokolon, Vörösberényben és Tótvázsonyban lelkészkedett. Érdeklődött a természettudományok iránt, több ilyen jellegű művet írt és fordított. Nevéhez fűződik az első magyar nyelvű protestáns teológiai folyóirat, a „Prédikatori Tárház” (1805–1808) szerkesztése és kiadása. Életről és munkásságáról bővebben: HUDI József: Fábíán-életrajz: Fábíán József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 4.)

²⁵ Katona Mihály (1764–1822) lelkész. 1782-ben togátus diák lett Debrecenben, 1788-ban a grammatisták, majd a rhetorok és logikusok tanítója. 1790-ben főiskolai könyvtárnok és 1792. szeptembertől 1793. márciusáig szeniorságot is viselt. Ekkor külföldre ment és Odera-Frankfurtban (Poroszország) az egyetem hallgatója volt, ahonnan visszatérve, meglátogatta 1796-ban a jeni és az erlangeni egyetemet is. A komáromi református egyház meghívta tanárnak, de 1803-ban tanári állását a búcsi (Komárom vm.) lelkészséggel váltotta föl. 1807-ben egyházkerületi tanácsbírónak, 1811-ben aljegyzőnek, 1812. októberében szeniornak választották meg. Meghalt 1822. május 9-én Búcsón. – Munkái: *Bucsuó prédikáció, mellyel a rév-komáromi reformatum*

Tiszt: *Török Pál*²⁶ a' Barsi Egyházi Megye Esperestje és Kiss Kálnai Prédikátor.

Tiszt: *Szabó Péter*²⁷ a' Peremartonyi Egyházi Megye Pro Seniora és Fülei Prédikátor.

Tiszt: *Arany József*²⁸ az Őrségi Egyházi Megye Esperestje, és Felső Őri Prédikátor.

A' Külső Rendből.

Tekintetes Nemzetes és Vitézlő *Péli Nagy András*²⁹ Tábla Biró és a' Barsi Egyházi Megye Coadjutor Curátora³⁰.

– – *Nyári Ignátz*³¹ Tábla Biró, és a' Barsi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Ladányi Bótz István* Tábla Biró, és a' Barsi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Thaly 'Sigmund*, Tettes Komárom Vármegye Vice Ispánnya, és a' Rév Komáromi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Tsepy 'Sigmund* Tábla Biró, és a' Rév Komáromi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Magyari István* Tábla Biró, és a' Rév Komáromi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Laki Mihály* Tábla Biró, és a' Tatai Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Thaly István* Tettes Komárom Várm. Fő Birája, és a' Tatai Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

gymnasiunban hetedfél esztendeig folytatott professori hivatalát letette 1803. eszt. július 14. napján. Komárom, 1803. – A föld matematikai leírása a világ alkotmányával együtt. Rajzolatokkal. U. ott, 1814. – Közönséges természeti földleírás. Pest, 1824.

²⁶ *Török Pál* (1763–?) Sárospatakon tanult. 1790-től kiskálnai lelkész, 1799-től számvevő, 1800-tól főjegyző. 1816–1834 között a barsi egyházmegye esperese. Vö.: Prédikatori Tárház (szerk. Fábíán József). III. Vác, 1808. 184.; ZOVÁNYI 1977. 51.

²⁷ *Szabó Péter* fülei lelkész hivatalosan 1821–1823-ban volt a peremartoni (mezőföldi) egyházmegye esperese, de elődje, *Kecskeméti Zsigmond* (1737–1821) esperessége végén (1796–1821) annak magas kora miatt (1817-ben 80 éves volt) helyettesként működött. Vö.: ZOVÁNYI 1977. 303. és 402.

²⁸ *Arany József* felsőöri lelkész 1817–1839 között volt az őrségi egyházmegye esperese. ZOVÁNYI 1977. 449.

²⁹ *Péli Nagy András* (1752–1830) 1790-től haláláig a barsi egyházmegye gondnoka. Tagja volt az 1791. évi budai zsinatnak. Az egyházi irodalom terén vitairataival képviseltette magát. Vö.: ZOVÁNYI 1977. 466.

³⁰ *coadjutor curator* (latin) = segédgondnok

³¹ *Nyári Ignác* Hont vármegye generális perceptora, 1805-ben választották kurátorrá. Vö.: Prédikatori Tárház (szerk. Fábíán József). III. Vác, 1808. 183.

- – *Osváld 'Sigmund*³² Tábla Biró, és a' Pápai Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Tettes Vetsey Ferentz* Tábla Biró és a' Pápai Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Sárközi István*³³ Tábla Biró, és a' Belső Somogyi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Csepán István*³⁴ Tettes Somogy V[á]r[me]gyének Fő Fiscalisa, és a' Somogyi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Oroszy Pál*³⁵ Tábla Biró, és a' Veszprémi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Kúthy Pál*³⁶, Tek: Szala Vármegye Fő Birája, és a' Veszprémi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Kazay Gábor*³⁷, Tek: Veszprém Vármegyének Generális Perceptora, és a Veszprémi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.
- – *Csernel György* Tábla Biró, és az Őrségi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

³² *Osváld Zsigmond* (1748–1825) jogász, ügyvéd, Veszprém vármegye táblabírája. 1803-ban a devecseri járás főszolgabírájává választották, de a vármegye főügyésze is volt. Németből fordított szinpadi (*Groff Eszkezs.* Pozsony, 1785. – *Sófia.* Győr, 1786.), jogi, erkölcsani (*A panaszkodó feleség* [Erasmus-fordítás]. Győr, 1787.) műveket, és írt két magyar nyelvű röpiratot (*Az igazi hazafi.* Pest, 1792. – *Erkölcsei kis katechismus.* Pest, 1817.)

³³ *Sárközy István* (1759–1845) megyei alispán. Jogot végzett, majd katonai pályán próbálkozott. 1790-ben táblabíró, 1824–1836-ig alispán. 1793-ban a belsősomogyi egyházmegye gondnokául választotta, s ezt a tisztségét haláláig megtartotta. A csurgói gimnázium alapításából is kevette a részét. Levelezett Kazinczy Ferencsel, jó barátságban volt Berzsényi Dániellel és Pálóczi Horváth Ádámmal. Szeretettel karolta fel Csokonai Vitéz Mihályt, aki egy évig házánál vendégeskedett. KOMÁROM VÁRMEGYE 262.

³⁴ *Csepán István* ügyvéd, több vármegye táblabírája, meghalt 1830-ban. KOMÁROM VÁRMEGYE 242.

³⁵ *Oroszy Pál* (1763–1833) táblabíró, tótvezsonyi földbirtokos. Középiskolait Pápán végezte, a jogot valószínűleg Győrött tanulta. 1793-ban szolgabíró lett, de 1798-ban már nem ismült a választáson. Táblabíróként aktív szerepet vállalt a vármegyei politikai életben, meghatározó tagja volt a református egyházközség életének. Gazdag könyvgyűjteménnyel rendelkezett, amelyet diákkorától fogva gyűjtött. Vö.: HUDI József: *Oroszy Pál táblabíró könyvtára* = Honismeret XXXI. (1993) 4. sz. 138–143.

³⁶ *Kúthy Pál* háromszor volt a tapolcai járás főszolgabírája: 1806–1810, 1815–1819, 1834–1837. Vö.: Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár Anrdás. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 265.

³⁷ *Kazay Gábor, idős* (1763–1840) köznemes, több vármegye táblabírája, a veszprémi református egyházmegye segédgondnoka, Veszprém vármegye főadószedője (1815-től). A debreceni kollégium növendéke volt. (IHURY Etele: *Iskolatörténeti adattár I–II.* Pápa, 1908. II.: 366., 380.) Életének nagy részét Tótvezsonyban, családi birtokán töltötte apósa, Oroszy Pál kúriájában. A pápai kollégium fejlesztésére 20.000 ezüstfontint adományozott. Vö.: BEZENYI Béláné: *Egy deista köznemes a reformkorban* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei IV.* Bp., 1968. 307–318.

– – *Dénis Ferentz* Tábla Biró, és az Eörségi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Pázmány Károly* Tábla Biró, és a' Peremartonyi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Halász Sámuel* Tábla Biró, és a' Peremartonyi Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

– – *Szántói Szabó József*, Tábla Biró, és a' Drégel Palánki Egyházi Megye Coadiutor Curátora.

Superintendentialis Assessorok.³⁸

Az Egyházi Rendből:

Nagy Tiszteletű *Tóth István* Úr, a' Duna-mellyéki Fő Tiszt: Superintendentia Vice Generalis Notáriusa.

Tiszteletes *Kolmár József*³⁹, Superintendentialis Perceptor, és Rév Komáromi Prédikátor.

– *Márton István*⁴⁰, a' Pápai Reformátum Collégiumban Philosophiát és Mathesist tanító Professor.

– *Kleiman Károly*, Pesti Prédikátor.

– *Naszályi János*⁴¹, Palotai Prédikátor.

– *Nagy István*⁴², Balaton Füredi Prédikátor.

³⁸ *superintendentialis assessor* (latin) = egyházkerületi tanácsbíró

³⁹ *Kolmár József* (1769–1835) a komáromi egyházmegye esperese. A göttingeni egyetemen is tanult, majd lelkész lett Dunapatajon, Kecskeméten, végül Komáromban (1813). 1822-ben választották esperessé. Hírneves szónok volt, sok beszéde megjelent nyomtatásban is. ZOVÁNYI 1977. 326.

⁴⁰ *Mándi Márton István* (1760–1831) tanár, a pápai kollégium rektor-professzora. Irodalmi munkássága igen sokoldalú, a kantianus filozófia első magyarországi képviselői között tartjuk számon. Életéről és munkásságáról alapvető és részletes tájékoztatást ad TÓTH Endre: *Mándi Márton István élete*. Pápa, 1931. és TRÓCSÁNYI Dezső: *Mándi Márton István tudományos munkássága*. Pápa, 1931.

⁴¹ *Naszályi János* (1760–1823) lelkész. Adorjánházán (Veszprém vm.) született; a szentkirályszabadjai algimnáziumban, majd Kecskeméten és Debrecenben tanult, ahol főiskolai szenior is volt. A teológiát is ott végezte, aztán az utrechti egyetemre ment, itt avatták lelkésszé. Hazatérve 1791-ben szentantalfai, 1795-től tótvázsonyi prédikátor lett, 1807-ben Várpalotára vitték lelkésznek, ahol 1823-ban meghalt. Szuperintendenciális és traktualis assessor is volt. Egyházi beszédei jelentek meg a *Prédikatori Tárház* I–IV. köteteiben (Vác, 1805.) – Munkái: 1. *Amerika vagy az új világ feltalálásának historiája, Robertsonból és Kampéből az oskolás gyermekek számára kérdések- és feleletekbe foglalva*. Pest, 1817. – 2. *Keresztyni szeretet, és értelembeli egység avagy azoknak az augustai és helvetziai vallástételt követő két felekezetű evangelikus keresztyéneknek lehető egyesüléseket tárgyazó értekezések*. Veszprém, 1818.

⁴² *Nagy István* (1770–1841) a veszprémi egyházmegye esperese, táblabíró. Iskoláit Csákváron, Bicskén és Debrecenben végezte, ahol két évig tanítóskodott. 1797-től a jénai és a göttingeni egyetemen tanult. 1799-ben hazatért és Ordason szolgált, majd 1800-ban megválasztották Balatonfü-

- *Ángyán János*⁴³, Veszprémi Prédikátor.
- *Tuba Dániel*⁴⁴, Kádártai Prédikátor.
- *Zsoldos Jákob*, Mező Laki Prédikátor.
- *Szendrei Mihály*, Bátorkeszi Prédikátor.
- *Simon Jónás*⁴⁵, Lőki Prédikátor.
- *Szarka János*⁴⁶, Losontzi Prédikátor.

A' Külső Rendből:

Méltóságos Császári Királyi Generalis *Péchy Mihály*.

Tettes Nemzetes és Vitézlő *Kolmár János* Tábla Biró.

- – *Magyari Kósa Sámuel* Tek: Tólna Vármegye Fő Birája.
- – *Szilassi és Pilisi Szilassy Ferentz* Tábla Biró.
- – *Bódai János* Tettes Komárom Vármegye Generalis Perceptor.
- – *Kertész István* Tábla Biró.
- – *Pázmándy 'Sigmund*, Tek: Komárom Vármegye Párticularis Perceptor.
- – *Iványos Gergely* Tábla Biró.
- – *Sebestyén József* Tábla Biró.
- – *Laky Gábor* Tábla Biró.
- – *Sebestyén László* Tábla Biró.
- – *Szűri István* Tábla Biró.
- – *Erős József* Fiscalis.
- – *Lisznyai Károly*, Losontz Városa Fő Birája, és Tábla Biró.

redre lelkésznek, ahol 41 évig működött. A *Prédikátori Tárház* (1808) és a *Lelkipásztori Tárház* (1818) egyik munkatársa volt. Vö.: *Prédikátori Tárház* (szerk. Fábian József). III/4. Vác, 1808. 175.

⁴³ *Ángyán János* (1768–1846) lelkész és a veszprém egyházmegye főjegyzője. 1786-ban iratkozott be a debreceni collegium anyakönyvébe. Jenában 1797–98-ig tanult, majd hazatérve Szeghalmon lett helyettes lelkész. 1807-ben Pápán, majd Péczelen tartózkodott, mint ideiglenes lelkész, míg 1808-ban Veszprémben választották meg rendes prédikátornak. – Fő műve: *Nevelés és tanítás tudománya*. I–II. kötet. Veszprém, 1822–1833. Apróbb dolgozatai megjelentek a *Szép-literaturai Ajándékban* (1821), a *Tudományos Gyűjteményben*, *Egyházi Értekezésekben* és a *Fábian-féle Prédikátori Tárházban* (1808).

⁴⁴ *Tuba Dániel* (1769–?) prédikátor 1785–1793-ig Debrecenben tanult, majd megfordult Halléban, Jenában, Göttingenben, Marburgban. 1796-ban szentgáli prédikátor lett, később tihanyi, henyei és szentkirályszabadjai lelkész lett. Vö.: *Prédikátori Tárház* (szerk. Fábian József). III/4. Vác, 1808. 179.

⁴⁵ *Simon Jónás* (1760–1825) lelkész. Tanulmányait szülőfalujában, Kocson (Komárom vm.), az itteni kisgimnáziumban kezdte, folytatta és bevégezte 1775–1784 között Sárospatakon. A szokásos rektóriát Nagysarlóban töltötte 1789-ig, majd Bécsbe ment, ahol egy évet töltött. 1791-től szodói (Bars vm.) prédikátor lett, hét év múlva Garamlókra került, itt is halt meg.

⁴⁶ *Szarka János* (1777–?) Szatmárnémetiben, Sárospatakon és Jenában tanult, hazaérkezése után serki káplán, majd losonci másodlelkész lett. Vö.: *Prédikátori Tárház* (szerk. Fábian József). III/4. Vác, 1808. 58.

II. A' PÁPAI REFORMÁTA SZENT EKKLÉSIÁNAK,
MELLYNEK KEBELÉBEN TARTATOTT A' REFORMÁTIÓNAK
SOLEMNISEBB INNEPE, PRESBYTERIUMA A' REFORMÁTIÓ INNEPÉN
E' KÖVETKEZENDŐKBŐL ÁLLOTT.

Tóth Ferentz az Ekklésia Prédikátora.

Tettes Nemzetes és Vitézlő *Kolmár János*, Ekklésia első Curátora, és Tábla Biró.

Nagyságos *Komáromi Pál* Fő Strása Mester.

Tettes *Vetsei Vetsey Ferentz* Tábla Biró.

– *Osváld 'Sigmond* Tábla Biró.

– *Pálffy László* Tábla Biró.

– *Zsoldos János*⁴⁷ Orvos Doctor és Tábla Biró.

– *Nagy István* Tábla Biró, és Collégiumi Inspector.⁴⁸

– *Szép Ábrahám*⁴⁹ Tettes Veszprém Vármegye első Fiscalisa, és Collégiumi Inspector.

– *Óri Szabó Gábor*⁵⁰ Tábla Biró, és Tettes Veszprém Vármegye Vice Nótáriusa.

Nemes és Nemzetes *Gombás Mózes*⁵¹ Fiscalis.

– – *Gáthy István*⁵² Uradalmi Földmérő.

⁴⁷ *Zsoldos János* (1767–1832) Veszprém vármegye főorvosa, író. Sopronban és Debrecenben tanult, azután 1790–1792-ben Halason volt tanító. 1792-ben a jénai egyetemre utazott orvostudományt hallgatni. 1794-ben Bécsben folytatta tanulmányait, itt is avatták doktorrá 1795. decemberében. 1796-tól Pápa, 1823-tól haláláig Veszprém vármegye főorvosa. 1798-ban a jénai Mineralógiai Társaság levelező tagja, 1830-ban a pesti egyetem orvosi fakultása választotta tagjai közé. Tudásának és tekintélyének köszönhetően, hogy protestáns létére 1801-ben elnyerte a pápai irgalmasrendi kórház főorvosi tisztét. – Munkái: 1. *Asszony orvos*. Győr, 1802. – 2. *Dietetika vagy az egészséget fenntartó és a betegségtől tartóztató rendszabályok*. Győr, 1814. (2. kiad.: Pest, 1818). – 3. *Historia corticis Rhus Cotini cum observationibus clinicis præmio coronatis*. Győr, 1815. – 4. *Egység regulái, versekbe foglalva* (versekbe foglalta öccse, Zsoldos Jakab református prédikátor). Győr, 1817. – 5. *A frantziák Pápán vagyis a Pápai 1809–1810. Esztendőbeli Polgári Ispótlályok leírása*. = Tudományos Gyűjtemény 1817/XI. – 6. *Az egészség fenntartásáról való rendszabások. Az oskolások számára versekbe foglalva Fodor Gerson*. Sárospatak, 1818. – 7. *Constituta rei sanitatis in Hungaria partibusque adnexis*. Tom. I. ab anno 1656–1818. Győr, 1819. (Ez volt az első magyar egészségügyi jogszabálygyűjtemény). – 8. *A cholera-ról*. Győr, 1831. Vö.: MEZEI Zsolt: Az 1831. évi kolerajárvány története Pápán. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 13.) 16–17.

⁴⁸ *inspector* (latin) = felügyelő

⁴⁹ *Szép Ábrahám* 1815-től Veszprém vármegye tiszti főügyésze, 1820-ban újraválasztották. VeML IV. 1. b. Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek, 1815., 1820.

⁵⁰ *Óri (Eőri) Szabó Gábor* 1810-ben alügyész, 1815-től Veszprém vármegye másodaljegyzője és táblabírája. Vö.: HUDI József: Veszprém vármegye politikai elite a XVIII–XIX. században (1711–1918) = Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk. Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 25–61.

⁵¹ *Gombás Mózes* ügyvéd. 1837-től vármegyei másod-alügyész, 1843-tól a pápai alsó járás szolgabírája. 1847-ben újraválasztották. Veszprém Megyei Levéltár (VeML) IV. 1. b. Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek.

- – Szalóky István Collégiumi Perceptor.
- – Őri Szabó László Fiscalis, és Ekklesiái Perceptor.
- – Osváld Dániel⁵³ Vármegyei Comisarius.
- – Sóós Pál Vármegyei rendes Eskütt.
- – Horváth Lázár Fiscalis.
- – Pálfy Pál.
- – Vecsey Károly Fiscalis.
- – Klára Sándor.
- – Altal István.

Nemes Kun János Ekklesia 2^{ik} Curatora.

- Baráth István.
- Kis István.
- Ács Ferentz.
- Erdélyi Mihály.
- Balikó János.
- Sós István.
- Körmenyi Ferentz Collector.
- Kis János Egyházi.
- Horváth István Egyházi.
- Kis Péter.
- Benkő János, és többek.

III. CONSPECTUS

[Itt következik az 1817. évi diákság névsora. Lásd 14. sz. jegyzetünket!]

⁵² Gáthy István (1780–1859) mérnök. Iskoláit Máramaroszigeten és Debrecenben végezte. Három évet rektóriában (iskolatanitóként) töltött Ószőnyben (Komárom vm.) Itt írta meg „*A' kótából való klavirozás mestersége*” (Buda, 1824) c. munkáját, mely az első magyar nyelvű nyomtatott zongoraiskola volt hazánkban. 1808-ban a gróf Esterházy család pápai uradalmának mérnöke lett, 1830-ban átkerült a tatai uradalomhoz. 1836-tól az MTA levelező tagja. 1848-ban a Magyar Gazdasági Egyesület erdészeti szakosztályának elnökévé választották. Jelentősebb munkái: 1. *Földmérési legujabb rend s műszerfelfedezés és ajánkozás tökéletes mérés és örökös térképek iránt.* Pest, 1835. (Az első magyar nyelvű geodéziai szakmunka). 2. *Vízszabályozási eszméletek különösebb tekintettel a Rába folyam rendezése s hajózhatóvá tételére.* Pest, 1839. 3. *Budapestnek árvíz ellen megóvásáról.* Pest, 1845. 5. *Gyakorlati földmérés tükrökkel. Becsleges földosztály és a távmércső.* Pápa, 1845. Cikkjei jelentek meg a *Tudományos Gyűjteményben*, a *Mezei Gazdában*, az *Athenaeumban*, a *Társalkodóban* és a *Gazdasági Lapokban*. Több műve kéziratban maradt. Részletesebben: KERPEL Péter: A Gáty-család története. Gyöngyszemek a magyar nyelvészet, zene és természettudomány múltjából. Pápa, 2000. (A Pápai Jókai Kör kiadványai 8.) 26–37.

⁵³ Osváld Dániel ügyvéd, Osváld Zsigmond fia. Életrajzát nem ismerjük, vármegyei biztossá 1803-ban választották meg. (VeML IV. 1. b. Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek, 1803.) Az 1831. évi kolerajárvány pápai eseményeit és visszasságait irodalmi szatírában dolgozta fel. Vö.: MEZEI 2001. 40–72.

LAISTROMA

Azoknak a' *Mater és filialis Ekklesiáknak* mellyek a' Reformátiónak 1817dik Esztendőben December Holnap 7dik napján tartott harmadik százados Innepének alkalmatosságával ezen Túl a' Dunai Helvétziai Valástételt tartó Főtiszteletű Superintendentia kebelében voltak és virágzottak, az azokban akkor szolgált tiszteletes tudós *Lelki Pásztoroknak és Oskola Mestereknek neveikkel edgyütt.*

I.

A' PÁPAI Egyházi Megye vagy *Venerabilis Tractus* Kebelében lévő *Mater és Filialis ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel edgyütt.*

Az Ekklésia neve		Prédikátor Neve	Oskola Rect. Neve	Vármegye, melyben fekszik az Ekklésia	Lélek szám
Mater	Filia				
A. Tevely	—	Mező János	Lázár András	Veszprém	1292
Adorjánháza	—	Kótzán József	Csonka János	Veszprém	452
Egerajja	—	—	—	—	200
Acsád	—	Nagy István	Ferdős János	Veszprém	233
Ajka	—	Varga József	Györfi Dániel	Veszprém	218
—	Tósok	Pente Sámuel	—	Veszprém	173
Dereske	—	Gyenge Mihály	Göndör János	Veszprém	300
Dudar	—	Török Pál	Dótzai János	Veszprém	870
Görsöny	—	Által Ferentz	Parrag Péter	Veszprém	532
Homokbödöge	—	Németh János	Horvát László	Veszprém	210
—	Gyimót	—	Ferdős János	Veszprém	130
Kéttornyúlak		Nagy János	—	Veszprém	187
—	Borsos Győr	—	Csoknyai Sámuel	Veszprém	150
—	Dáka	—	Szalóki Márton	Veszprém	274
—	Nóráp	—	Vass Mihály	Veszprém	86
Kupp	—	Édes Gergely	Király János	Veszprém	238
—	Kovátsi	—	Pénzes Mihály	Veszprém	105
Mezőlak	—	Zsoldos János	Hetesi Imre	Veszprém	483
Mező Örs	—	Bereczki Márton	Tar János	Győr	350
Mihályháza	—	Szalai János	Bika István	Veszprém	352

–	Nemes Szalók	–	Szalai András	Veszprém	118
Noszlop	–	Németh János	Tóth István	Veszprém	538
Nyárad	–	Nagy Sámuel	Tálos János	Veszprém	586
N. és Kis Pirit	–	Botos Mihály	Túri János	Veszprém	539
Padrag	–	Héregi András	Szalai Pál	Veszprém	303
–	Dörögd	–	Szűts György	Szala	89
Pápa	–	Tóth Ferentz	Gál János cantor	Veszprém	1120
		<i>A' Collegiumbeli T. Prof.</i> <i>A' Classisokbéli Præceptorok</i> Sebestyén István Theol. Profess. Márton Istv. Phil. és Math. Prof. Nagy Mihály Hist. és Phys. Prof. Taliga István Præses. Szalai János Log. és Theo. Præcep. Kiss Ádám Poet. Præc. Szalai Béni Synt. Præc. Nagy Mihály Gram. és Con. Præc. Keserű Ferentz Decl. és Elem. Præc.			
Pázmánd	–	Bernáth István	Mozgai József	Győr	515
–	Peér	–	Bartalos János	Győr	200
Réde	–	Pethő 'Sigmund	Varga Mihály	Veszprém	901
Győri Szemere	–	Pados János	Mozgai Sándor	Győr	219
–	Szeretseny	–	Bödök László	Győr	167
Sz. Király és Csesznek	–	Szabó Sándor	Freyer János	Veszprém	448
	–	–	–	–	244
Takátsi	–	Seregély István	Gyenge Dániel	Veszprém	522
Tááp	–	Höbe József	Balogh Péter	Győr	516
–	Sz. Miklós	–	Timár János	Győr	248
Tapoltzaő	–	Búzás Pál	Mozgai Mihály	Veszprém	915
Csetény	–	Ágoston József	Both István	Veszprém	931
Csögle	–	Németh Jonatán	Balogh Pál	Veszprém	945
–	Vetse	–	Gyenge János	Veszprém	84

Filialis Ekklesiák tartoznak a' Pápai Tractushoz:

<i>Ekklesia</i>	<i>Lélekszám</i>
Alásony	12
Békás	50
Bánk	83
Csernye	85

Dabrony	8
Gergeli	3
Szentgrót	30
Tóth Keresztur	2
Mind Szent	16
Pusztá Miske	36
Nána	18
Pojány	31
Rendek	37
Pór Szalók	26
Szili Sárkány	20
Sáág	204
Sikátor	106
Sur	7
Tamási	7
Tés	8
Varsány	72
Vinár	2
Vanyola	52

II.

Az ŐRSÉGI Edgyházi Megye vagy Venerabilis Tractus kebelében lévő Mater és Filialis Ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel edgyütt.

Ekklesia Neve		Prédikátor neve	Oskola Rector Neve	Vármegye, melyben van az Ekklesia	Lélekszám
Mater	Filia				
Betsvölgye	Sz: Iványhegy	Parrag Péter	Kováts József		1301
<i>Felső Ekklesiák:</i>	Németfalu				
Kutyánszeg	Edgyházszeg				
Parasza	Pálfiszeg				
Alsó ekklésiák:	Ballahida				
Barabásszeg	Iborfia				
Veresszeg	Pusztá Sz: László				
Gerátszeg	Petri Kereszt- úr				

Keresszeg	Mikefa				
Pairszeg					
Kiss Lengyel					
Vargaszeg					
Kertza	Velemér	Tóth Mihály	Horváth Gábor		988
	Gödörháza				
	Szombatfa				
	Csekefa				
	Szerdahely				
	Szomorócz				
	Bikalla				
	Prosznyákfa				
	Toth Lak				
	Domokosfa				
	Gerentz...				
	Toth Kereszt-úr				
	Domafölde				
	Kopornak				
Körmend	Nádasd	Seregély 'Sigmond	Szelei János		661
	Katafa				
	Szarvaskend				
	Hodász				
	Halogy				
	Szent Márton				
	Ivántz				
	Magyarósd				
	Nádalla				
Egyházás Rádótz	Puszta Rádótz	Hajas István	Patkó András		743
	Kis SárosLak				
	Kis Ujj Falu				
	Kis Kölked				
	Nagy Unyom				
	Kis Unyom				
	Szombathely				
	Sorki Kápolna				
	Tót falu				
	Polány				

	Rempe Hollós				
	Nemes Hollós				
	Ják				
Nagy Rákos	Ispáng	Lukáts Mihály	Horváth János		1132
	Pankász				
	Tsóde				
	Szaknyir				
	Kis Rákos				
	Virág				
	Szata				
	Puszta Sz. Péter				
	Szent Jakab				
Senyeháza	Dávidháza	Györi Sámuel	'Sámbéki Ferentz		606
	Bajánháza				
	Kerkás Kápolna				
	Hadas/Hodos				
	Kotormány				
Szalfő	Kondorfa	Nagy Sándor	Baratska József		456
Őr Sz. Péter		Györi János	Dienes János		572
Terestyén Szetsöd		Filep Sámuel	Baksa Dániel		690
Egyházas Szetsöd	Hidas Hollós		Szép Mátron		
Német Szetsöd	Egyházas Hollós				
Molna Szetsöd	Deretske				
Sz. György Völgy	Nemesnép	Horváth István	Sebestyén Móses		
Sz. György Szeg	Márokfölde				2126
Kis Szeg	Alsó Sz. Ersébet				
Domján Szeg	Németfalu				

Tibor Szeg	Péntekfa				
Aszszonyfa	Felső Sz. Ersébet				
Csép Lak	Ramotsa				
Felső Kolgyár	Dobrafölde				
Alsó Kolgyár	Sz. László				
Farkasi					
Felső Eőr	Öri Sziget				1284
	Salfa				
				Summa	10559

III.

A' Belső SOMOGYI Egyházi Megye Kebelében lévő Mater és Filialis Ekklesiák – azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel együtt.

<i>Ekklesiák neve</i>		<i>Prédikátor neve</i>	<i>Oskola Mester neve</i>	<i>Vármegye, mellyben fekszik az Ekklesia</i>	<i>Lélek szám</i>
<i>Mater</i>	<i>Filia</i>				
Alsok Sarkad		Sipos Dániel	Verbai József	Somogy	949
	Udvarhely		Tsászár János	Somogy	272
Aszaló		Veres István	Mosonyi József	Somogy	380
Atád (Magyar)		Benedek József	Molnár János	Somogy	381
	Patalom		Babotsai Ferencz	Somogy	77
Balhás		Veres Izráel	Ardai Dániel	Somogy	356
	Szob		Betsák István	Somogy	385
Bajom (Kis)		Sebő Pál	Toth János	Somogy	557
Bajom (Nagy)		Budai Pál	Viski Sámuel	Somogy	1331
Beleg		Király Pál	Sarkadi János	Somogy	320

Bétz		Szabó Mihály		Somogy	404
	Lukafa		Raposi Lajos	Somogy	129
Böhönye		Polányi Josef		Somogy	326
Bürüs		Zénási István		Somogy	321
Tsóköl		Kis Bálint	Filep András	Somogy	1303
Tsoknya		Somogyi Sándor	Kováts Péter	Somogy	679
Csokonya		Vásárhelyi Sámuel	Nagy Beniamin	Somogy	958
Tsurgó		Nagy János Professor		Somogy	424
	Nagy Márton		Liber Ferentz	Somogy	270
	Szenta		Papp János	Somogy	125
Darány		Banai Mihály	Esze János	Somogy	1080
Dobsza		Vintze Mihály	Fazekas Gábor	Somogy	798
Dombó		Benkó János	Demeter Gábor	Somogy	507
Egres		Sárgi Gábor	Csengeri Gábor	Somogy	337
Galambok		Berhidai Ferentz	Kozári János	Szala	358
Gige		Barla Dániel	Kováts Gergely	Somogy	761
Görgeteg		Budai István	Takáts József		605
	Rinya Sz. Király		Rasi József	Somogy	213
Gyöngyös Mellyék		Király Ferentz		Somogy	283
Hatvan		Vetsei Dániel		Somogy	387
Hedrahely		Sipos Mihály	Dienes János	Somogy	896
Hentse		Gál Antal		Somogy	291
Hetes		Fodor János	Öri Ferentz	Somogy	404
Hobol		Sarkadi István		Somogy	359

Inke		Barakonyi Sámuel	Horváth Ádám	Somogy	519
Istvándi		Verbai István	Beke Josef	Somogy	791
Kadarkut		Sipos Sámuel	Vetsei Sámuel	Somogy	884
Kálmántsa		Mezei István	Zenási István	Somogy	506
Kis Aszszony		Füsi János		Somogy	212
Kisfalud (Nemes)		Nagy György		Somogy	311
Kisfalud (Selitz)		Dezső János	Szabó Péter	Somogy	546
	Szilvás Sz. Márton		Horváth József	Somogy	266
Komlosd		Kardos Sigmond		Somogy	425
	Ujjnép		Tsuka János	Somogy	198
Kónyi-Ötvös		Kováts József	Sütő János	Somogy	431
Korpád (Nagy)		Körmendi Sámuel	Varga Gergely	Somogy	626
Korpád (Pusztá)		Simon Pál		Somogy	194
Kovátsi (Kis)		Csuzi István	Farkasdi Péter	Somogy	298
Lábod		Matoltsi Sándor	Papp József	Somogy	622
	Hosszu Falu		Kováts József	Somogy	265
Lad (Magyar)		Kaposi Gábor	Both János	Somogy	399
Merenye		Hári Ferentz		Somogy	450
Mérő (Kapos)		Kováts József	Fekete István	Somogy	512
Nemes Déd		Ujj János	Elek István	Somogy	802
Nemeske		Szilágyi Gergely		Somogy	211
Kis Tamási			Dakos István	Somogy	172
Ortzi		Kováts János	Ember Ferentz	Somogy	344

Pata		Erős József	Pernye Mihály	Somogy	933
	Molvány		Szilágyi István	Somogy	159
Pettend		Földvári Péter		Somogy	216
Segesd (Alsó)		Móses János	Szüts János	Somogy	592
Szabás		Karsai József	Virág Pál	Somogy	429
Szena		Szigeti Péter	Fazekas Péter	Somogy	829
Szent Benedek		Simon Mihály	Karsai Gábor	Somogy	437
Kutás		Patzolai Sándor		Somogy	401
Sz. György (Homok)		Begedi Péter	Szakáll Mihály	Somogy	581
Sz. György (Tót)		Baksai László	Sárosi Ferencz	Somogy	311
Szomajom		Szentgyörgyi István	Odor Ádám	Somogy	505
Ujffalu (Magyar)		Nagy József		Somogy	277
Zádor		Szabó János	Máté Gergely	Somogy	425
	Szórény		Német Ferencz	Somogy	137
Jád		Kováts István	Simon János	Somogy	728
Visonta		Kalmár István	Szalai István	Somogy	660
	Rinya Ujjlak		Gentsi István	Somogy	229
Viszló		Varga Mihály	Sági Péter	Somogy	336
	Tsertü		Erdei Ferencz	Somogy	257
				Summa	35679

IV.

A' PEREMARTONYI Egyházi Megye Kebelében lévő Mater és Filialis Ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel együtt.

<i>Ekklesiák neve</i>		<i>Prédikátor neve</i>	<i>Oskola Mester neve</i>	<i>Vármegye, mellyben fekszik az Ekklesia</i>	<i>Lélek szám</i>
<i>Mater</i>	<i>Filia</i>				
Magyar Al- más		Szabó Sigmond	Silingi Márton	Székes Fehér Vár ⁵⁴	352
Berhida		Szalai Sándor	Gyarmati József	Veszprém	443
Bodajk		Bán István	Szüts István	Székesfejér Vár	379
Bottyán		Kálmán Ádám	Szombati Sámuel	Sz. Fejér Vár	740
Tsák Berény		Maller Pál	Nyitrai Beniamin	Sz. Fejér Vár	809
Tsösz		Ifju Ketskeméti Sigmond	Fazekas Sámuel	Sz. Fehér Vár	407
Tsajág		Vátzi Sámuel	Csekő Péter	Veszprém	1147
Dég	Küngös	Tunyoghi József	Horváth Ádám	Veszprém	526
Egres		Árvai Dániel	Hegedűs Dániel	Fehér V.	610
Enyeng		Turotzi István	Szántó János	Veszprém	1515
Fokszabadi	Bosok	Szikszai János Not.	Kováts György	Veszprém	785
Füle		Szabó Péter Profess.	Deli Gábor	Sz. Fehérvár	735
Hidvég		Szenyéri Ádám	Győri József	Somogy	890
Igar		Göböl István	Vida Dániel	Veszprém	530
Káloz		Szederkényi György	Siskei Gábor	Sz. Fehérvár	813
Kajár		Sarlos György	Oroszi János	Veszprém	1180
Kenese		Toth György	Bethes Károly	Veszprém	1190
Keresztes		Acháb Sámuel	Kalló János	Sz. Fehér Vár	770

⁵⁴ Helyesen: Fejér (vármegye)

FORRÁSKÖZLÉS

Kis Keszi		Tengödi István	Szántó Péter	Sz. Fehér Vár	361
Kis Kovátsi		Kótzán Lajos	Kis Josef	Veszprém	225
Ladány		Kontz István	Mészáros Mihály	Sz. Fehérvár	344
Mező Komárom		Collár György	Hegedűs János	Veszprém	460
Lepsény		Szászi Josef	Silingi Márton	Veszprém	1030
Lajos Komárom		Gyarmati Josef		Veszprém	107
Maros		Vámos Mihály	Kallós Dániel	Veszprém	258
Moor		Szilvási György	Üllei József	Sz. Fehérvár	345
Ösi		Tserna István	Nagy Sándor	Veszprém	670
Pálfa		Fodor István	Böröndi Josef	Tolna	500
Polgárdi		Öreg Ketskeméti Sigmund, Káplán Kenesei Ferencz	Arany János	Sz. Fehérvár	1796
Soponya		Fekete Mihály	Sziksza István	Sz. Fehérvár	1237
Mező Sz. György		Mitskei Sámuel	Nagy Lőrincz	Veszprém	612
Szilás		Kálmán János	Bali Mihály	Veszprém	1287
Sz. Mihály		Varga Ádám	Kallós János	Sz. Fehérvár	340
Simontornya		Mathuz István	Terebesi József	Tolna	292
Tátz		Megyasza Mihály	Kallós Sámuel		645
				Summa	24.308

V.

A' TATAI Egyházi Megye kebelében lévő Máter és Filialis Ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Mestereikkel együtt.

Ekklesiák neve		Predikátor neve	Oskola Mester neve	Vármegye neve	Lélek szám
Máter	Filia				
Áts		Tóth János Admin.	Pécsváradi János	Komárom	1979
Almás		Györi Imre	Varga Sándor	Komárom	476
Ászár és Kisbér		Őri Lajos	Bárányosi Josef	Komárom	368
Bana		Barát Mihály	Szegő András	Komárom	325
Bokod		Kelemen István	Tsajági Sámuel	Komárom	261
Böny		Mészáros Márton	Nagy Lajos	Győr	359
Császár		Kanka János	Györi Sándor	Komárom	2495
	Keddhel		Pál János	Komárom	
Csep		Papp János	Ferentzi György	Komárom	396
Dad		Tóth Pápai József Superintendens	Hörömpöli Mihály	Komárom	884
Ete		Sz. Miklósi Timotheus	Szabó Sámuel	Komárom	918
Gyermel		Erős Mihály	Vátzi János	Komárom	555
Győr (a filiákkal)		Már Péter	Veres Beniamin	Győr	796
Héreg		Pálfi János	Motyvai József	Komárom	413
Nagy Igmánd		Hevesi Pál	Barsi János	Komárom	789
Kis Igmánd		Vajda Sámuel	Fodor István	Komárom	285
Kots		Vetsei Miklós	Kaszap István	Komárom	1977
Kömlöd		Obernyik Josef	Járdánházi Dániel	Komárom	693
	Környe		Miskoltzi Josef	Komárom	
Lábatlan		Szilágyi András	Kováts Mihály	Komárom	430
Motsa		Hollósi János	Somogyi Moses	Komárom	985
Naszály		Györi András	Varga Josef	Komárom	510
Sáp		Földvári Josef	Németh Pál	Komárom	955

Szend		Menus István	Molnár Gáspár	Komárom	214
Szomod		Solymosi György	Hartsa Mihály	Komárom	550
Szöny		Tétsi Josef	Fónod János	Komárom	904
Tárkány		'Soldos Márton	Daku János	Komárom	320
Tarján		Tordai Mihály	Dukon Ferentz	Komárom	256
Tata		Kővári Pál Not.	Bódogh Péter	Komárom	1729
Nezmel		Paksi István	Banai István	Komárom	913
				Summa	20.667

VI.

A' VESZPRÉMI Egyházi Megye Kebelében lévő Mater és Filialis Ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel együütt.

Ekklesiák neve		Predikátor neve	Oskola Mester neve	Vármegye neve	Lélek szám
Mater	Filia				
Alsó Őrs		Bartza György	Dankó János	Szala	581
	Lovas			Szala	
Antalfa		Gál Lajos	Markos Josef	Szala	283
Aráts		Hetesi István	Bogdán Péter ifj.	Szala	295
Barnag		Tatai Sándor	Jámbor Josef	Veszprém	186
Csor		Visolyi Lázár	Bogdán Péter öreg	Fehér vár	461
Csurgó		Perei János	Varga János	Sz. Fehér vár	636
Felső Őrs		Szabó Pál	Morotza Péter	Szala	355
Füred		Nagy István notarius	Vélg István	Szala	906
Hagymáskér		Szikszai Josef	Varga Sándor	Veszprém	492
Henye		Somogyi Péter	Kálmán Ádám	Szala	425
Inota		Oláh Mihály	'Soár Mihály	Sz. Fehérvár	422
Kádárta		Tuba Dániel	Pópéj Mihály	Veszprém	544
Köveskál		Márton Gábor	Üllei István	Szala	624
Köves		Dömölki Imre	Kováts György	Szala	411
	Paloznak	Galamb Josef	Papp István	Szala	

Papkeszi	Csopak			Veszprém Szala	558
Litér		Simon Imre	Szepes László	Veszprém	390
Moha		Kotzán Ferentz	Nagy Ferentz	Sz. Fehérvár	410
Monoszló		Kömives János	Gode István	Szala	394
Nagy Vásony		Beretz József	Szép Josef	Veszprém	
	Öts		Járdánházi Gábor	Veszprém	351
Palota		Naszályi János	Kun János	Veszprém	925
Pétsel		Kabai János	Földvári Gábor	Szala	
	Vászoly		Lázár Gábor	Szala	535
Rátót		Bontz Ferentz	Barát Mihály	Veszprém	365
Soly		Solymosi Mihály	Bátsi Sándor	Veszprém	214
Szent Király Szabadi		Beretzki István	Jobban István	Veszprém	1186
Szent Gál		Liszkai János	Oláh János	Veszprém	2340
Szent Istvány		Böszörményi Josef	Szetsi János	Veszprém	331
Iszka Sz. György		Vetsei Gábor	Fa Imre	Sz. Fehérvár	422
Szöllös		Gondol Dániel	Szép István	Szala	355
Toth Vásony		Fabián Josef	Szüts Josef	Veszprém	658
Tihany		Vida István	Tóth Josef	Szala	135
Udvari		Rátzkevi János	Hosszu István		231
Zánka		Kálmán István	Bakonyi István	Szala	
	Szepezd			Szala	316
Vámos		Pál András	Pápai Dániel	Veszprém	1190
Veres Berény		Vári Sámuel	Pap István	Veszprém	414
Veszprém		Ángyán János	Héregi András	Veszprém	1568
Vilonya		Papp István	Nagy András	Veszprém	315
				Summa	19.180

VII.

A' R. KOMÁROMI Egyházi Megye Kebelében lévő Máter és Filiális Eklésiák azoknak Lelki Pásztorakkal és Oskola Mestereikkel együtt.

<i>Eklésiák neve</i>		<i>Prédikátor neve</i>	<i>Oskola Mester neve</i>	<i>Vármegye neve</i>	<i>Lélek szám</i>
<i>Mater</i>	<i>Filia</i>				
Aranyos		Kelemen Mihály	Erdei János	Komárom	661
Alisthál		Györi Péter	Miklós János	Poson	708
	Filisthál	Semlye Mihály		Poson	
	Tőnye	Káplán Semlye Miklós		Poson	
Buts		Katona Mihály	Nagy Péter	Esztergom	1236
Csitso		Csontos István	Molnár János	Komárom	532
Deáki		Csoha Pál	Enzsöl Sándor	Poson	456
	Alsó Szeli			Poson	
	Felső Szeli			Poson	
	Kajal			Poson	
Ekel		Hetényi János	Varga János	Komárom	493
Ekets		Csoha Josef	Molnár István	Komárom	358
Farkasd		Toth Mihály	Ungi János	Nyitra	2200
Felső Gellér		Hevesi Dániel	Dótzsi Lajos	Komárom	676
	Alsó Gellér			Komárom	
	Bogya			Komárom	
Ógyalla		Veres Gábor	Szobonya András	Komárom	284
	Bagotta			Komárom	
Hetény		Kováts Péter	Császár István	Komárom	1052
	Izsa	Hevesi József		Komárom	125
Hadas		Nyikos József	Tatai István	Poson	934
	Nagy Abony			Poson	
	Sik Abony			Poson	
	Bögös Patony			Poson	
	Fürge Patony			Poson	
	Diós Patony			Poson	

	Kis Udvarnok			Poson	
	Szerdahely			Poson	
Kamotsa		Kelemen László	Váradi János	Komárom	989
N. Keszi		Nagy Mihály	Komáromi János	Komárom	465
	Kis Keszi			Komárom	
Bátorkeszi		Szendrei Mihály	Lenárd Péter	Komárom	567
Komárom		Kalmár József		Komárom	5500
	Ujj Szöny	Toth Janos		Komárom	
Kultsod		Vadász György	Besze Miklós	Győr	225
Mad		Bödör Péter	Papp János	Poson	
	Podafa			Poson	
	Hegy v. Bene lthe			Poson	612
	Töbör lthe			Poson	
	Balasfa			Poson	
	Ujj bár			Poson	
Madar		Fabián Pál	Szabó Pál	Komárom	1075
Kis Manya		Földvári Ruben	Jakab András	Nyitra	246
	Valk Háza			Nyitra	
	Sz. Mihály Úr			Nyitra	
Martos		Borzas Ferentz	Molnar Samuel	Komárom	660
	Imöl	Veres Moses		Komárom	179
Nagy Megyer		Czike Pál	Balassa Bálint	Komárom	900
	Izsap		Kis József	Komárom	223
Megyerts		Laki László	Pethes György	Komárom	397
Mots		Vég Mihály	Barsi Mihály	Esztergom	870
Negyed		Német Ádám	Jókai János	Nyitra	1992
Néma		Molnár Balázs	Kováts János	Komárom	180
	Gönyű			Komárom	
N. Oltsa ⁵⁵		Balog József	Kotsis Ferentz	Komárom	780

⁵⁵ Nemesócsa (Komárom vm.)

Padány		Puskás István	Farkasdi Mihály	Poson	545
	Bögellő			Poson	
Patas		Birinkei János	Dienes János	Győr	466
Perbete		Nyikos Dániel	Lenti Mihály	Komárom	886
	Csuz		Kántor Péter	Komárom	283
	Udvard			Komárom	
	Tsehi			Komárom	
	Koltha			Komárom	
	Jászfalu			Komárom	
	Szemere			Komárom	
Szent Péter		Toth Sámuel	Szilágyi János	Komárom	738
Csiliz Radvány		Takátsi István	Dioszegi Mihály	Győr	415
Duna Radvány		Nyikos Sándor	Téglási Benjamin	Komárom	338
	Martzelháza			Komárom	416
	'Sitvatő			Komárom	
Réte		Motsi Pál	Mokos Sándor	Poson	482
	Boldogfa			Poson	
	Vizkelet			Poson	
	Pusztafödémes			Poson	
	Pénteksúr			Poson	
Somorlya		Losontzi Dániel	Egyházi János	Poson	389
	Butsuháza			Poson	
	Gantsháza			Poson	
	Bé Vata			Poson	
	Királyfia			Poson	
	Gomba			Poson	
	Benke Paton		Váli Janos	Poson	
	Lógér Paton			Poson	
	Elő Paton			Poson	
	Csetsen Paton			Poson	
Soók		Váli Ferentz	Kováts András	Nyitra	639
	Tornotz			Nyitra	
	Szelötze			Nyitra	
Apátza Szakállas		Karika Pál	Farkasdi István	Komárom	783

Lak Szakál- las		Toth Dániel	Hevesi Ferencz	Komárom	556
	Szilos			Komárom	
Szap		Csenger Ger- gely	Kosa Miklós	Győr	298
				Győr	
Alsó Szöllős		Fadgyas Mi- hály	Soós János	Nyitra	176
	Úrmény			Nyitra	
	Martonfa			Nyitra	
Tany		Balog Josef	Varga János	Komárom	256
Kiss Ujjfalu		Nagy János	Nagy György	Esztergom	428
Sigárd		Laki István	Pásztor Ist- ván	Esztergom	762
Joka			Gaspár Mi- hály	Poson	313
	Botsa			Poson	
	Sur			Poson	
	Vata			Poson	
	Patonyfél			Poson	125

VIII.

A' BARSÍ Egyházi Megye Kebelében levő Mater és Filialis Ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel együütt.

<i>Ekklesiák neve</i>		<i>Predikátor neve</i>	<i>Oskola Mes- ter neve</i>	<i>Vármegye neve</i>	<i>Lélek szám</i>
<i>Mater</i>	<i>Filia</i>				
Ujj Bars		Bánhorváti János Not.	Polya János	Bars	969
	Marosfalva			Bars	273
Bajka		Toth István	Moré Mihály	Bars	178
	Koszmály			Bars	173
Bori		Toth János	Nagy János	Bars	155
	Dórszó			Bars	8
	Szántó			Bars	2
Alsó Fegy- vernek		Kőszegi Mi- hály	Toth István	Bars	260
	Felső Fegy- vernek			Bars	8

	Kis Peszek			Bars	8
Füzes Gyarmat		Magyar István	Jenei Gedeon	Bars	609
Kis Kálna		Török Pál	Galambos András	Bars	349
	Nagy Kálna		Nagy László	Bars	199
Kéty		Szeller József	Balog József	Bars	1035
	Nagy Ölved		Juhász István		371
	Farnad		Tzövek Mihály		244
Vámos Ladány		Bartók András	Nagy István	Bars	714
	Óvár		Baranyai András	Bars	172
Léva		Nagy Mihály	Czinár János	Bars	591
Lök		Simon Jónás	Patai Pál	Bars	737
	Töhöl		Balla Mihály	Bars	140
	Felső Pél			Bars	174
	Alsó Pél			Bars	23
	Ény			Bars	24
	Setétkut			Bars	5
Mohi		Jenei György	Szobonya András	Bars	489
Nagyod		Szabó Péter	Földes Pál	Bars	269
Nemes Oroszi		'Sebők Sámuel	Soos Dániel	Bars	155
Kis Ölved		Kis György	Toth József	Hont	610
	Zalaba		Veres János	Hont	258
Nagy Peszek		Szobonya József	Szalai János	Bars	270
Pozba		Török Josef	Szabó János		708
	Bese		Nagy István	Bars	146
	Baratska		Patai Péter	Bars	200
	Loth			Bars	115
	Fajkúrt			Bars	21
Garam Kis Salló		Poltsi Gáspár	Kállai Sámuel	Bars	371
Nagy Salló		Deáki Gedeon	Szobi Mátyás	Bars	1179
	Mező Kis Salló			Bars	150
	Hölvény			Bars	137
	Málás			Bars	5

Kis Sáró		Polya Dávid	Györi István	Bars	572
	Nagy Sáró			Bars	244
	Veszele			Bars	17
Nagy Szetse		Éva András	Fügedi Ferentz	Bars	697
	Kis Szetse		Török Gáspár	Bars	341
Szent György		Seres Ferentz	Arkai Sámuel	Bars	430
	Mikola		Tátos Mihály	Bars	294
Tergenye		Balog Sándor	Szabó János	Bars	122
	Lontó			Bars	15
Alsó Várad		Kulifai István		Bars	532
	Felső Várad		Türjés Josef	Bars	137
	Nagy Töre			Bars	107
	Endréd			Bars	25
Varsány		Gál Ferentz		Hont	72
	Horhi			Hont	42
	Kéér			Bars	10
Garam Vezekény		Kováts János	Cziner János	Bars	728
	'Seliz		Matzák István	Bars	293
	Ago	Járdánházi Gábor	Taliga István	Bars	153
Szodó				Bars	548

IX.

A' DRÉGELPALÁNKI Egyházi Megye Kebelében lévő Mater és Filialis Ekklesiák, azoknak Lelki Pásztoraikkal és Oskola Mestereikkel együtt.

<i>Ekklesiák neve</i>		<i>Predikátor neve</i>	<i>Oskola Mester neve</i>	<i>Vármegye neve</i>	<i>Lélek szám</i>
<i>Mater</i>	<i>Filia</i>				
Losontz		Lukáts Mihály Szarka János			1047

			<i>A' Gymnasiumbéli Professorok és Tanítók</i> Czövek István Theol. Prof. Steller János Phil. Prof. Kováts István Rhet. & Poet. Præc. Homonnai Imre Synt. & Gram. Præc. Szinai István Coniug. Præcep. Toth István Elem. Præcep. Sz. Mártonyi János Cantor		
Diós Jenő		Bökényi Gábor	Sztregovai János		852
Szokola		Szalai Mihály	Balog Mihály		754
Perötsén		Kemény Lajos	Hegedüs Mihály	Hont	774
Ipoly Pásztoha		Sallai György	Nagy István	Hont	482
	Bél		Tar István		
Maroth		Molnár Ferentz	Jakab János		536
Nagy Maros		Szalai Josef	Gal István		228
Verőtze		Toth Pál	Jakab János		432

SUMMARY

ZSOLT MEZEI

Statistical data from the Transdanubian Reformed Church District in 1817

A census of the congregations in the Transdanubian Reformed Church District made in 1817 can be read in this publication. The footnotes provide biographical data relative to the office holders of the district consistorium and the Pápa congregation. The statistical data of the congregations are published according to the classis with reference to the status (*mater/fília*) of the congregation, the name of the pastor and the teacher, the number of reformed people and the county in which the congregation was located. According to the census in 1817 there were 186.000 reformed believers in the district in 527 congregations that were served by 463 pastors and 290 teachers.

*Tóth Pápai József szuperintendens (1758–1827)
arcképe az 1820. évi sematizmusból*

Tóth Ferenc egyházkerületi főjegyző (1768–1844)

Kisebb közlemények

A zirci apátsági könyvtár és múzeum sorsa 1945–46-ban. Az Olaszfalui Római Katolikus Plébánia hiányosan fennmaradt irattárában kisebb mennyiségű apátsági iratanyag található. A gépiratos másolatok egy része az 1946. november 1-én tartott rendi nagykáptalani ülésre készült különféle jelentés volt. A rendi káptalan LVII. jegyzőkönyvét és a hozzá tartozó melléleteket *Endrédy Vendel* apát¹ 1947. január 5-én kelt hivatalos levelével egyidőben küldte meg a rendi plébániáknak azzal az utasítással, hogy azokat a plébánosok áttanulmányozás után juttassák vissza az Apáti Hivatalba.²

A kísérőlevél szerint az iratköteget először a Zirc környéki, majd a távolabbi plébániákra kellett volna eljuttatni.³ Az előírt sorrend Zirc, Nagyesztergár, Olaszfalu, Borzavár, Porva, Lókút, Bakonykoppány, Bakonynána, Magyarpolány, Tósokberénd, Nagytevel volt, ez utóbbi helyről kellett visszajuttatni a küldeményt a feladónak.

A kísérőlevelet *Rábai Kristóf* apáti titkár látta el kézjeggyel és az apátság hivatalos pecsétjével. A hitelesítési záradék alatt egy ceruzás megjegyzés olvasható: *Nagyesztergárra érkezett július 18-án.* Innen került Olaszfaluba, ahonnan már valamilyen oknál fogva nem küldték tovább. Hasonló eset máskor is előfordulhatott, mert a kísérőlevél felhívta a figyelmet arra, hogy „amennyiben még valamelyik rendházunkban vagy plébániánkon a tavalyi káptalan iratai visszamaradtak volna”, azokat sürgősen küldjék meg „az Apáti Hivatal címére”.⁴

A jelentések fontos történeti értéket képviselnek, mivel pontos képet adnak az 1945/46. gazdasági évről; a földosztás és erdők államosítása után megmaradt apátsági birtokokon folyó gazdálkodásról, a rend által fenntartott oktatási intézményekről, a rendházak állapotáról.⁵

¹ *Endrédy Vendel* (1895–1981) ciszterci szerzetes tanár, 1939–1950 között apát, a rend feloszlatása után hat és fél évig börtönben raboskodott. A zirci apátsági templomban Szent Bernát oltára alatt nyugszik. Vö.: *Endrédy Vendel* fogságának hiteles története. Szerk. *Endrédy F. Csanád*. Sopron, 2000.

² Olaszfalui Római Katolikus Plébánia irattára. 36/1947. sz. apáti körlevél és melléletei.

³ A rendi plébániákról is sok adatot közöl *HORVÁTH Konstantin*: *Zirc története*. Veszprém, 1930. (Zirci könyvek 1.)

⁴ Az Olaszfalui Római Katolikus Plébánia irattára. 36/1947. sz. zirci apáti kísérőlevél, Zirc, 1947. január 5.

⁵ A rendi levéltár 1295–1950 közti, 29,50 iratfolyóméter terjedelmű anyaga 1950-ben a Veszprémi Állami Levéltárba került, ma a Veszprém Megyei Levéltárban található XII. 2.

A rendi perjel, mint zirci rendházfőnök például beszámolt arról, hogy nemcsak az épületen, hanem az „zirci életen” is az ostrom nyomai látszanak. Az emeletes rendház ablakainak többsége kitört, a kevés terményt a padláson helyezték el, emiatt elszaporodtak az egerek, amelyek emeletről emeletre járnak és óriási károkat okoznak. A lakószobák lepusztultak, a mellékhelyiségek tönkrementek, az összes fürdőszoba használhatatlan, kivéve a volt apátsági vendégszobához tartozó fürdőszobát. Az apátság előtti virágoskertet megszüntették és gazdasági kertté alakították.

Még szomorúbb képet nyújtott a híres angolkert, melynek kerítése itt-ott bedőlt, gondozása alig lehetséges: „új utakat vágnak a keresztül-kasul járó idegenek, az ajtók zárait, kilincseit ellopják és valóban mindenkinek prédája lett a Bakonynak ez a szép arborétuma. – Ha hozzáadjuk még e képhez az üvegház teljes pusztulását és eddig még mindig csak romló és rosszabbodó helyzetét, a személyzet hiányát, a tóban levő halaknak engedély nélkül való állandó halászatát, a fiatal fának nagy pusztulását: akkor megértjük, hogy a teljes romlás előtt ez[en] utolsó vészféknek meghúzása, a bajnak ilyen feltárása szükséges volt. [...] ha nem akarjuk hét és félszázados otthonunkat még nagyobb kiadást jelentő további romlásnak kitenni, akkor az összes háznak testvéri összefogására van szükség, hogy Zirc újból melegebb anyamonostor,⁶ rendi szellemi középpont és a zirci kongregáció prézesapátjának méltó székhelye legyen.”⁷

A jelentések közül a legrövidebb mindössze egy oldalas. Ez az aláírás nélküli gépelt beszámoló *A zirci Apátsági Könyvtár és Múzeum (1944. okt.–1946. okt.)* címet viseli, s röviden összefoglalja a két gyűjtemény második világháborús hanyattatását, háború utáni helyzetét. A feljegyzést mai helyesírással, a rövidítések feloldásával közöljük:

„A bombázás veszélyének közeledése miatt 1944 őszén apránként kerültek a földszinti forrásvíz-csap előtti sarokszobába a könyvtárból az ősnymtatványok, az 1500 és 1711 között megjelent ún. régi magyar könyvek és a többi fontosabb művek, a gyűjteményekből pedig az értékebb részek.

Mikor november és december hónapokban a képtárt, a régi levéltárt, a könyvtár nagy- és kistermét kórház és [a] katonaság részére lefoglalták, egyre inkább a könyvtári emelet északi részébe kellett visszahúzódní a még fent maradt gyűjteményekkel.

fondszám alatt. Vö.: A Veszprém Megyei Levéltár (volt Veszprémi Állami Levéltár) fondjainak jegyzéke. Készítette Balogh Elvira et al. Bp., 1973. 46.

⁶ Zirc 1814-ben vált a magyarországi ciszterci rendházak központjává. HORVÁTH 1930. 193–199.

⁷ Az Olaszfalui Római Katolikus Plébánia irattára. 36/1947. sz. apáti iratok: „A rendi perjelnek, mint zirci házfőnöknek rövid jelentése az apátsági épületről és a zirci életéről”. Hely és dátum nélkül [Zirc, 1946. október].

1944. december 23-án délelőtt a repülőgépszerencsétlenség⁸nél beszakadt a könyvtári nagyterem északnyugati sarkán a fal, a légnyomás betörte az ablakokat és megrongálta a könyvállványokat; bár a könyvekben alig esett kár, az itt felhalmozott gyűjtemények nagyon megrongálódtak⁸. Ekkor került ebből a teremből minden könyv, kb. 17 ezer kötet, a földszinti könyvtári óvóhelyre.

A repülőgépszerencsétlenség előtt a két könyvtárteremben néhány napra beszállásolt német páncélgránátosok és az 1945 március végén a fronttal átvonuló oroszok⁹ a könyvekben és [a] gyűjteményekben, amennyire eddig meg lehetett állapítani, nem tettek kárt.

Tavaly a nyár elején a dolgozószobából és a mellette kétoldalt lévő folyóirattermekből nagyjából a folyosóra került ki az ide összezsúfolt könyvállomány. 1946 nyarán a növendékek¹⁰ az új levéltár melletti 3 szobába vitték fel a könyvtári óvóhelyről kb. 3 ezer kötet könyvet. Ezeket előbb le kellett porolni, mivel kormosak lettek, mikor 1945 első hónapjaiban a szomszéd szobában volt a monostorban elhelyezett német tábori kórház tisztai étkezdéjének konyhája; a könyvtári óvóhelyről kitóduló füsttől elég későn lettünk arra figyelmesek, hogy e két szobát a falon keresztül nyílás köti össze, amelyet valamikor kályhacső részére vágak. Új levéltártól délre lévő egyes szobából a könyvek rövid idő múlva tovább vándoroltak a 92-es szobába, hogy az előbbi novíciusmesteri lakásnak legyen berendezhető. A könyvek itt a II. emeleten e 3 szobában ezres csoportokban vannak a fal mentén [elhelyezve] és várják, mikor kerülnek vissza végleges régi helyükre, a nagyterembe.

Az ún. ciszterci állomány, a rendi szerzőktől való és a Rendre vonatkozó művek részben az új levéltárban, részben a 17-es szobában vannak; de mihelyt a körülmények engedik, a régi levéltárban találnak elhelyezést.

A zirci apátsági könyvtár és múzeum a második világháborút is átvészelte komolyabb pusztítás nélkül. A következő évek azonban újabb és újabb vészhelyzetet hoztak, mígnem 1950-ben bekövetkezett a magyarországi ciszterci rend feloszlata¹¹.

HUDI JÓZSEF

* * *

⁸ Az Anton Ower Mayer altiszt vezette Messerschmitt csatarepülőgép délelőtt 10 óra tájban egy bravúrosnak szánt, de rosszul sikerült manőver következtében csapódott a könyvtár-épületnek. Vö.: VERESS D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém, 1976. 63.

⁹ Zircet 1945. március 23-án foglalták el a szovjet csapatok. Vö.: VERESS D. 1976. 328.

¹⁰ 1946-ban a rendházfőnöki jelentés szerint 17 szerzetes és 37 (részben ünnepélyes fogadalmas) növendék tartózkodott a zirci rendházban, vagyis 54 személy eltartásáról kellett gondoskodnia.

¹¹ A feloszlatakor 183 örökfogadalmasa, 26 teológusa és 16 novíciusa volt a rendnek. A rend tagjai csak 1990 januárjában térhettek vissza ismét Zircre. Vö.: HERVAY F. Levente-LEGEZA László-SZACSVAY Péter: Ciszterciek. Bp., 1997. 36.

Kozma Andor egy betiltott verse. Kozma Andor (1861–1933) az Arany János és Ady Endre közötti korszak költő-publicista nemzedékéhez tartozik. Marcaliban született 1861. január 12-én, apja leveldi Kozma Sándor (1825–1897), hazánk első királyi főügyésze, a független magyar ügyészség megalapítója. Iskoláit Pápán (1869–1871), Felsőlövön és Budapesten végezte. Pápán egy évig a református elemi iskolába járt, majd 1870/71-ben a gimnázium első osztályos diákja lett. Bocsor István (1807–1885) kollégiumi tanár házában lakott, mert Bocsor felesége, Kozma Alojzia a nagynénje volt.¹² Egyik életrajzírója megjegyzi, hogy *„jellemének fejlődésében aztán igen nagy része van ennek a pápai Bocsor-háznak, amelynek hosszabb ideig maradt lakója. Jellemző Kozma Andorra, hogy legtöbbet nem papírokból, könyvekből, hanem emberektől tanult. Így különösen Bocsornétól. A messze földön híres, bölcs asszony a magyar kálvinizmusnak lényeges eszményeit erősítette Kozma Andor lelkében: a végtelen tisztességet és erkölcsi józanságot. (...) A tiszteleten át szerette meg Bocsornét. A szereteten át tanulta meg tisztelni Bocsor Istvánt, a nagy tudóst, a ház urát.”*¹³ 1879-től jogot hallgatott a budapesti egyetemen, majd 1885-től az Első Magyar Általános Biztosító Társaság tisztviselője lett. Első versei a *Borsszem Jankó*ban jelentek meg. 1893-tól a Kisfaludy Társaság, 1901-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1920-tól rendes tagja. 1886–1890 között Miskolcon élt. Első verseskötete 1888-ban került sajtó alá *„A tegnap és a ma”* címmel. Gyulai Pál szigorúan, de tehetségét elismerve írt róla a *Budapesti Szemlé*ben (1889). 1900-tól európai utazásokat tett (Finnország, Oroszország, Dánia, Anglia, Németország stb.), majd 1910–1918 között Tisza István híveként a lipótszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője lett. Tekintélyes fővárosi lapoknak volt munkatársa, pl. a *Pesti Hírlap*ban, majd *Az Ujság*ban *„Koboz krónikája”* címen éveken át versbe szedve mondta el a hét jelentősebb eseményeit. Trianon után egyre magányosabbá vált, baráti kapcsolatban csak Vargha Gyulával állt. Levelezésükre a nemzeti katasztrófa árnyéka vetült. 72 éves korában, 1933. április 16-án halt meg Budapesten.

Kozma Andor egyike legvirtuózabb verselőinknek, *„érezni, hogy maga is élvezi előadása lendületes elevenségét, rímelése ötletességét, dúskálását népi szó-*

¹² Kozma Alojzia Kozma Sándor nővére volt. – A ház falán Bocsor István, Kozma Sándor és Kozma Andor emléktáblája ma is megtalálható. Bocsor István alakját egyik leghíresebb versében, *„A carthagói harangok”*-ban örökölte meg.

¹³ MERÉNYI Oszkár: Kozma Andor. Adalékok és tanulmányok a költő életének és műveinek ismertetéséhez, a költő posthumus verseskötetével. Kaposvár, 1941. IX–X. (Csurgói Könyvtár XVI.)

kincseben, újságírói és szaloni szavakat fesztelenül beillesztő gazdag nyelvében, de versei többségét meg lehetett volna írni prózában is. Hiányzik belőle az élet titokzatoságának átérzése, amelynek kifejezése pedig a költészet egyik létjoga. Alig van dallamosabb költőnk, de egyike a legkevésbé zeneieknek. Gyakran művészi, de szinte sosem költői.”¹⁴ Kozma egyik erőssége a satíra iránti érzék, amellyel nem társadalmi rétegeket, inkább egyes embertípusokat gúnyolt ki. Nyelve megőrizte a gazdag vidéki ízeket, azonban fesztelenül használta a nagyvárosi zsurnaliszták szókincsét is. „A népnemzeti iskola folytatója abban is, hogy mint költőt elsősorban a külső világ érdekli: a politikai események nem kevésbé, mint a társadalmi jelenségek. (...) Alkalmi költőnek tartotta magát s az is volt, nagyobb mértékben, mint bárki, de az alkalomra többnyire nem lírailag, hanem epikailag: a látott dolognak vagy személynek lehetőleg egy kis történet keretében való bemutatásával reagált.”¹⁵

Gyűjteményünk könyvtárában Kozma Andor legtöbb műve megtalálható, néhány ezek közül dedikált példány, az író maga ajándékozta kedves iskolájának. E művek között van két, néhány oldalból álló nyomtatvány, könyvtári kötésbe egybekötve. A B I. 954b. jelzetű (210×140 mm) példányon a szerző nemcsak a nevét és az ajánlást írta a jobb felső sarokba, hanem a költemény keletkezési körülményeit, sorsát is röviden összefoglalta. A kéziratos bejegyzés a következő: „*Felolvastam a Kisfaludy társaság 920 II/8 ünnepi ülésén. A cenzúra letiltotta. Valaki, nem tudom, ki, mégis kinyomatta s küldött belőle nekem 10 példányt. Egyet ime, küldök belőle a pápai diákoknak. KA.*” A negyedik lap alján olvasható az impresszum: „*Besskó Budapest, IX., Rákos-u. 1.*” A verset tehát, amelyet a cenzúra betiltott („A táltos álma”) kis példányszámban, engedély nélkül nyomtatták ki. A trianoni országcsönkítést látomásszerűen megéneklő költemény 1920. február 8-án hangzott el, a gyálázatos békét pedig június 4-én irták alá. Mondhatjuk, előre látta, mi fog történni az országgal. „*Ezzel számára egész világ omlott össze, mindaz, ami a magyar életben öröm és büszkeség volt számára.*”¹⁶ Kozma Andor tehát, ki egy levelében „holtig pápai diák”-nak nevezte magát, elküldte a titokban kinyomtatott verset a pápai kollégiumnak. Az akkori igazgató, Faragó János (1865–1944) úgy döntött, hogy a művet a diákság kezébe adja: utasította tehát a Főiskolai Nyomdát (1838–1949), hogy változtatás nélkül nyomtassák ki a költeményt. Ennek a nyomdaterméknek egy példánya kolligátumunk másik, B I. 954ba. jelzet alatt nyilvántartott darabja. Ennek végére Pongrácz József (1885–1963) főiskolai könyvtárnok kézírással a következő megjegy-

¹⁴ KOMLÓS Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. (2. jav. kiad.) Bp., 1980. 247.

¹⁵ KOMLÓS 1980. uo.

¹⁶ SCHÖPFLIN Aladár: Kozma Andor. = Nyugat, 1933. 9. sz. 547–549.

zést fűzte: „A főgimnázium tanulói közt való szétosztásra kinyomatta Faragó János főg. igazgató. Ő adta e példányt. P. J.” Így került tehát Kozma Andor betiltott verse a pápai diákok kezébe.

„A táltos álma” további sorsáról még meg kell jegyeznünk, hogy a költő életében egyik kötetében sem látott napvilágot. Merényi Oszkár 1941-ben felvette a poszthumusz versek közé¹⁷ – valószínűleg nem tudhatott az 1920-as titkos, illetve pápai kinyomtatásról. Azzal a szándékkal adjuk ismét közre hogy Kozma Andor személyét és költészetét a feledés homályából kiemeljük.

¹⁷ MERÉNYI 1941. 66–68.

A táltos álma

Nagy műve teljes hős Árpád vezérnek,
 A honszerző hadak pihenni térnek.
 A Kárpát-fallal védett ős lapályon,
 Sátorfalukban csöndes mély az álom.
 Karámban a lenyergelt paripák,
 Hátukra holnap szántó rak ígát.
 A harcnak vége, jó a munka-kezdet –
 És erre is elszánt a büszke nemzet.
 A daliák még az éjet átalusszák,
 Holnap ekével feltörik a pusztát.
 Hatalmas lélegzésük száll s dagad,
 Libbentgeti a sátor-vásznakat –
 E kívül semmi mozgás, semmi nesz...

De most kiáltás támad... Halld mi ez?
 A mint dörög, víjog, süvölt,
 Megreng belé az ég, a föld –
 És minden sátor fölriad,
 Talpon a marcona hadfiak:
 – Hol a kopja? ... az íj? ... hol a vas?
 Ki üvölt? ... ki rival,
 Mint téli vihar?
 A táltos, a látó, a javas!
 Ott magasul fel a sátra előtt...
 Halld! ... Szent, amit ő mond... Érted-e őt?

Nyergeljete! ... Iszonyú álmodtám,
 Egy teljes évezert álmodtam át.
 Megálltuk hősién, bár nem hibátlan –
 S aztán: ebek fogára adtak minket,
 Utódainkat, véreinket,
 Mert becsülettel védtük a hazát.
 Nyergeljete! ... Mi másnak még titok,
 Azt láttam én s az jönni fog.
 Minő jövő... Nyugság mily kevés!
 Örökkön élet és halál között
 A sorsunk ezredévi szenvedés,
 Nemes fajunk szüntelen üldözött.
 Testvértelen, rokontalan, –
 Jaj annak, aki maga van!...

És mégis él, bár folyton ömlik vére,
 Árpád szerezte földjén úr marad:
 Növeszti ész, erő és akarat,
 Elér a rég várt jobb kor küszöbére,
 Második évezerbe kezd – ...
 És ekkor – óh nyergeljetek!
 Nyeregbe mind! – én láttam ezt:
 A sorsa elvégeztetett.
 Földjét elosztják, kifosztják házát,
 Magát ebeknek adják, meggyalázzák –
 S így vesztik el az ősi nemzetet!

Ez végzet! ... ez másithatatlan,
 Ezt láttam én szent kábulatban,
 De most – szentségtörő vagyok!
 Ha százszor végzet, én elébe vágok:
 Gyujtsuk fel inkább az egész világot!
 Nyergeljetek! ... Nyeregbe magyarok!
 Nem győzhetünk, – ki győzhet végzetén?
 De mit a végzet most nekem!
 Meg kell előznünk, mondom nektek én:
 Nyergeljetek! ... s szilaj gyors méneken
 Induljatok, száguldjatok –
 S ne kiméeljétek az ádáz nyugatot!...

Óh, mert nyugat, a szóval istenes,
 Szívben kegyetlen, rossz, kaján.
 Nem érti meg, mi szép, mi jó, nemes,
 Mirajtunk napkelet faján.
 Irigy reánk, mint a tűzok a sasra,
 Gyors szárnyalásunk megremegteti –
 S egy vértetetlen jó magyar lovasra
 Kevés tíz talpig-vas lovag neki.
 Kiölne minket már ma is, ha tudna,
 A hogy kitúr nemes füvet a dudva –
 Pedig – én láttam! – lesznek még idők,
 Mikor tatár és török ellen,
 Vagy ötszázévi véres küzdelemben,
 Magunk vesztére, csak mi védjük őt.
 Óh, bár ne tennők!... a nyugati hála
 Mégis csak az lesz ezer év után:
 Nyugat ítél bennünket rongy halálra

Gonoszul és bután.

Nyergeljete!... Ezt nem szabad megérnünk,
 E végzet ellen én fellázadok.
 Hadd folyjon el már most a vérünk,
 Ne lássunk több évszázadot!
 Ne lássuk az évezred fordulását,
 Mikor, hálából, sírunkat megássák,
 Ne éljünk hosszú, kínos életet!
 Haljunk meg inkább hőskül hamar, –
 Lopjuk meg így a végzetet.
 Legyen borzalmas emlék a magyar,
 Ne ronggyá tépett volt-nincs, megvetett!
 Gyilkos haragra keljete!
 Nyergeljete!

Nyergeljete!... Mi nem voltunk vadak,
 De most: legyünk!
 Nyergeljete halálraszánt hadak!
 Vagy itt ér minket késő szégyenünk.
 Nyergeljete! és ne feledjete
 Tömött puzdrákat, rúgós íjakat,
 Húrt, mely feszül, de nem szakad:
 Vigyete csóvát, lángszövetneket,
 Mindent, mi öl, mindent, mi gyujt
 Mindent, mi villámként lesujt!
 Nyergeljete! Száguldjate,
 Mint őrjöngő agyban a gondolatok,
 Mint dühödött szívben az indulatok, –
 A végzet ellen csatára szállva,
 Életet utálva, biztos halálba, –
 De meg kell rázni gyilkos nyugatot!

S ha mégis, undok végzetünk erősebb
 S bár gyorsabb, szebb halálért nyargalunk,
 Hiába lesz a veszte annyi hősnék,
 Mégis marad még írماغunk –
 Ha mégis meg kell érni nemzetünknek
 Az álom-jóslat minden kínjait,
 Évezredes zord szenvedéseinket
 S azt, hogy nyugat szégyenhalálra minket
 Hitvány kutyák elé hajít:

Én akkor is, bár mint dicsőült lélek
 Régen Hadúr mennysátorában élek,
 Szent örületre gerjedek –
 S a fellegekből is alákiáltom
 Ádáz nyugatra minden átkom,
 S a magyarokra, hogy – nyergeljetek!

KÖZLI: MEZEI ZSOLT

* * *

Márton Gábor református esperes méhéseti szakkönyvének kiadása és olvasói.

A Pápai Református Könyvtár őrzi *Tóth Ferenc*¹⁸ dunántúli református püspök könyvgyűjteményét, amelyben 402. leltári szám alatt található Márton Gábor¹⁹ református prédikátor *Gazdaságos méhtartás* c. könyve.²⁰ A könyv címlapjának belső oldalán olvasható possessori bejegyzés a gyarapodás módjára is fényt vet: „A Tisztelendő Szerző ajándékából bírja Tóth Ferenc”.

A gróf Amade Antal zalai főispáni kormányzónak és Zala vármegye „*Karjainak és Rendjeinek, mint a' Közjó' és hasznos igyekezetek' hív pártfogóinak buzgó előmozdítóinak*” ajánlott kötet azért is figyelemre méltó, mert a végén 16 számozatlan nyomtatott oldalon tartalmazza az előfizetők névsorát. A kötet egyik fejezetéből rekonstruálható létrejöttének története is.²¹

1815. október 9-én egy tekintélyes kiküldöttség jelent meg Köveskálón *Márton Gábor* református lelkésznel, hogy jelentést tegyen méhese állapotá-

¹⁸ *Tóth Ferenc* (1768–1844) földművelő szülők gyermekeként Vörösberényben született, a debreceni református kollégiumban, majd a göttingeni egyetemen végezte tanulmányait, 1801-től a pápai kollégium teológia professzora, 1817-től a dunántúli egyházkerület jegyzője, 1827-től haláláig püspöke. Tankönyvei, prédikációi, egyháztörténeti munkái révén is ismertté vált. Munkáit felsorolja: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. Bp., 1894. 368–371.

¹⁹ *Mándi Márton Gábor* (1775–1848) Pápán tanult, Csurgón tanárkodott, 1810-től köveskáli (Zala vm.) református prédikátorkont szolgált. 1841-től haláláig a veszprémi egyházmegye esperese; egyházkerületi tanácsbíró, zalai táblabíró volt. Vö. SZINNYEI: i. m. 729–730. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. (3. jav. és bőv. kiad., szerk.: Ladányi Sándor) Bp., 1977. 392.

²⁰ Ismertetése: „L–r”: *Jegyzés A' Gazdaságos Méhtartás Recenziójára = Tudományos Gyűjtemény*, 1817. IX. 106–113.

²¹ MÁRTON Gábor: *Gazdaságos méhtartás*. Győr, 1816. 232–243. Az iratmásolatokat közlő XV. rész címe: *Tekintetes Nemes Szala Vármegye' Tekintetes Kiküldöttségének Jelentése a' gazdaságos Méhtartás megvívásáról*. A jelentést Zala Vármegye 1815. november 8-i közgyűlése 2007. szám alatt tárgyalta.

ról. A bizottság tagjai *Novák Gáspár* járási főszolgabíró, *Asbóth János* keszthe-lyi uradalmi prefektus, *Sááry László* járási alszolgabíró, *Nagy Ferenc* járási alszolgabíró voltak. A vizsgálat alkalmával megjelentek: *Györffi Antal* és *Vadnay Károly* táblabírák, *Bíró Ferenc* és *Nagy Ferenc* járási szolgabírák, *Ádám Pál* és *Körmeny István* járási esküdtek; *Dömölky Imre* kövesi prédikátor, *Nagy Sándor* birtokos, *Virág András*, a herceg Esterházy-uradalom gazdatisztje, továbbá *Virág János*, Tapolca mezőváros öregbírája.

A vizsgálatot maga a méhészt kérte, mégpedig azzal a szándékkal, hogy megnyerje Zala vármegye támogatását tervezett könyve kiadásához. A kiküldöttség annak rendje-módja szerint felkereste a „kémény nélküli füstös házakból” álló, falu közepén lévő parókiát és megvizsgálta a „méhes gazdaságot”.²²

A parókia mellett épült, 3 szintes, hagyományos kasokból, illetve a lel-kész által kifejlesztett fiókos kasokból (összesen 44 kasból) álló méhes, s a méhészt gazdálkodása is elnyerte a kirendelt szakértők tetszését. Meg-tekintették Márton *Gazdaságos méhtartás* c. művének kéziratát is, melyet a „tekintetes nemes vármegyének kegyes pártfogásába” ajánlották. Jelentésük zárá-saként a következőket írták: „Alázatos tudósításunkból önként fogják a’ tekintetes statusok és rendek általlátni, hogy edgy olly ága a’ gazdaságnak, melly magában ártatlan, és mind tehetőssebb mind tehetetlenebb gazdák által gyakoroltatható” – a vármegye „tekintetét és pártfogását igen-is megérdemli”.²³

Márton Gábor 1810-ben kezdett méhészkedni. Ekkor 20 forintért egy kas méhet vásárolt Simon Pál szőlősi tanítótól. Számadásai szerint a kasból való méhek szaporításával 1810–1816 között 1256 forint 30 krajcár tiszta nyere-ségre tett szert.²⁴ Tényszerűen bizonyította, hogy „A’ Méhtartás igen nevezetes ága a’ Gazdaságnak. Mert ha a’ jószágban fekvő tőkepenz interessét²⁵ a’ Gazdaság’ folytatására megkívántató költséggel edgyütt a’ jövedelemből kivesszük: azt tapasztaljuk, hogy annak edgyik ága sem ad annyi hasznot, mint a’ Méhtartás.”²⁶

Zala vármegye segítségével országosan meghirdették a munkát. Miután megfelelő előfizetőt jeleztek a törvényhatóságok, a szerző 1815 decem-berében sajtó alá rendezte a kéziratot, s 1816-ban Győrben, Streibig Leopold nyomdájában kinyomtatta a *Gazdaságos méhtartás* c. 252 oldalas kézikönyvét.

²² MÁRTON: i. m. 233.

²³ MÁRTON: i. m. 240.

²⁴ MÁRTON: i. m. 241–243.

²⁵ kamatát

²⁶ Az idézet: MÁRTON: i. m. Előbeszéd, XI. A vármegyéhez írt folyamodásában hasonló-képpen fogalmazott: „A’ Méhtartás – írta – a’ Magyar Országai Gazdaságnak igen nevezetes ága, – a’ melly három annyinál-is több hasznot ad, mint a’ Gazdaságnak akármelyik más ága.” Uo. Előbeszéd, XVIII.

A „közjót” szolgáló gazdasági szakmunkát 6 szakkönyv és saját 15 évi tapasztalatai alapján írta a földbirtokosok, köznemesek, papok és tanítók, valamint a jobbágyok számára. Célközönségének a mezőgazdaságból élő úri és gazdaközöniséget tartotta, az előfizetők zöme azonban a társadalmi középrétegekből került ki. Elsősorban vármegyei, uradalmi tisztek, táblabírák, köznemesi birtokosok, lelkészek, kisebb részt mezővárosi és falusi jegyzők neve került fel az előfizetési ívekre, de a megrendelők közt néhány főrendi férfiú²⁷ és nemes asszony is akadt.²⁸

Sajnos, az általa közölt adatok segítségével pontos statisztikát nem lehet készíteni, mivel sok esetben helységnév vagy foglalkozás nélkül szerepelnek az előfizetők. A széleskörű társadalmi érdeklődést mutatja, hogy összesen 400 előfizetője volt a kötetnek, akik 639 példányra tartottak igényt. Ilyen példányszám mellett az előfizetési díjak – ha rendben megérkeztek – fedezhették a nyomdai költségeket.²⁹

A névsor élen gróf Várkonyi Amadé Antal, Zala vármegye főispánja állt 10 példánnyal; mások – Székelyföldtől Zalaig, Zalától Pozsonyig és Bécsig – rendszerint egy-két példányt vásároltak. A forgalmazásba többen besegítettek. Ezt jelzi, hogy Csáthly György nyomdász és könyvárús 30, Márton József³⁰ bécsi egyetemi tanár 25, Stefaits József táblabíró 10, Mlinorits István táblabíró, gróf Péchy József és a név nélkül szereplő nagykallói postamester 8–8 példányra fizetett elő.

A neves előfizetők közt találjuk Asbóth János (1768–1823) keszthelyi uradalmi prefektust, a Georgicon igazgatóját; dr. Láng [János] Fortunatust (1771–1829), a pesti egyetem teológiaprofesszorát és rektorát; Matkovics Károlyt, a pesti papi szeminárium aligazgatóját, a pápai kötődésű Mándi Márton József (1771–1840) bécsi egyetemi tanárt,³¹ Rumi Károly (1780–1847) georgikoni professzort.³²

A Balaton-felvidékről Barla Mihály kövágóörsi evangélikus lelkészt, Gál Mihály „szentbékállai” (szentbékáli) katolikus plébánost, a pápai szárma-

²⁷ Pl. báró Fischer [István] egri érsek 1, gróf Nagyetsei Toldalagi Mihály királyi táblai assessor 1, gróf Széki Teleki Domokos szintén 1 példányt, gróf Széki Teleki Mihály, Marosszék főkapitánya 2 példányt rendelt meg.

²⁸ Tekintetes Bódai Józsefné Gömbös Éva 1, tekintetes Boronkay Andrásné 2, tekintetes Sós Imréné 1 példányt rendelt meg.

²⁹ A hátsó borító nem tartalmazza a könyv árát, így arról közelebbit nem tudunk.

³⁰ Márton Gábor 1809-ben feltehetőleg Márton Józsefnek küldött Bécsbe egy kis hordó színmezét, melynek nagy sikere volt. Vö. MÁRTON: i. m. 70.

³¹ Mándi Márton József Márton István pápai kollégiumi professzor öccse volt.

³² Rumi Asbóth János uradalmi jószágigazgatóval való összezördülése miatt éppen 1816-ban hagyta ott Keszthelyt, s az új tanévet már a karlócai liceumban kezdte. Vö. SZINNYEI XI. Bp., 1906. 1394.

zású *Ruszek József* (1779–1851) keszthelyi apátplébánost, filozófust; *Vámosi Sári László* járási szolgabíró, diszeli birtokost, továbbá Szabó János kővágóörsi református tanítót, *Vadnay Károly* táblabíró említhetjük meg.

A korabeli Veszprém megyéből többek közt *Átal Ferenc* görzsönyi református lelkész, *Békássy Imre* középirtokost, *Bézsán* (Bésán) *István* vármegyei első alispánt, *Csirke János* veszprémi ügyvédet, „több tekintetes uradalmak fiscálissát”, gróf tolnai *Festetics László* nagybirtokost, *Herbst József* kislődi káplánt, *Hetessy Imre* mezőlaki tanítót, *Jursits János* táblabíró, [Mándi] *Márton István* (1760–1831) pápai református főiskolai professzort, *Nagy János* kéttornyúlaki református lelkész, *Pápay Sámuel* (1770–1827) táblabíró, irodalomtörténész; *Süvegjártó Pál* palotai katolikus plébánost, *Szalai János* mihályházi református lelkész, *Zsoldos Jákob* mezőlaki református lelkész, *Zsoldos János* (1767–1832) pápai orvost, Veszprém vármegye főorvosát, valamint *Váradai Istvánt*, a pápai református kollégium seniorát találjuk az előfizetők között.

Az olvasók *Márton Gábor* könyvének segítségével a méhészet tudományát gyakorlati szempontból, a hazai viszonyokhoz alkalmazkodva ismerhették meg. A kötet első részében a méhészetet a gazdasági ágak közt helyezte el, s a méhtartást éppúgy ajánlotta a nagy-, mint a közép- és kisbirtokosoknak. A második részben a „gazdaságos méhtartás” alapjait mutatta be a méhek ismertetésétől, a méhes kialakításától a méhészt éves szakonkénti tevékenységén át a méhcsípésig, a méhek betegségéig.

Zárásként „megfejtendő kérdéseket” tett fel, s javaslatokat várt pl. arra, hogy hogyan lehetne az ország méztermelését felmérni, a méhtartást virágzóvá tenni, azt az iskolákban tanítani. De kíváncsi volt arra is, hogy lehet a mézet patikában gyógyszerként, alapanyagként hasznosítani vagy a cukor felváltására alkalmazni kávé és tea fogyasztásakor, hogy ezzel az importot csökkenteni lehessen.³³

Végül az a kérdés izgatta, hogy melyik az ideális méhészkönyv? Talán az, melyet „minden falusi méhes gazda, a’ ki tsak olvasni tud, hasznára fordíthat”, vagy inkább két méhes könyvet kellene írni: „edgyiket a tanúlt, a’ másikat a’ tanúlatlan embereknek számokra”.³⁴

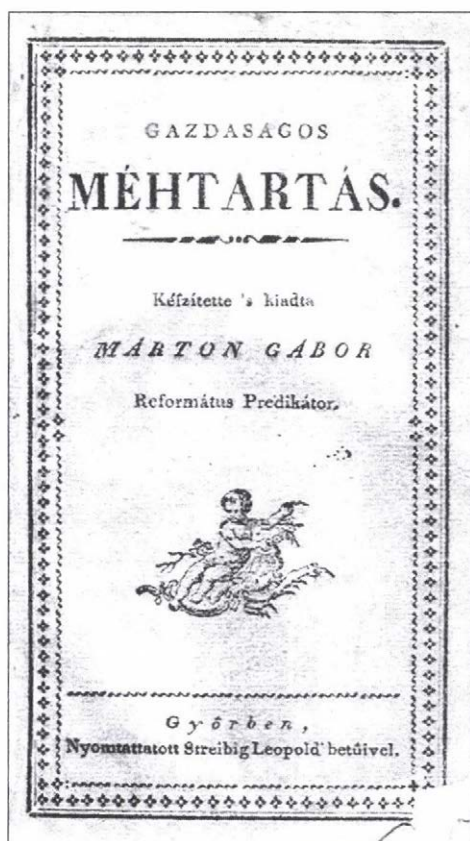
³³ Értékes kultúrtörténeti adat, hogy szerinte az utóbbi 20 évben széles körben elterjedt, „elközönségesedett” a kávéivás, sokan még adósságba is verik magukat, hogy egy-egy font cukrot 4–5 forintért megvásároljanak. Egy-egy család egy évben 60, 100 forintot, sőt még annál többet is kiad cukorra, ahelyett, hogy azt mézzel helyettesitené. Vö. MÁRTON: i. m. 70–71., 74.

³⁴ MÁRTON: i. m. 252.

Márton kezdeményezése nem egyedülálló, hiszen rajta kívül a felvilágosult protestáns egyházi értelmiség számos tagja gyarapította a magyar gazdasági szakirodalmat. Közülük többen a Balaton-felvidékhez kötődtek.

Művének fogadtatása feltehetőleg abban erősítette meg a szerzőt, hogy a méhészkönyvek iránt egyelőre a „tanult emberek” érdeklődnek. A falusi parasztgazdák ugyanis ekkor még gyakorlatban tanulták meg a méhészkedés szép mesterségét.

H. J.

A hagyományos bakonyi kultúra átalakulása

Az 1905-ben indított „Zirc és Vidéke” c. hetilap rendszeresen beszámolt a bakonyi régió gazdasági, kulturális és politikai életéről.¹ 1911 januárja és októbere között a lap a – bizonyosan ciszterci – szerző nevének említése nélkül „Bakonyi kultúra” címmel egy figyelemreméltó cikksorozatot szentelt a régió átalakulásának. A gazdasági modernizáció ugyanis lényegesen átformálta a térség gazdaságát: az ország kapitalizálódása, a Bakony pusztulása következtében visszaszorultak vagy eltűntek a régi mesterségek, megváltoztak a piaci viszonyok. A tárgyi környezettel együtt átalakult az életmód: a paraszti önellátás, háziipar helyét egyre inkább a gyáripari termékek vették át. Sok használati tárgy, ruhadarab a padlásra vagy a vármegyei múzeumba került.

A cikksorozat egy részét, a gazdasági, életmódbeli változások irányát és mélységét plasztikusan bemutató öt írást nem eredeti helyesírás szerint, rövid ékezzel, hanem a mai helyesírás szabályai szerint, szükség esetén lábjegyzetekkel kiegészítve közöljük. A kiegészítéseket [...] között jelöljük.

(H. J.)

BAKONYI KULTÚRA

1.

Régen megtanulta az ember már, hogy a megélhetés viszonyaihoz szükséges természeti tárgyak csak akkor lesznek igazán hasznosak ránézve, ha azokat a használatnak megfelelőleg átalakítja, – feldolgozza. Ezért már az ősember faragta a fát, csiszolta a követ, gyúrta és szárította az agyagot, szabta az állati bőrt, melyet testének befödésére használt. Minél jobban haladt az ember a művelődés fokán, ezen törekvése annál határozottabb irányt vett, míg végre általa az ipari foglalkozások alapját vetette meg.

¹ A *Zirc és Vidéke* c. vegyes tartalmú hetilap 1905. február 19. és 1944. november 19. között jelent meg, 1916-ig Végh Győző szerkesztette. Vö.: NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957. 108. (Veszprémi könyvek 2.)

A tudósok állítása szerint ezeken a művelődési fokon a föld minden pontján élő ember átesik. Csakhogy egyik előbb, a másik pedig később. Aminthogy maig is találunk kőkorszakban élő embereket. Idővel természetesen az ipari foglalkozások csoportosulnak és a vidék megfelelő viszonyainak átalakulnak. Más a víz mellett levő emberek foglalkozása, mással foglalkozik az erdők vidékének lakója.

A bakonyi lakosok ipari foglalkozásának irányát is a természet szabta meg. Így lettek a szénégetők, mészégetők, famunkások, agyagiparosok, takácsok és építőiparosok, melyek a Bakonyinak valószínűleg ősi iparát képezik. A többi iparágak pedig, milyenek a csapók, szücsök, bőrmunkások, ruházati cikkek készítői, [a] bútortipar, tapló- és malomipar, bizonyára csak később fejlődtek ki, melyek kevésbé vannak a vidék speciális helyzetével szoros összeköttetésben és többnyire magasabb esztétikai izlést feltételeznek.

A bakonyi szénégető már századokkal ezelőtt úzi foglalkozását. Az erdők mélyén kidült ősi fatörzset halomra rakja, földdel betakarja, meggyújtva szénné égeti. Ott él esztendőn át egész családjával. Csak a zord tél kényszeríti be valamelyik közeli faluba. Mikor egy-egy kocsirakományt elkészített, fölrakta kocsjára, s míg a család többi tagja előlről kezdte a munkát, addig ő behajtott vele a városba, Győrbe, Veszprémbe vagy Pápára, máskor Fehérvárra és Budapestre s ott jó csomó pénz ütötte a markát érte.

Ma már a szénégetők igen megfogyatkoztak. Csak elvétve találhatunk egy-egy községben. Azoknak sem nyújt állandó foglalkozást. Többnyire a mezőgazdasági napszamosok értékesítik így szabad idejüket, mikor a mezei munka szünetel. Megfogyatkozott a fa, nincs miből szünet égetni. A vasút kiépítése óta² az erdőket másképp [p] is tudják értékesíteni tulajdonosaik. Rengeteg mennyiségű tűzifát szállítanak el vasúton.

A bakonyi erdőirtásnak következménye az is, hogy a bakonyi faipar pusztulófélben van. Máskor régen a bakonyi gazda téli foglalkozását képezte a fafaragás. Értett hozzá a család minden férfitagja. Talicskát, favillát, gereblyét, kendertilót, keréktalpat halomszám készítettek. Egész Dunántúlra széthordták, sőt az Alföldet is ők látták el. Azonban Budapestnél tovább nem mentek, ott eladták faáruikat [a] kereskedőknek. Volt is akkor a bakonyi gazdának pénze. Nem nagyon ijedt meg attól, ha gyengébb volt a termés. Különben is annak értékesítésére nem fektetett nagy súlyt.

² A Győr-Veszprém-Dombóvár helyi érdekű vasútvonalat 1896-ban adták át. HORVÁTH Konstantin: Zirc története. Veszprém, 1930. 235.

A mai Bakony gazdája már ettől a jövedelmétől elesett. Községenkint legfőlebb egy-két család foglalkozik fafaragással. Ők sem a régi arányban. Igen drága a fa. Nem fizeti ki magát a szerszámfa-készítés.

Még a bakonybéliek úzik legnagyobb mértékben régi mesterségüket.³ Különbösen régi időkben is ők voltak a leghíresebb fafaragók. A község agilis jegyzője⁴ újabban egy fafaragó szövetkezetet⁵ létesített, ahol nemcsak szerszámfát, hanem különféle dísztárgyakat és játékarukat is készítenek. Igen nagy hátrányuk, hogy a vasúti közlekedő vonalaktól messze esnek és az értékesítés akadályokba ütközik.⁶

Itt kell még felemlítenünk, hogy mikor a Bakony vidékén nem voltak még vasutak, úgy a zirci, mint a veszprémi kereskedőknek ezek a szén és szerszámfa fuvarosok szállították Budapestről az áruikat. Az ide-oda való utazás körülbelül egy hetet vett igénybe.

Zircen mint különlegesség érdemel említést a taplóipar. A Kindl-családnak volt taplógyára, melyben nyolc-tíz munkást foglalkoztatott. A zirci taplósipkákat messze földre szállították. Csináltak belőle azonban különféle dísztárgyakat is. A szükséges feldolgozandó taplót eleinte a Bakony erdei szolgáltatták. Később azonban szállították Somogyból és Zalából is taplót.⁷

Újabban ez az iparág is veszendőben van. A Kindl család kihaltával a Vizer család vette kezébe⁸. Azonban a taplóhiány előbb-utóbb kényszeríteni fogja őket a beszüntetésre. Ma legföljebb egy-két munkás foglalkozik taplómunkák készítésével.

Mészégetéssel környékünkön leginkább a dudariak foglalkoznak.⁹ Földbe vájt kemencében égetik a mészkövet. Kihülés után, mint égetett meszet

³ Bakonybél a pannonhalmi bencés apátság 1713-ban kezdte betelepíteni, 1736-ban már lakott falu. Lakosai famunkákkal foglalkozó házas és házatlan zsellérek voltak. ILA Bálint-KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. 105. A lexikon magyar falunak mondja, valójában szlovákok és kisebb részben magyarok telepítették újjá. Történetéről újabban VERESS D. Csaba: Bakonybél története. Veszprém, 2000.

⁴ Szokoly János 1905–1926-ig volt a nagyközség jegyzője.

⁵ Szokoly 1906-ban alapította a Bakonybéli Hítel- és Faipari Termelő Szövetkezetet. Vö.: VERESS D. 2000. 117–118., 139.

⁶ A legközelebbi vasútállomás, Zirc, 17 km távolságban volt.

⁷ A taplóból készült dísztárgyak és használati tárgyak közül több látható a zirci Reguly Antal Múzeum állandó kiállításán.

⁸ Az 1910-es ipari kiállításon Vizer Gáborné taplómunkáival díszoklevelet nyert. Vö.: A zirci Katolikus Legényegylet jubileumi ünnepe = Zirc és Vidéke 1910/35. sz. (augusztus 27.) 1–3.

⁹ A dudari mészégetésről röviden SZALONTAY Zoltán (szerk.): Dudar a Bakonyban. H. n. [Veszprém] 2000. 21., 181–182. Újabban BOROSS István-MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Dudar. H. n., é. n. [Bp., 2001.] 19., 100–105.

kocsira rakják és a környékbeli falvakban hangosan kiabálva: „Meszet, meszet!” [- adják el], nagyobb szállításokra azonban ritkán vállalkoznak. Körkémencékben égetnek meszet Szentgálon, Városlődön, újabban Várpalotán¹⁰ és Sümegen. Ezek az úgynevezett „mészgyárok” már nagyban termelnek és a Dunántúl nagy részét látják el égetett mésszel. A dudari és eplényi mészkemence [a közeli piacra termel].¹¹

A bakonyi kőszén fölfedezése után a mészégetésnek nálunk még jövője lehet. A geológusok szerint több helyütt található nálunk mészkő-padozatok, melyek a mészégetésre kiválólag alkalmasak. Ma még nem fektetünk rájuk különös gondot.

2.

A bakonyi faiparhoz tartozik a kádáripár és csutorakészítés. Mindkettő főleg a szőlős vidékekhez közel eső városokban fejlődik. A zircieket a legutóbbi időkig [a] veszprémi kádárok látták el különféle dézsákkal, köpülőkkel, fejkével, hordóval stb. Csak a múlt évben telepedett le nálunk egy kádáripáros. Ide nem számítva az apátsági kádárt, aki az apátság ilyenmű szükségletéről gondoskodik, egyúttal pedig mint pincemester kezeli az apátsági pincét.

Csertek János apátsági pincemester és kádár a múlt nyáron tartott zirci iparkiállításon¹² gyönyörűen elkészített két kis hordócskával mutatta be ebbéli képességeit. A kiállítást látogató közönségnek megnyerte velük osztatlan tetszését.

A veszprémi csutorásipár, mely még pár évtizeddel ezelőtt oly virágzó volt, ma már teljesen aláhanyatlott. Kiszorították az elterjedt és aránylag olcsó üveggéskészítmények. Habár a múlt század elején vasút híján előfogatokon utazó magyar nemes utazókészletének elengedhetetlen kelléke volt a csikóbőrös csutora, a kor változó ízlése mégis elfedte lassan. Legfőlegb egy-egy magyar stílusban berendezett szoba díszítésére használják föl. A köznépnel a régebb korból fennmaradtak használatosak.

A bakonyi iparágak közül azonban talán egyik sem dicsekedhetik olyan régi múlttal, mint ép[p]en az agyagipár. Történeti emlékeinknek Krisztus előtt több századdal vezetnek vissza bennünket. A fön[n]maradt emlékek

¹⁰ A palotai meszesekről PACSUNÉ FODOR Sára: Várpalota helytörténeti olvasókönyve. H. és é. n. 60–68.

¹¹ A mondat nincs befejezve.

¹² A iparműkiállítást 1910. augusztus 20–21-én, szombat-vasárnap tartották. A kiállítás a katolikus legényegylet 10 éves jubileumára készült.

aránylag bő anyagot nyújtanak nekünk, hogy műveltségük fejlődési fokát megállapíthassuk.

Nem akarom messze terelni olvasóim figyelmét saját lakóhelyünktől. Zircről csak alig másfél kilométerre van egy őskori temető, a tündérmajori szérúskertben és annak környékén, melyet habár tudományosan még senki át nem vizsgált, az egykor fölkutatott sírban talált agyagedényekből, a bennük talált bronztűkből arra következtettek, hogy ezek a sírok a kelta népeket megelőző bronz korszakból valók. És ha tekintetbe vesszük azt, hogy a kelták Krisztus előtt 3–4 századdal éltek ezen a vidéken, akkor ezek a sírok legalább is 2400–2500 évesek lehetnek. Mivel itt egész temető van, igen érdemes volna ezt a helyet tüzetesen átkutatni. A szaktudós könnyen akadhatna valami érdekes és értékes leletre. Talán megtalálná a lakóhelyek nyomait is, melyek tudvalevőleg földbe vájt kaptárszerű üregek voltak.

A sírokban talált agyag edények gyengén égetett, vörös és szürke színű urnák, melyek egy vagy két füllel voltak ellátva. Az agyagművesség kezdetleges formáit mutatják.

Egyébként ebből a korból találtak még ipartelepeket Nagyesztergáron, az Ányos család birtokán, valamint Bakonybél mellett, Somhegyen is. Igen messze eltérnék tárgyamtól, ha ezekről tüzetesebben akarnék beszélni. Azt azonban mégis főlemlítem, hogy ennek az iparfejlettségnek a későbbi korban nincs folytatása. Különösen a népvándorlás söpörte el a legtöbb emléket. A bevándorolt ősmagyarok már csak romjait találták meg. Újra való föltámasztásához az ő foglalkozásuk sem nagyon kedvezett.

A mai agyagművesség kezdete nálunk ismeretlen korba terjed vissza. Bizonyára szoros kapcsolatban áll az állandó lakások kezdetének idejével. Mikor a házi felszerelési agyagedényekkel látták el [azokat]. A cserép- és tégláégetést nálunk később keletűnek gondolom, mivel az építkezéshez szükséges kő bőségesen állt rendelkezésükre.

A cserépedények gyártása az utóbbi évtizedekben szintén alásülyedt. Elfoglalta helyét a zománcozott vasedény. Ma már a legszegényebb háznál is vasedényben főznek. A szegény fazekast pedig alig keresi fel valaki árúja miatt.

A kályhásipar azonban még mindig virágzó, sőt egyhamar nem is fog kimenni a divatból. Amíg hideg van és kályhára lesz szükség, addig a kályhásoknak nincs mit félniük. Különben is: a vaskályha, legyen az bármilyen rendszerű, a cserépkályhát nem képes kiszorítani, mivel különösen az utóbbi időben ezeket is iparkodnak tökéletesíteni.

A Bakonyban általában véve úgy a durvább, mint a finomabb munkákhoz agyag bőven található. Azért gyártanak is a Bakonyban a legdurvább vályogtól kezdve a legfinomabb porcelánig, mely csak fejedelmek asztalára való. De azért még nálunk az agyagipar nem érte el azt a fokát, amelyet el kellene érnie, sem a gyártás legalacsonyabb, sem pedig a legmagasabb fokán.

A porcelániparról egyelőre nem szólok, minthogy azzal külön cikkben óhajtok foglalkozni.¹³ De a téglagyártás nagyon kezdetleges jellegű. Exportcélokat egyáltalán nem szolgál. Legfőlebb egy-egy község igényeit elégíti ki.

Ezelőtt egypár évvel a Zircvidéki Takarékpénztár foglalkozott avval az eszmével, hogy létesítsen egy nagyobb szabású téglagyárat. De mire cselekményre került volna a sor, szépen magától elaludt az egész mozgalom.

Zircen a gazdaközönség tulajdonában van egy téglavető, csakhogy a fa árának nagymérvű emelkedése óta üzeme alászállt.

Újabban, mint tetőfedő anyagot kezdik használni az eternitet. Reklámszerű neve után, mely körülbelül annyit jelent, örökké tartó, igen célszerűnek mondják. Csakhogy még szegény ember házára nem igen való. Igen drága. Nálunk a Bakonyban nem készítik.

3.

A bakonyi iparágak közül talán egyik sem volt olyan elterjedt, mint a fonó- és szövőipar. Csakhogy míg a többi iparágakat többnyire önálló foglalkozás gyanánt űzik a velük foglalkozók, addig a fonó- és szövőipar a mezőgazdasági foglalkozás kiegészítő részét képezi. Hogy a népelettel milyen szorosan összeforrott, bizonyítja az a számos népdal, mely a nép ajakán mai napig is él: „*Virágos kenderem elázott a tóban*” stb.

Külön időre esik a virágos kender és a magos kender kinyűvése. Megszáritása, áztatása, tilolása a falusi asszony népnek háztartási gondjain kívül jórésztben lefoglalta idejét. Keresve sem lehetett volna olyan családot találni, ahol a rokka, mint elengedhetetlen házi eszköz, ne lett volna föltalálható.

A falusi fonó százszor, meg százszor nyújtott anyagot lírai költőinknek a néplélek megnyilvánulásainak aposztrofálására. A falu eseményei itt nyertek alapos megtárgyalást, itt szövődött legtöbbször a fiatalok között az a gyengéd viszony, melynek a farsangon rendesen házasság lett a vége.

A pergőnyelvű falusi asszonyoknak csak a kezük gyorsabb, mely a rúdra kötött kenderből egyetlenes vastagságú fonalat nagy ügyességgel fonta. A

¹³ A herendi porcelángyárról: Porcellán ipar = Zirc és Vidéke 1911. 9. sz. (március. 18.) 2.

gondosan felmotólált (!) fonál azután takácshoz került, aki szötte belőle a kívánságnak megfelelően a különféle finomságú vásznat.

Finom, sávolyos abroszokat nem tudott minden takács szöni. Sokszor egy egész vármegyében alig akadt egy-kettő. Zircen a Lichtblau család volt róla híres-neves. Közönséges fehérnemű szövésére azonban akadt minden faluban takács, néha több is.

A régi házi vászon és a mai gyári vászon között az a különbség, hogy a gyári vászon egy-két mosás után máris szakadozni kezd, addig a régi házi vászon annál szebb, annál finomabb lett, minél többet mosták. Egy emberöltőt pedig bizonyosan kiszolgált.

A jobbágyvilágban¹⁴ minden úrbéres számára¹⁵ külön mértek kenderföldet is, hogy a jobbágycsalád fehérnemű szükségletéről önmaga gondoskodhassék. Ma már a kendertermelés, fonás, szövés a bakonyi falvakban is alig divatos. A köznépet is gyárak látják el megfelelő mennyiségű fehérneművel, mégpedig sajnos legtöbbször nem [a] honi gyárak. Amiért pár évtizeddel ezelőtt köznépünk úgyszólván egy fillért sem adott, ma ugyanazon áruért milliók vándorolnak ki külföldre. Akkor még a népdal is lesajnálja az idegen gyártmányok viselőjét: „Az adós, az adós, kinek a gatyája gyócs”. Igen okosan azt állítja, nem lehet annál a szegény háznál pénz, ahol még ilyesféle is költenek.

Hogy a köznép asszonyainak és leányainak felső ruházata is fehér vászonzóból lett volna, mint például a Balaton-vidék lakójáé, nem állíthatjuk, minthogy biztos tudomásunk nincsen róla.¹⁶ De a föltevést igen valószínűvé teszi az a körülmény, hogy akkor a nehéz közlekedési viszonyok folytán rá volt utalva a Bakony lakosa, hogy saját szötte öltözékben járjon. A színes felsőruházat az idegen ajkú falvakban honosodott meg először éppen úgy, mint a Balaton vidékén.

A fehérnemű díszítésének is találkoznak nyomaival a Bakonyban. A rédei varrottas még mindig nevezetes nálunk. Zsebkendőket, vállra való kendőket fehércérnával, ritkán mással is kihímezik. Szélére pedig néha három-négy ujjnyi széles csipkét is varrtak. Csipkét horgol különben a dudari asszony is színes fejkendőjére és köténye aljára.

¹⁴ A jobbágyvilágon az 1848-as jobbágyfelszabadítás előtti korszakot értjük.

¹⁵ Az úrbéres jogállású jobbágyok helyzetét, a földesúrnak adandó szolgáltatásokat Mária Terézia 1767. január 23-án kiadott úrbéri rendelete, s a rendelet nyomán községenként bevezetett urbárium szabályozta. Az úrbéres viszonyokról FELHŐ Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Bp., 1970.

¹⁶ Vö.: JANKÓ János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902. 228.

A bakonyi férfinép ruházata is nagyon átalakult. A bőujju ing végleg eltűnt. A kézfőnél ráncba szedik az ujjat és kezelőt varrnak rá. Egyaránt így készül a gyolcs és vászon ing is. A hat-tizenkét szeles gatyá kiment a divatból.¹⁷ Ünnepi ruházatnak egyáltalán nem használják. Elfoglalta [a] helyét a posztó nadrág, melyet úgy, mint más vidékek földművelői, csizmába húznak. A német és tót ajkú falvakban dologtevő nap az úgynevezett szűk gatyá vagy másképp[p] kukoricánadrág használatos. Vászonból készült, alul rojtos. Olykor behúzzák a csizmaszárba.

Érdekes, hogy irodalmunkban a bakonyi népre vonatkozó ismertetés alig jelent meg. Ami van is, többnyire félszeg, elfogult, a valóságnak meg nem felelő. Eötvös Károly mond el róluk egyet mást az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben című folyóiratban, de ő inkább a történelmi múlt eseményeit adja elő.¹⁸

Jankó János dr. a millenniumi kiállításra tanulmányozott egy pár bakonyi sváb falut, de ennek a tanulmánynak irodalmi nyoma nincs.¹⁹

Matlekovics Sándor volt államtitkár szintén a millenniumi kiállítás alkalmával kilenc vaskos kötetben számol be a magyar iparról, de Veszprém vármegyéről alig három-négy sorban emlékezik meg.²⁰

Pedig tanulságos volna a bakonyi nép szokásait, jellemét, erkölcsi, szóval összes néprajzi adatait összegyűjteni, hogy az ország egyik legnevezetesebb vidékéről tudományos ismertetést lehetne adni.²¹ Ennek hiányában még a Pallas Lexikon is csak annyit ír rólunk: „A Bakonyban a kultúrájának most némi nyomai láthatók”. Zárójelben: „Zirc, Bakonybél”. De ha eddig nem jutott eszükbe a tudósoknak, hogy a Bakonyt ilyen szempontból átkutassák és tanulmányozzák, honnan szerezze a Pallas Lexikon rólunk az ismereteit ?!

Az ország legtöbb vármegyéjének meg van írva [a] monográfiája, Veszprém vármegyéről azonban hallgat a krónika. Pedig ezelőtt egypár évvel

¹⁷ Balaton-melléki párhuzama: JANKÓ 1902. 224.

¹⁸ EÖTVÖS Károly (1842-1916) író, politikus, említett munkája a megye történetét taglalja. Vonatkozó, néprajzilag használható művei: Utazás a Balaton körül. 1-2. Bp., 1900. – A Bakony. 1-2. Bp., 1909. – A balatoni utazás vége. Bp., 1909.

¹⁹ JANKÓ János (1868-1902) földrajztudós, etnográfus. Az ezredévi kiállításon – gyűjtése nyomán – a Bakony népi építészetét a szentgáli parasztnemes háza képviselte. Vonatkozó művei: Az ezredéves kiállítás néprajzi faluja. Bp., 1897. – A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902.

²⁰ MATLEKOVICS Sándor: Magyarország közigazgatási és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei. I-IX. Bp., 1898.

²¹ Napjainkban megszületett az áttekintés. S. LACKOVITS Emőke: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban. Veszprém, 2000. – Uő.: Viseletek, öltözködési kultúra a Bakony és Balaton-felvidék falvaiban. Veszprém, 2001.

mintha hallottuk volna, hogy már elkezdték.²² Vagy talán még mindig csak a kezdetnél tart, mint a legtöbb intézményünk?

4.

A bakonyi ruházati cikkek készítői közül nagy figyelmet érdemelnek a szabó iparosok. Éspedig a magyar szabók, német szabók, szürszabók és szűcsök. Sajnos, ezen iparágak közül nemsokára már csak a német szabók fognak fennmaradni. A többiek már most is elvesztették jelentőségüket.

Magyar szabó néven azt az iparost értjük, aki kizárólag csakis magyar ruhák készítésével foglalkozik. Pusztán magyar szabót ma már csak elvétve találunk. Többnyire a német szabók vették át az ő szerepüket is. Igaz, hogy különösen a Bakonyban zsinóros magyar ruhában kevesen járnak. Leginkább a parádés kocsisok és urasági inasok számára készítenek ilyen öltözékeket. Tehát mint önálló foglalkozás nem fizetné ki magát a vele foglalkozónak.

A német szabókat nem azért hívják németeknek, mintha valóban azok volnának, hanem még a régi Bach-rendszer idején²³ nevezték el a maig is használatos férfiöltönyöket német ruhának, azok készítőjét pedig német szabónak.²⁴

Magyar ruhát készíteni nem volt könnyű feladat, minthogy annak szorosan a testhez kellett állnia. A nadrágot csizmába húzták, derékon szíjjal fűzték össze és éppen úgy, mint a kabát, zsinórral volt szegélyezve. A kabáton azon kívül zsinóros gombok és zsinór hátravezető volt. Többnyire színes mellény, vagy amint a Bakony magyar vidékén hallottam, pruszlik, többsoros fémgombbal volt pitykézve. Zsebek rendszeren belül voltak rajta. Színe nézve többnyire kék-fekete, ritkábban szürke színű volt a ruházat, mégpedig honi gyárakban szőtt posztóból. A mai bakonyi nép ruházata csak alig üt el a régiekétől, csak a zsinórzat tűnt el róla, no meg hogy a magyar posztó helyett brünni posztó járja. Továbbá még azt is fölemlíthetem, hogy a régi ködmen helyett felső kabátjukat bekecs módjára báránygerezna béléssel látják el. Így aztán dacolnak a legnagyobb hideggel is. Azért láthatjuk, hogy a bakonyi gazda még télen is kis kabátban megy templomba.

²² Véghely Dezső (1840–1897) történész, alispán kapott megbízást a megyemonográfia megírására, de betegsége és egyéb okok miatt csak az anyaggyűjtésig jutott.

²³ Vagyis az 1850-es években.

²⁴ A rendi világban, a céhes korszakban eredetileg a német nemzetiségiek számára dolgozó szabót nevezték német szabónak.

Szűrszabókat is csak elvétve találunk már a Bakonyban. A zirci vásárokon néha meg szokott jelenni egy-kettő. Alighanem Veszprémből valók.²⁵ De ritkán van jó vásárjuk, mivel a cifraszűr is divatját múlta. Még a pásztoreMBER is csak ritkán keresi²⁶. Ámbár díszítése gyakran a népművészet reklémjét foglalta magában. Mivel a szűr vagy fehér, vagy pedig fekete volt, azért a díszítés is ehhez alkalmazkodott. Rendesen piros és kék posztóból kicifrázott virágokat varrtak rá. De a varrás maga is dísz gyanánt szolgált.

Esős időben a szűr igen jó szolgálatot tett, főleg a pásztoreMBERnek, mivel át nem ázott és így megóvta őt a meghűléstől. De az is bizonyos, ha megázott, olyan nehéz lett a beleszívódott víztől, hogy gazdájának elég volt cipelnie.

Hosszú bundát a bakonyi nép között ma már keveset látunk, hasonlóképp [p] vagyunk a ködmennel is. Mindkettő kívül tehénirhából, belül magyarfajú birka hosszúszőrű gereznájából állott. Ujját és gallérját pedig fekete bárány prémjével szegélyezték. Díszítésük különféle alakú tulipánvirágokból állott.

Ködmént viseltek az asszonyok is, mégpedig a negyvesen és ötvenes években. Laczkó Dezső²⁷ veszprémi múzeumigazgató úr mutatott belőle egy példányt, alighanem Rédéről való.

Ha a mai szabóipar fejlettségét kísérvük figyelemmel, örvendetesen tapasztaljuk, hogy a bakonyi szabóipar megfelel a mai divatnak. Természetesen ezt nem a falusi szabókra kell érteni, de aki a zirci múlt évi ipari kiállítást megtekintette, beláthatta azt, hogy a zirci szabók még a kényesebb ízlést is képesek kielégíteni²⁸. Amit különben igazolhat az a körülmény is, hogy egyik-másik zirci szabó részint külföldön, részint pedig a fővárosban nyerte szakképzettségét, mivel ott, mint szabósegédek, hosszabb ideig előkelő szabóüzletekben dolgoztak.

A szabóiparon kívül figyelemre méltó fejlettséget mutat fel a bakonyi iparban a cipészipar, [amely] Zircen különösen el van terjedve. A község lakosainak számához viszonyítva, Zircen aránylag sok cipész van. És hogy valamennyinek jól mehet az üzlete, bizonyítja az is, hogy a zirci cipészek

²⁵ 1848 előtt a veszprémi szűrszabók szinte az egész Dunántúlt ellátták termékeikkel. A művészi kivitelű cifraszűröket a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum őrzi.

²⁶ A XIX. század végén a cifraszűrűt már csak a kanászok viseletének tartották. JANKÓ 1902. 227. — Kis Ernő szerint „A régi híres veszprémi cifra szűrűt s az újatlan bundát kiszorította a galléros, szürke katona köpenyeg, ez a szinte nemzetközi ruhadarab.” Vö.: KIS Ernő: Veszprém vármegye gazdasági leírása. Veszprém, 1905. 16.

²⁷ Laczkó Dezső (1860–1932) geológus, veszprémi piarista tanár és múzeumigazgató.

²⁸ 1910-ben bronzéremmel jutalmazták ifj. Xerovics József és Link Sándor szabómestert, elismerő oklevéllel pedig Ulrich József és Fortenbacher József szabósegéd munkáit.

vásárolni nem járnak²⁹. Szépen megélnék abból a jövedelemből is, amit a helyükbe vitt munkából szereznek. Igaz, hogy e tekintetben Zircnek elég nagy vidéke van, minthogy a körülöttünk elterülő falvakban elvétve akad egy-egy cipész. Ez a körülmény pedig abban leli magyarázatát, hogy a régi céhrendszer idejében³⁰ falun nem lakhattak ilyen iparosok és ez a szokás a mai településekre még most is nagy befolyással van.

Ami a bakonyi népviseletet illeti, különféle lábbeliről kell említést tennünk. A bakonyi sváb falvakban a régi időben divatos volt a fapapucs viselete, amit ott klumpának³¹ neveztek. A mai öregasszonyok mamuszkába járnak, amely szőrposztóból készült és bőrtalppal van ellátva.

A fiatalabb menyecskék és leányok régebbi időben télen-nyáron egyformán félcipőben jártak. A férfiak lábbelije régebben úgy, mint most is, a csizma. Bocskort leginkább csak a mezei napszámosok viseltek. Ma már ilyent is csak ritkán látni. A cipésziparnak nagy kárt okoznak a gyárak, melyeknek áraival a kézműiparos nem képes versenyezni.

A kalapos ipar a Bakonyban nem fejlett. Zircen csak egy kalapos lakik.³² A veszprémiek, győriek és pápaiak látogatnak el hozzánk. Finomabb kalapokat azonban ők sem készítenek.

A bakonyi férfinép télen leginkább báránybőr süveget visel, mely kívül fekete, belül fehér bárány gereznájából készült. Alakja többnyire kúp alakú. Hozzánk [a] veszprémi szücsök hozzák a vásárok alkalmával.

5.

Ha a magyar falusi kisgazda hajlékában véletlenül megjelenék egy belöldi ritkaságyűjtő, hol a szoba bútorzata, a konyha felszerelése és [a] gazdasági eszközök még a régi faragványos, magyar stílusú berendezkedésből állanak, bizonyára elálmélkodnék azon a fejlett műízlésen, mely a magyar népművészetet jellemzi. Eredeti valóságában feltűnteti.

Ha föltevésként elfogadjuk azon állítást, hogy annál fejlettebb valamely nemzet, vagy népfaj műízlése, minél több nemzeti érzés lüktet annak erei-

²⁹ 1910-ben bronzéremmel jutalmazták Anczenberger Mihály, Kaufmann Antal, Kersch Ferenc, Kövessy János, Vizer Móric és Rotter Antal cipésmesterek, valamint Kaufmann Imre cipészsegéd munkáit. Díszoklevelet kapott Kaufmann József, Polgár János, Rommer György és Stéde József cipészsegéd. Elismerő oklevelet vehetett át Fehér Sándor és Pacher Vilmos cipészsegéd.

³⁰ A céhrendszert 1872-ben törölték el, azt követően a szakmákat az ipartársulatok fogták össze. A zirci járás a XX. század elején a veszprémi ipartestülethez tartozott.

³¹ A német Klumpen magyaros alakja.

³² Nagy József, aki az 1910-es ipari kiállításon díszoklevelet kapott.

ben, akkor a magyar nemzetre még egy szebb jövő boldog reménysége sugározik.

Újabban a képzőművészet terén kiváló gondot fordítanak a népies motívumok tanulmányozására. Művészek és tudósok gyűjtik azt a bámulatosan főséges anyagot, mely a magyar népben, mint őserő szunnyadoz, s melynek számos jele akár házi berendezkedésében, akár öltözékében, akár pedig egyéb házi eszközeiben megnyilvánul.

A magyar nép képzőművészeti alkotásainak legrészletesebb gyűjteményes ismertetését fogja képezni az a több kötetes mű, melyet Malonyay Dezső „*A magyar nép művészete*” című munkájában fáradtságos tanulmányok útján összegyűjtött.³³ Eddig az öt kötetre tervezett munkából mindössze csak az első két kötet jelent meg. A Dunántúlra vonatkozó ismertetését azonban csak a harmadik kötetre szánta, így a bakonyi népművészetre vonatkozó tanulmányának anyagát nem ismerjük. Mindazonáltal ezen pár sorban legalább főbb vonásaiban kívánom ismertetni a bakonyi lakosság azon képességeit, mely főleg a bútorigarra és faipari berendezkedésekre vonatkoznak.

Először is föl kell említenem, hogy az a bútorigar, melynek termékeiből a mai bakonyi nép szükségleteit fődözi, egészen kezdetleges, népies alkotásokra vonatkozó stílszerűséget föl nem tűntet.

Többnyire puha fából készült durván barna színűre mázolt bútort használnak a bakonyi köznép, melyet leginkább vásári munka gyanánt árul az asztalos. Fényezett bútort csak a módosabb falusi gazda vesz magának. Értékre nézve azonban ez sem sokban különbözik a másiktól.

Régi faragványos bútort ma már csak szórványosan találhatunk a Bakonyban. Egy-egy szék, láda, vagy sublat mutatja legfőlebb annak nyomait. De azért egyes községekben még mindig található teljes fölszerelés is.

Ami a szoba berendezését illeti, mint eredeti sajátosságot kell fölemlítenem, hogy az asztalt nem a szoba közepére, hanem az utca és udvar felőli szögletbe szokták helyezni, mögötte a fal mellett csak egy sarokpad állott. Az asztal többnyire négyszögletes, csak ritkán kerek, vagy ellipszis alakú, lábait átló alakban összekötő deszka erősítette egymáshoz.

Az asztal lapja alatt van az úgynevezett *kenyérfa* vagy asztalfiók. Az asztal mögött levő pad rendszeren faragott ülőeszköz, néha tulipánosan festett, vagy éppen berakásos. Ez utóbbit a sváb néptől eredettnek mondják.

A pad fölött szobadísz képezett a fogastálas, melyre többnyire virágosan festett fehéredényt szoktak rakni, melyet azonban házi célokra nem használ-

³³ MALONYAY Dezső: *A magyar nép művészete*. I-V. Bp., 1907-1922.

tak. Ma már ezeket az edényeket legtöbb helyen üveg- és porcelánedényekkel pótolták.

A székek keményfából készültek, hátuk és ülőlapjuk részben faragott, részben pedig virágosra festett. Igen tartósak. A mai puhafából készült székeknel százszor többet érnek.

Az ágyakat rendszerint az udvarral szemközt levő fal mellé tették, közéjük többnyire egy-egy sublatot helyeztek. (Az almáriom újabb keletű.) Leginkább tornyos ágyak voltak. De éppen a veszprémi múzeumban láttam egy nevezetes ágy ritka példáját is. A *noszolya* (!) durván faragott négy lábú alkotmány, mely rendesen házilag készült. Heverője szalmából fonott, némely háznál a pitvarban, nagy tornácon szokott állani.

A sublat több kihúzható fiókból álló szekrény, melyben fehérneműt tartottak. Minden egyes fióknak elől két-két rézkarikája volt. Tetején különféle dísz tárgyakat szoktak elhelyezni. Említést érdemel még a tulipános láda, mely részint festett, részben vésett volt. A sublatéhoz hasonló célokat szolgálalt.

Nagyon hasznos szolgálatot tenne a köznek az az egyén, ki a régi zirci céhek ládáinak hollétére nézve felvilágosítással szolgálna.³⁴ A zirci város házában van egy ilyen régi láda, ez lehetett valamikor a község ládája.³⁵

Hasonlóképp elengedhetetlen felszerelése volt a szobának a faliszekrény. Itt tartotta a gazda klipit-klapatóriumát (pálinkás butykos), hogy mikor éjjel felébred, mindjárt kéznél legyen. Ez a négyszögletes alkotmány a falban levő üreg volt előlről ajtóval ellátva. Rendesen ágymagasságban feküdt.

Ezeket az itt említett bútorokat nem asztalosok, hanem ügyes faragó emberek készítették, amilyenek csaknem minden faluban találhatók voltak. Mai viszonyok szerint az ilyen munkák értékét nem tudnánk megfizetni, részint a faárak, részint pedig a munkadíjak miatt. Abban az időben pedig, mikor ezeket készítették, még nem volt vasút, mely a Bakony erdeit annyira megritkította volna.

Szólhatnánk még a konyha, kamra és istálló felszereléséről is, ezekről azonban később más helyen emlékezünk meg. Nem feledkezhetünk meg azonban még a zirci asztalosiparról, mely évtizedek óta elismerést érdemlő fejlettséget tanúsít.

³⁴ Hét zirci céh hiányos anyaga maradt fenn a XVIII–XIX. századból, melyet a különböző gyűjteményekben, részben a Reguly Múzeumban őriznek. Vö.: ÉRI István–NAGY Lajos–NAGYBÁKAY Péter: A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I–II. Bp., 1975. A zirci céhanyagról: II. 215–216.

³⁵ Ennek fennmaradásáról nincs tudomásunk.

A zirci asztalosiparnak legfőbb képviselője a Wilde család, aki a legfinomabb műasztalos-ipari dolgokat is a legnagyobb ügyességgel készíti. Tanulmányozás céljából megfordultak Német-, Francia-, sőt Angolországban is. Az ott szerzett tapasztalatokat itthon gazdagon értékesítik.

Szaktudásukat legjobban dicsérik a zirci apátsági könyvtár díszes állványai és azok a berakott bútorok, melyeket az apátság dísztermei számára készítettek. A könyvállvány már a múlt század ötvenes éveiből való. Wilde Mihály készítette, Wilde József atyja, illetőleg a Wilde Testvérek asztalos cég nagyatyja.³⁶

Mint egyes faragót kell Zircen felemlítenem Károly Jánost³⁷, aki fegyver-állványokat, szarvasagancs-tartókat kiváló ízléssel készít, a környékbeli uradalmak számára ilyesféle munkákat nagy mennyiségben szállít.³⁸

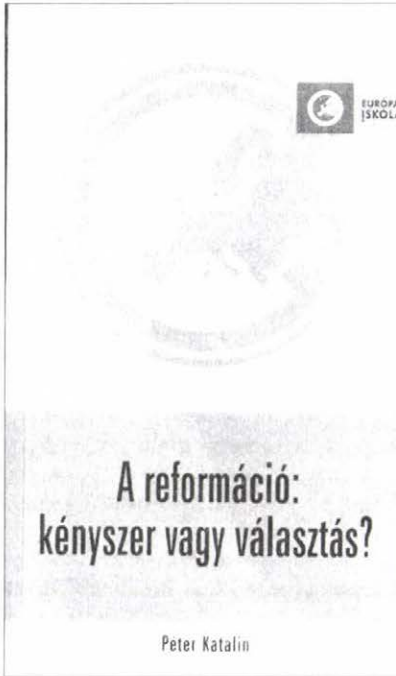
³⁶ Az 1910-es ipari kiállításon a Wilde Testvérek cége bronzérmét nyert (arany és ezüstérmét nem adtak ki).

³⁷ Károly János „műfaragó” bronzérmét kapott az 1910-es kiállításon.

³⁸ Bakonyi kultúra. = *Zirc és Vidéke* 1911. 8. sz. (február 25.) 2., 9. sz. (március 4.) 2., 13. sz. (április 1.) 2., 14. sz. (április 8.) 2., 15. sz. (április 15.) 2.

Szemle

PÉTER KATALIN: *A reformáció: kényszer vagy választás?*
 Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. (Európai Iskola) 124 oldal

Izgalmas szellemi kalandra hívja fel olvasóit az ismert történész szerző: közös gondolkodásra serkent a reformációról, a XVI. század mindennapjainak világáról. Mindehhez keretül Péter Katalin nem szokványos történeti műfajt választott, hanem a művelt nagyközönséghez szóló esszé formarendszeréhez nyúlt. Választásának köszönhető, hogy nem csupán történész olvasói forgathatják érdeklődéssel a kötetet, hanem mindazok, akiket foglalkoztat múltunk megismerésének lehetősége. Az írás szerzője arra vállalkozott, hogy megváltoztassa a reformáció hazai elterjedéséről a történettudományban – s tegyük hozzá: az érdeklődők, és egyáltalán a középiskolai oktatásban részesültek fejében – megrögzült képet. A kötet szavaival élve egy már régen megszilárdult, sokak, talán mindenki által beszélt és elfogadott történeti *nyelvel* szembeni kételkedésre hív fel munkájában. A később reformátoroknak nevezett prédikátorok is hasonlóan cselekedtek csaknem fél évezreddel ezelőtt.

Az írás során megvizsgálandó probléma felvetését a bevezető fejezet (*Műkincsek-ről és a történetírásról*) végén, illetve a címben találja meg az olvasó. A kettőt egymás mellé helyezve kapjuk meg a teljes kérdést: „*mi volt a reformáció az egyszerű embernek Magyarországon – kényszer vagy választás?*” A kérdés felvetését azonban megelőzi annak rövid bemutatása, hogy milyen lépéseken keresztül jutott el a történettudomány és maga a szerző is a reformációról, a korabeli emberek mindennapjairól vallott nézetek felülvizsgálatának gondolatához. Milyen kutatási eredmények, illetve személyes benyomások tették kérdésessé a korábban szilárdnak és megkérdőjelezhetetlennek hitt álláspontokat. Hiszen az előbb elismételt kérdés nehezen fogható meg, amennyiben a reformációt és a XV–XVI. századot a klasszikus értelmezés keretei között vizsgáljuk. Ezek szerint az egyszerű emberek, a tömegek mélységes tudatlanságban éltek a korszakban, a korábban egyetlen szellemi táplálékot nyújtó katolikus egyháztól elvilágiasodása következtében már elfordultak, és ebbe a sötétségbe

gyűjtött fényt a reformáció azzal, hogy népnyelvre fordította a Szentírást, pártolta az irodalmat és a tudományokat, megszólította az egyszerű embereket. Nem lehet kétséges, hogy ebben az értelmezésben nincs szerepe az egyszerű ember választásának, nincs értelme a fentiek módján feltett kérdésnek. A kérdés mégis felmerül, magával vonva a körülmények átértelmezésének szükségességét; s hogy mindez mennyire jogosan történik, annak eldöntését a szerző nyugodt szívvel bízhatja az olvasóra, aki az írás végére érve maga adhatja meg a választ a feltett kérdésre.

A kutatástörténeti bevezetés után következő fejezeteket olvasva meglepő ténnyel találja szembe magát az olvasó. Bár a cím alapján egy a reformációról szóló írást várnánk, ennek ellenére az egymást követő fejezetek és alfejezetek címei rendre más témákat vetnek fel: *Nyelvek és egyházak együttélése (Magyar és más anyanyelvek, Két egyház a reformáció előtt), Néhány tény a hatalomról (A szegény község, Az együgyűek), A Dózsa-felkelés (Parasztháború a szabadságért, Tanulság az uraknak, Tanulság a parasztoknak)*. A vékony kötet felét ezek a fejezetek foglalják el, nem véletlenül. Az írásnak ebben a részében derül ki az olvasó számára, hogy mindaz, amit az iskolában megtanult a régi korok emberéről, annak tudatlanságáról, az elnyomásról, az az apró, gyakran fel nem ismert vagy éppen félresöpört adatok tükrében felülvizsgálandó. Kiderül, hogy a vallásos kegyességnek soha nem látott virágzása figyelhető meg épp a reformációt megelőző évtizedekben. Az egyszerű emberek eligazodtak az őket körülvevő anyagi és szellemi világban. Ismerték és használták a katolikus egyház nyelvezetét, fogalmait.

Ugyanígy a történelemből iskolázott mai ember számára szokatlan tényre hívja fel a figyelmet a szerző, amikor az anyanyelvek és a vallások (római katolikus és ortodox) békés egymás mellett élését mutatja be a késő középkori Magyarországon. Mai fogalmakat használva azt mondhatnánk, hogy az anyanyelv és a vallás kérdése az egyes ember magánügye volt, extrém esetektől eltekintve – mint amilyen az idegen származású királyok magyarul tanulásának, tudásának elvárása – úgy tűnik, külső hatalmak ezekbe a kérdésekbe nem szóltak bele. Mindezek nagyon fontos részei egy reformációt tárgyaló írásnak, mert annak a közegnek a sajátosságait világítják meg, ahol később a reformáció hatott. Egy meglepően tájékozott, érdeklődő, lehetőségeivel és korlátaival szembenező csoport képe rajzolódik ki a fentiek vizsgálata során.

A kötet második fele foglalkozik a reformáció magyarországi elterjedésével. Megvizsgálva a forrásokat kiderül, hogy az 1520-as években megjelenő tanok első terjesztőiről személy szerint szinte semmit sem tudunk. Forrásaink általánosságban beszélnek az új tanok terjesztőiről, akik között a papok említése mellett megtalálhatók az énekmondók vagy a „kereskedő és áros népek” is. Ugyanebben a szellemben nyilatkoznak a XVI. század derekának tanult prédikátorai, Szkhárosi Horváth András és Melius Juhász Péter is. Az egyszerű emberek hitet terjesztő szerepe mellett feltűnő, hogy az új tanokat milyen élen érdeklődés kísérte. A hallott prédikációk foglalkoztatták az embereket, többek között kocsmai beszélgetések témáivá váltak. Fogékonyágukat nem csupán a korábban említett katolikus egyház iránti érdeklődésük, hanem az újra fel-fellobbanó eretnkségek, Magyarországon leginkább a huszitizmus hatása is magyarázza.

Egy újabb apró, eddig nem sok figyelemre méltatott tény erősíti meg az egyszerű emberek szerepét az új, evangéliuminak nevezett tanítások terjesztésében. Ez pedig nem más, mint a csak utalásokból ismert fejjelentők szerepének a vizsgálata. Minden

arra mutat, hogy azok az emberek, akik korábban a katolikus egyház tanítását, nyelvezetét jól ismerték, az új egyházi fogalomrendszerrel találkozáskor nem egyszerűen átvették azokat, hanem ütköztették egymással a régit és az újat, gondolkodtak, s végül döntöttek egyik vagy másik mellett. Azok is, akik később csatlakoztak az evangéliumi tanításokhoz, és azok is, akik végül megmaradtak a katolikus egyház oldalán.

Az egyszerű emberek vagy ahogy a korabeli szóhasználatot átvéve Péter Katalin nevezi őket: a „szegény község” tehát kulcsfontosságú szerepet játszott a reformáció magyarországi megjelenésében. De mi a helyzet az új tanítások elterjedésével? Vajon mit lehet mondani arról a történetírásban elterjedt közhelyről, amit röviden csak a „*cuius regio, eius religio*” elveként szoktunk emlegetni? Milyen szerepet játszott Magyarországon a világi felsőség – az uralkodó és a földesurak – a reformáció elterjesztésében? Ennek megértéséhez egy új fogalmat, a kegyúr fogalmát magyarázza meg a szerző. Magyarországon a földesúr rendelkezett a birtokain lévő egyházakkal, abban az értelemben, hogy ő hívta meg papját, ő engedélyezte a római katolikus egyház által megkövetelt tized beszédését. Ezen jogok gyakorlása független volt attól, hogy a birtokon álló egyház római katolikus vagy ortodox, illetve hogy a birtokos maga melyik egyház tagja volt. Erről legékezzsúlyosabban egy Brankovics György szerb despota és Hunyadi János közötti megállapodást írásba foglaló 1444-ből származó oklevél tájékoztat bennünket.

Annak megválaszolásához, hogy vajon milyen szerepük volt a földesuraknak a reformáció elterjesztésében a kegyúri jogok gyakorlatát kell megvizsgálni. Ezt a problémát boncolgatja a „*Kegyurak a reformációban*” címet viselő fejezet. Elsőként bemutatja a szerző, hogy miért nem következett be Magyarországon a reformáció tanításaiból lassanként kikristályosodó egyházak valamelyikének államegyházzá tétele. Ha a Hunyadi Mátyás által követett politikára gondolunk, vagy II. Lajos felesége, Mária királyné udvarának az új tanokkal való szimpatizálását emeljük ki, azt lehet mondani, hogy logikus lett volna egyfajta olyan állásfoglalás, ami bekövetkezett Angliában vagy egyes német fejedelemségekben. Hogy ez mégsem így történt, annak okát elsősorban a török veszedelemben, és a pápaság – remények szerint – ezt ellensúlyozni tudó politikai hatalmában találja meg a szerző.

A földesurak viselkedését a három országrészben külön-külön vizsgálja írásában Péter Katalin. A hódoltságban, mint azt az alfejezet címe is kijelenti, nem voltak kegyurak. Mindez azt jelenti, hogy a török hatóságok érdektelenségét kihasználva ezen a területen a község, tehát a „szegény község” maga dönthetett papja felől. Erdélyben egy sajátos, Európában szokatlan vallási tolerancia alakult ki, talán épp lengyel mintára (Szapolyai János király felesége, Izabella lengyel királylány volt). Ez és a XVI. század derekának zavaros viszonyai kikezdték a földesurak kegyúri jogát. Gyakorlatilag itt is a község volt az, amely a vallásgyakorlatról döntött. A királyi országrész földesurai pedig a források tanúsága szerint nem sokat törődtek a birtokaikon élők vallásgyakorlatával. Erre csak néhány konkrét példával rendelkezünk, azonban ezek is meggyőzőek. Az egyik, amit a szerző idéz, Perényi Péter esete, akiről feljegyezték, hogy míg várában karácsonykor az evangéliumi tanítások szerinti prédikációt hallgatott, addig a vár alatti településen szabályos katolikus szentmisét mutattak be.

Az érdektelenség e jeleivel szemben állnak azok a történetírásban elterjedt nézetek, melyek szerint egyes földesurak áttérésük után birtokaik népét magukkal vitték

az új felekezetbe illetve — más értelmezések szerint — kényszerítették az áttérésre. A már említett Perényi Péterről idézi a szerző azt a másik anekdotát, miszerint böjt idején egész falvak népét kényszerítette szalonnaevésre. Hogyan történt mindez? Milyen infrastruktúrával teheték meg mindezt? Honnan vettek elég prédikátort, hiszen alig pár év telt el Luther fellépése óta? S végül az előzmények, az anyanyelvről és a vallásról mondtak ismeretében nem lényegtelen kérdés, hogy miért is tették volna ezt? — teszi fel a kérdéseket Péter Katalin.

A birtokait reformáló földesúr képét két feltételezhető forrásra vezeti vissza. Egyrészt a XVII. századi ellenreformációnak a visszavetítéséről van szó, amikor a földesurak valóban tevékenyen részt vettek birtokaik vallási képének megváltoztatásában; másrészt köszönhető ez a földesurak — a források által egyértelműen alátámasztott — élénk hitéletének. Ennek ellenére minden megfontolás, a források és a józan ész is azt diktálja, hogy elfogadjuk, a földesurak keveset törődtek jobbágyaik vallásgyakorlatával. Megtehették ezt, hiszen a reformáció nem hozott változást a jobbágy-földesúr viszonyban, nem sértette a földesurak érdekeit.

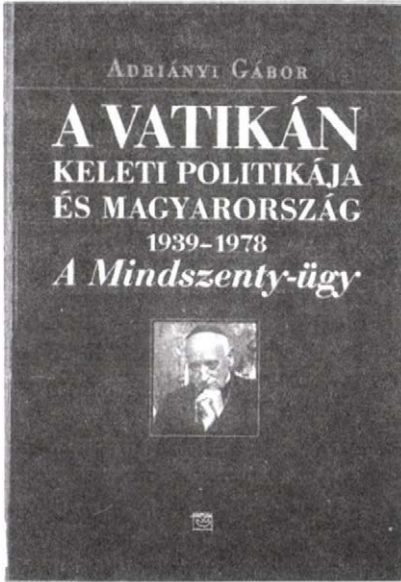
Péter Katalin válasza tehát a bevezetőben és a címben feltett kérdésre az, hogy a reformáció Magyarországon az egyszerű ember számára választás volt. Volt lehetősége választani, s ez azt jelenti, hogy megismerte, megismerhette a különböző tanításokat, és választhatott közülük, mégpedig azt, ami meggyőzőbbnek bizonyult, világképébe jobban beleilleszkedett. Ugyanakkor ez egyáltalán nem magától értetődő. Azt is jelenti mindez, hogy személyes függősége nem terjedt odáig, vagy — másként megfogalmazva — személyes szabadsága odáig terjedt, hogy ön maga dönthetett életének egy nagyon fontos részéről. Ez a döntés feltételez egyfajta műveltséget, amit a szerző a világ és a szellem dolgaiban való eligazodás képességével határoz meg.

Remélem, hogy ez a rövid összefoglaló sokak kedvét felkeltette ahhoz, hogy résztvevői legyenek annak az izgalmas utazásnak, amit a kötet elolvasása kínál. Különösen ajánlható ez az írás a középiskolai történelemtanároknak, illetve a történelmet szerető és gondolkodni akaró diákjaiknak.

Végezetül a kötet egyetlen hiányosságára szeretném felhívni a szerző és a kiadó figyelmét. Hiányzik a kiadványból az irodalomjegyzék, ami megnehezíti az érdeklődő olvasó dolgát, ha további, a témához kapcsolódó magyar és idegen nyelvű munkákkal szeretne megismerkedni vagy ha a bőséggel hivatkozott szakmunkák adatait szeretné visszakeresni.

IFJ. HERMANN ISTVÁN

ADRIÁNYI Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy.* Bp., Kairosz, 2004. 250 oldal.

Az elmúlt másfél évtizedben öröndetesen megszorodtak a közelmúlt (elsősorban a XX. század) magyar egyháztörténetével foglalkozó publikációk. Jelentős forráskiadások láttak napvilágot, amelyek megalapozhatják a további kutatásokat. Az egykori, még élő (vagy a 90-es évek elején még élt) szemtanúk a rendszerváltás óta megírták visszaemlékezéseiket, amelyek – bár szubjektív módon – értékes adalékokkal szolgálhatnak azok számára, akik szeretnék jobban megérteni, mi is történt az elmúlt században a magyarországi egyházakkal, egyházakban.

A Magyar Katolikus Egyház elmúlt 50–80 éve nem vizsgálható *Mindszenty József* bíboros, esztergomi érsek alakjának ismerete nélkül. Noha személye történeti szempontból megkerülhetetlen, a 80-as évek végéig még a nevét sem volt szabad nyilvánosan kiejteni, mert a kommunista politikai közbeszéd szerint ő maga volt a megteste-

sült „klerikális reakció”, az őskonzervatív, feudális zászlósúr, a merev, kompromisszumokra képtelen egyházpolitikus, akinek börtönben (1949–1956), elszigeteltségben (1956–1971) vagy emigrációban (1971–1975) a helye. A kötet, amelyről szó-lunk, *Adriányi Gábornak*, a németországban élő neves egyháztörténésznek, katolikus papnak a legújabb munkája, amely az elmúlt fél évszázad leghíresebb „ügyét”, a Mindszenty-ügyet boncolgatja. Nem csak arról szól Adriányi professzor könyve, hogy milyen volt a Magyar Katolikus Egyház helyzete, mindennapi élete a bolsevik diktatúra idején, hanem magasabb, tágabb összefüggésből szemléli mindezt: hogyan és milyen módon hatott a Vatikán politikai magatartása ezekben az időkben a magyar egyház belső életére. Megrajzolja a pápai állam politikai irányvonalát, amely a második világháború kitörésétől (1939) *VI. Pál* pápa haláláig (1978) meghatározta a Vatikánnak a kelet-európai államokhoz fűződő viszonyát, illetve ennek át- és elváltozásait. Arról beszél nyílt, őszinte, de tárgyilagos stílusban, hogy Mindszenty József ügye a *XXIII. János* pápa által 1960-ban „feltalált” ún. keleti politika (a közbeszédbe átkerült német szakszóval: „Ostpolitik”) igazi „állatorvosi lova”: minden olyan jellegzetességet megfigyelhetünk rajta, ami az említett politikai koncepciót – annak következményeivel együtt – jellemzi.

Az elemzésből megtudhatjuk, hogy 1958-ig, *XII. Piusz* pápa haláláig a vatikáni irányvonal egyértelmű volt: a kommunizmussal, annak minden formájával megalkuvás nélkül szembe kell szállni, hiszen ez egy hazug, istentagadó ideológia, amely-lyel keresztény embernek nem lehet dolga. *XII. Piusz* elődjének, *XI. Piusz*nak a kommunizmust elítélő „*Divini Redemptoris*” (1937. március 31.) c. enciklikáját tartotta

szem előtt, amelyben a pápa így ír: „A kommunizmus velejében rossz és semmiféle területen nem szabad a kommunizmussal együttműködni. Még akkor sem, ha valaki a keresztény kultúrát meg akarja menteni, és ha egyes rászédettek a kommunizmus győzelméhez hozzájárulnak, ők lesznek tévedésük első áldozatai.” Mind XII. Piusz, mind pedig Mindszenty ehhez tartották magukat egész életükben. XXIII. Jánossal azonban új politika kezdődött a Vatikánban, amely aztán VI. Pál alatt érte el csúcspontját. Ennek legfőbb jellemzője egyetlen szóban foglalható össze: dialógus. Itt elsősorban a kelet-európai ateista rendszerekkel folytatott dialógusra kell gondolni, amelytől azt remélték az „Ostpolitik” vatikáni építőmesterei, hogy a békés marxista-keresztény párbeszéd jutalmaképp az egyházüldöző rendszerek enyhítenek a helyi egyházakra nehezedő nyomáson.

A szerző könyvének kétharmad részében a VI. Pál-féle, minden áron dialógusra törekvő politika visszasságait tárgyalja, részletesen bemutatva az 1964-es magyar-vatikáni ún. részleges megállapodás létrejöttének háttérét és a szálakat mozgató személyeket. Megállapítja, hogy az 1964-es megállapodás nem vezetett a várt eredményre, hiszen „államellenes összeesküvés” vádjával 1965-ben, 1966-ban, 1967-ben, 1970-ben és 1972-ben is nagy számban tartóztattak le és börtönöztek be papokat és híveket. A valóságban a Magyar Katolikus Egyházat nem a püspökök, hanem az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) kormányozta. Jól mutatja ezt, hogy a püspöki kar, illetve a fontos hivatali funkciót viselő papság nagy százaléka a kommunista hatalom beépített ügynöke volt. Nagy érdeme Adriányi professzor könyvének, hogy az ügynököket – fedőnevükkel együtt – megnevezi, s nem homályos célzások formájában akarja meggyőzni az olvasót informáltságáról.

Több mint ötven oldalon tárgyalja – korabeli, eddig publikálatlan dokumentumok szó szerinti közlésével –, hogyan és milyen diplomáciai ügyeskedések vezettek Mindszenty József Magyarországról való eltávolításához (1971). A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága megbízásából Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, és helyettese, Miklós Imre tárgyalt a Vatikán diplomatáival: Agostino Casarolival és Giovanni Chelivel. A pártállam egyik alapvető követelése az volt, hogy Mindszenty száműzetésében mondjon le esztergomi érseki rangjáról – annak érdekében, hogy helyére egy „rendszerhű” püspököt ültethessen a kormányzat. Elvárták továbbá, hogy Mindszenty külföldön is tartózkodjon attól, hogy akár közvetve, akár közvetlenül a magyar egyház ügyeibe avatkozzék, ellenségesen nyilatkozzék vagy tevékenykedjék. Érdemes megemlíteni, hogy Cheli és Miklós Imre anélkül írták alá a megállapodást, hogy annak pontos tartalmáról a bíborost tájékoztatták volna.

Ugyanilyen alapossággal és terjedelemben tárgyalja a szerző Mindszenty hivatalfosztásának (1974) körülményeit: feltárja mindazokat az egymásnak ellentmondó, sokszor álszent és kétszínű megnyilatkozásokat, amelyeket vatikáni funkcionáriusok tettek az ügygel kapcsolatban. Hangsúlyozza: VI. Pál úgy fosztotta meg a bíborost érseki címétől, hogy korábban több ízben is megígérte neki: „Te vagy és maradsz esztergomi érsek és Magyarország prímása.”

A kötet utolsó harmadában a Vatikán keleti politikájának további, a Mindszenty-ügyön túlmutató kihatásait tárgyalja Adriányi Gábor. Ez a politikai magatartás, amely a Magyar Népköztársaság és a Szentszék kapcsolatait volt hivatott rendezni, 1977-ben érte el csúcspontját: a pápa személyesen fogadta Kádár Jánost és feleségét a Vatikánban. Érdemes idézni, mit mondott VI. Pál Kádárnak: „...Őn annak a pártján

áll, aki a Szentszék, már tisztelt elődünk, XXIII. János részéről megindította kezdeményezést közeledés céljából felkarolta és előmozdította. ...A tapasztalat igazolja véleményünk szerint a megkezdett út helyességét, egy tárgyilagos dialógus útját...” Adriányi professzor a látogatás mérlegét így vonja meg: „Kádár János látogatása a Vatikánban – Kádár a Mindszenty-perben személyesen is involválva volt – beleillett minden további nélkül azokba a kommunista látogatásokba, amelyek 1963 óta a Vatikánban folyamatban voltak. VI. Pál pápának régóta nem volt már semmi gátlása, hogy kommunista vezetőket és gyilkosokat, mint Titót, Gromikót vagy Kádárt a svájci gárda felvonulásával és protokolláris pompával fogadjon. Meggyőződése és reménye – hogy ezzel sikerül neki a rendszert a kommunista államokban fellazítani, vagy egyenesen megváltoztatni – úgy tűnik még ma is, hogy nem volt más, mint mérhetetlen naivitás, illúzió.”

Adriányi Gábor, aki tanszékvezető egyetemi tanárként a magyar egyháztörténet lelkes misszionáriusa Nyugaton, kutatóként és publicistaként pedig az elhallgatott tények, események igaz szavú krónikása, ezzel a kötettel hiánypótló művet tett a magyar olvasók asztalára. Sokan fölszisszennek majd olvasásakor, talán föl is háborodnak, kérdvén: minek a múltat bolygatni? Minek kell korábban feddhetetlen életűnek hitt főpapok besúgó-voltát és árulásait fölemlgetni? Miért kell még mindig Mindszenty József magatartását példának állítani? Kötetének előszavában maga Adriányi professzor ad választ a kételkedőknek: „Nem az teszi az egyháznak a jó szolgálatot, aki annak történetét elhallgatja, elkendőzi vagy megszépíti, hanem aki annak valóságát őszintén feltárja. Ezért az Üdvözítő mondásával hozom lényegében szomorú tanulmányomat a magyar közönség tudomására: Veritas liberabit vos – az igazság fog szabaddá tenni titeket (Jn. 8,32).”

MEZEI ZSOLT

SZERZŐINK

HERMANN ISTVÁN, IFJ. levéltáros (VÉL)

HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

KÖBLÖS JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

MEZEI ZSOLT könyvtáros (DREK)

DREK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa)
VÉL	= Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár (Veszprém)

Az angol nyelvű összefoglalókat KÖNTÖS LÁSZLÓ készítette.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmege múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápan = "A kényes úrfi s a rongyos baka" Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108-145.
 - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149-172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kéziratához mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

a szerkesztők

Tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
Floppy 2000 Kft.
8500 Pápa, Juhar u. 2/a.

TARTALOM

MŰHELY

<i>Köblös József: Még egyszer az Adásztevelen működő „Pápai Árva Oskoláról”</i>	107
---	-----

FORRÁSKÖZLÉS

<i>Mezei Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerület statisztikája 1817-ben</i>	133
---	-----

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Hudi József: A zirci apátsági könyvtár és múzeum sorsa 1945–46-ban</i>	169
<i>Mezei Zsolt: Kozma Andor egy betiltott verse</i>	172
<i>H. J.: Márton Gábor református esperes méhészeti szakkönyvények kiadása és olvasói</i>	178

ÚJRAOLVASÓ

<i>A hagyományos bakonyi kultúra átalakulása</i>	183
--	-----

SZEMLE

<i>Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? (Ifjú Hermann István)</i>	197
<i>Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája 1939–1978. A Mindszenty-ügy. (Mezei Zsolt)</i>	201

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.– Ft

A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 300.– Ft

Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). 58 oldal. 400.– Ft

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.– Ft

Franciscs Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.– Ft

KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.– Ft

HUDI JÓZSEF: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1000.– Ft

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Forráskiadvány. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.– Ft

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal. 2000.– Ft

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal. 2500.– Ft

ÓLÉ SÁNDOR: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004. 220 oldal. 1400.– Ft.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

8500 Pápa, Postafiók 48. Tel.: 89/324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu